

# АВГУСТИН ВОЛОШИН: БІОГРАФІЯ, БІБЛІОГРАФІЯ, ДОКУМЕНТИ

## Вступ

У яскравій когорті визначних людей Закарпаття вагоме місце посідає Августин Волошин (17 березня 1874 – 19 липня 1945 рр.). З його іменем пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, самоусвідомлення себе, як складової частини великого українського народу. Як Олександр Духнович вважається великим будителем закарпатських українців у ХІХ столітті, так Августин Волошин – найвизначніша постать Срібної Землі віку ХХ-го.

«Паралельність рис А.Волошина та О.Духновича, – відзначав один із соратників А.Волошина Августин Штефан, – показується не лише в тому, що їх обох народ назвав «Батьком», але й в інших прикметах і особливостях. Обидва були віддані своїй Церкві священники «по чину Мелхиседика». Духнович був послом в мадярським Парламенті в Братиславі, Волошин – послом в чеськім Парламенті в Празі. Обидва були мучені, Духнович мадярськими і польськими вояками, Волошин – советськими смершовцями. Та понад усе – як А.Волошин, так і О.Духнович, були щирі й вірні патріоти і беззастережні оборонці карпатських українців. Двадцятье сторіччя дало поневоленим народам нові можливості. А.Волошин бачив і розумів це й став народним провідником тієї боротьби, яка веде Карпатську Україну на широкі шляхи свободи у вільній Соборній Українській Державі».<sup>1</sup>

З іменем Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у першій половині ХХ століття. Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всекарпатський конгрес 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом всього міжвоєнного періоду Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців на якій посаді не знаходився б. З його іменем пов'язано утворення товариства «Просвіта», «Учительної Громади», «Педагогічного товариства», Закарпатського театру тощо. Августин Волошин був всесторонньо розвинутою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, вченого, журналіста і, врешті-решт, визначного політичного діяча важко переоцінити, тому нема нічого дивного, що вже при житті Августина Волошина з'явилася велика кількість праць про нього. Вже тоді з'явилися перші книги, в яких аналізувалася його творчість. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною на тривалий проміжок часу поставило «табу» над дослідженням життя і діяльності А.Волошина. Виняток становила зарубіжна історіографія. Починаючи з 1990 р., а особливо після проголошення незалежності України, вітчизняні дослідники все частіше зверталися до багатогранної творчої спадщини видатного педагога і мислителя, почали видавати змістовні праці про А.Волошина. На сьогоднішній день їх вже налічується більше 150-ти. Отже, з'явилася потреба зробити ґрунтовний аналіз монографічної історичної літератури про життєвий шлях і різнобічну діяльність Августина Волошина.

Враховуючи той факт, що в першому розділі нашої монографії робиться спроба аналізу вітчизняної і зарубіжної історіографії, присвяченої Августину Волошину, зупинимось тільки на характеристиці історіографічних робіт. Отже, наша праця в цьому відношенні (історіографічному) не є першою. Написання даного дослідження значно полегшив вихід у 1994 р. бібліографічного покажчика «Августин Волошин (1874–1945)».<sup>2</sup> Цю працю, присвячену 50-й річниці з дня смерті А.Волошина, необхідно вважати першою спробою зібрати воедино його праці, підручники, статті, звернення тощо. Пророблена робота значно

полегшила науковцям дослідження життєвого шляху і творчості президента Карпатської України. Бібліографія доведена до кінця 1994 р. Вищеназваний покажчик складається з короткої біографії, хронології життя і діяльності Августина Волошина, бібліографії праць видатного педагога та історико-біографічної літератури про нього. Література про життя і діяльність А.Волошина поміщена в двох параграфах розділу. Автори вважали за необхідне окремо виділити праці про А.Волошина, опубліковані вітчизняними дослідниками, а окремо – зарубіжними. З такого поділу читачам стає зрозуміло, з якого часу А.Волошин знаходився в центрі уваги вітчизняних вчених. Праці вітчизняних та зарубіжних істориків даються не за хронологією, а за алфавітом.<sup>3</sup>

В 1995 р. під редакцією члена-кореспондента НАН України Олекси Мишанича і професора Павла Чучки побачила світ книга «Августин Волошин. Твори», в якій поміщена бібліографія друкованих праць А.Волошина.<sup>4</sup> «Ця бібліографія, – говорить в передмові, – укладена на підставі всіх названих вище бібліографічних покажчиків із використанням нових матеріалів, що є у розпорядженні упорядників. Більше половини назв перевірено *de-vizu*. Бібліографічний опис спрощено, подано тільки основні відомості: назву, місце і рік видання, по можливості вказано сторінки».<sup>5</sup> Упорядники відзначили, що «подана бібліографія друкованих праць А.Волошина неповна, але вона має стати основою для наступної наукової бібліографії. Тут вона покликана супроводжувати вибрані твори А.Волошина і орієнтувати читача у його багатогранній науково-педагогічній, публіцистичній, політичній і художній спадщині».<sup>6</sup>

Вищеназвані бібліографічні покажчики в значній мірі сприяли появі перших історіографічних праць вітчизняних дослідників, в яких зроблено перші спроби узагальнення й аналізу багатющої історичної літератури про А.Волошина. На жаль, їх всього декілька. Вперше історіографічний огляд літератури про А.Волошина зробили у двох виданнях монографії «Августин Волошин» Микола Зимомря, Василь Гомоннай і автор цих рядків,<sup>7</sup> однак названі дослідники обмежилися аналізом його праць про педагогічну і культурницьку діяльність. У 1996 р. вийшла з друку брошура Василя Туряниці «Міфи, факти і оцінки (Августин Волошин в історіографії)».<sup>8</sup> Цю працю необхідно розцінювати, як спробу тільки накреслити проблематику. На нашу думку, названій роботі не зовсім відповідає назва праці, яка претендує на узагальнення всього масиву літератури про Августина Волошина. Насправді, В.Туряниця охарактеризував тільки педагогічну тематику. До речі, сам автор з цього приводу писав: «Зроблений аналіз далеко не вичерпує ту велику кількість праць, що видані за кордоном. Можна було б назвати ще кілька десятків робіт про Волошина, однак в більшості з них йдеться про його політичну діяльність. Сподіваємось, що дане дослідження хоч у деякій мірі допомогло читачеві ознайомитись з оцінкою видатного педагога ХХ століття Августина Волошина».<sup>9</sup>

Стислий історіографічний огляд основних праць вітчизняних і зарубіжних вчених про А.Волошина зробила в своїй монографії «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель» чеська дослідниця Тетяна Беднаржова.<sup>10</sup> В 1996 р. з'явилися історіографічні статті Василя Худанича<sup>11</sup> і Миколи Вегеша,<sup>12</sup> в яких зроблена спроба аналізу історіографії Карпатської України, дається оцінка історичних робіт про А.Волошина – політика. І, нарешті, короткий історіографічний огляд основних праць про педагогічну діяльність А.Волошина зробила Маріанна Кляп.<sup>13</sup>

Аналіз вищезгаданих історіографічних праць дає підставу для висновку, що більшість авторів зробили аналіз історичної літератури про А.Волошина загалом, або висвітлили окремі сторони його діяльності, як правило, педагогічної та політичної. Проте нема узагальнюючої роботи, в якій була б зроблена спроба аналізу всієї сукупності праць вітчизняних і зарубіжних дослідників про життєвий шлях і багатогранну педагогічну, національно-культурну і політичну діяльність А.Волошина. Відсутні такі праці і в зарубіжній історіографії.

Матеріали про життя і діяльність Августина Волошина зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та Берегові, Центральному архіві Міністерства державної безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах Ф.Горвата і члена ревізійної комісії Українського Національного Об'єднання (УНО) М.Бандусяка, архіві Міністерства закордонних справ Чеської республіки (AMZV) і військово-історичному архіві Чеської республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (NL) та військово-історичному архіві Угорщини (OL) в Будапешті, архівах м.Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Naroka M.I.; Arhivele statului Baia Mare) в Румунії. Нещодавно Т.Беднаржовою віднайдені нові матеріали про А.Волошина у фондах Центрального державного архіву Вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ України) в Києві.

Найбільший науковий інтерес становлять фонди ДАЗО. У фонді «Президія уряду Карпатської України» знаходяться сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, підписані А.Волошином. Про стан українсько-чеських відносин та позицію з приводу цього А.Волошина розповідають документи 17-го фонду «Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України. У фонді 1148 під назвою «Центральна Рада в Хусті» особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою скинення уряду Волошина. У другому фонді «Президія крайового управління і Президія земського уряду Підкарпатської Русі (1928–1938)», фонді 4с/18 «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України», фонді 14 «Народна Рада Закарпатської України», фонді 63 «Цивільне управління Підкарпатської Русі» містяться оригінальні матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття; численні напади угорських і польських терористів та реакцію на ці явища Августина Волошина.

У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься «Особова справа А.І.Волошина», з якої почерпнуто цікаві й маловідомі факти про політичну діяльність А.Волошина в 1938–1939 рр. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 18 і 20 червня 1945 р. Понад стосторінкова «Особова справа А.І.Волошина» дала змогу з'ясувати такі дискусійні питання, як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом ПУНу у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р. Ці матеріали значно уточнили наші попередні висновки. Завдяки «Особовій справі А.І.Волошина» ми більше дізналися про діяльність А.Волошина в еміграції (1939–1945 рр.). В роботі використано також документи, які вже раніше публікувалися, а також матеріали тогочасної періодики, в яких йшлося про життя і діяльність Августина Волошина.

Мета даного монографічного дослідження – всебічно вивчити і проаналізувати життєвий шлях і різнобічну діяльність Августина Волошина – визначного педагога, вченого, культурного діяча і політика, який пройшов певну еволюцію в своїх поглядах. Поряд з головною метою, нами зроблена спроба вирішити цілий ряд більш конкретних завдань: простежити основні етапи становлення і розвитку вітчизняної та зарубіжної історіографії в питанні дослідження різнобічної спадщини Августина Волошина; зробити об'єктивний аналіз мемуарної літератури; вводячи до наукового обігу нові архівні документи, прослідкувати основні віхи в житті та діяльності Августина Волошина (дитинство, юність, зрілість); проаналізувати педагогічну спадщину Августина Волошина, акцентуючи увагу на концепції навчання і виховання; показати вклад А.Волошина у захист рідної мови, його боротьбу проти мадяризації і чехізації, проти впливу москвофільства; висвітлити політичну діяльність А.Волошина на різних етапах його життя (участь у подіях 1918–1919 рр.), керування

політичною партією, виконання обов'язків посла до Чехословацького парламенту, державного секретаря, прем'єр-міністра уряду Підкарпатської Русі, президента Карпатської України).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше робиться спроба комплексного аналізу педагогічної, науково-культурницької і політичної діяльності Августина Волошина – президента Карпато-Української держави.

1. Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977. – С.19.
2. Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994.
3. Там само. – С.8.
4. Августин Волошин. Твори. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995. – С.391–397.
5. Там само. – С.391.
6. Там само. – С.392.
7. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. – Слупськ – Ужгород, 1994. – С.4–16; Їх же: Августин Волошин. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.5–14.
8. Туряниця В.В. Міфи, факти і оцінки (Августин Волошин в історіографії). – Ужгород, 1996. – 16 с.
9. Там само. – С.15.
10. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів, 1995. – С.15–18.
11. Худанич В. Історіографія Карпатської України // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу «Український Історик», 2 березня 1996 р. – Мукачево: Елара, 1996. – С.89–96.
12. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років в українській історіографії // Український історик. – 1997. – Т.XXXIV. На пошану Любомира Винара основника «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства. З нагоди 65-ліття. – С.137–144.
13. Кляп М.І. Педагогічна діяльність А.Волошина в 20–20-х роках ХХ століття. Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 1998. – С.2.

## Розділ 1. АВГУСТИН ВОЛОШИН В ІСТОРІОГРАФІІ ТА СПОГАДАХ

### 1.1. Августин Волошин у вітчизняній історіографії

Про Августина Волошина з'явилася незначна кількість праць протягом досить тривалого часу – в 50–80-х роках. Президент Карпатської України, як правило, зображувався на фоні тогочасних політичних подій і на противагу діячам Закарпатського крайкому КПЧ. Авторами цих праць були Б.Співак, С.Білак, В.Хайнас та ряд інших.<sup>1</sup> Вони, в основному, ідеалізували закарпатських комуністів, зображуючи їх єдиними захисниками місцевого населення, засуджуючи «українських буржуазних націоналістів» як агентів фашизму і розпалювачів Другої світової війни. Заполітизованість притаманна також працям Д.Буковича, М.Ротмана, І.Гранчака, авторам цілого ряду колективних монографій та історіографічних робіт.<sup>2</sup> Не вдаючись до детального аналізу цих та багатьох інших публікацій, наведемо тільки окремі місця з них. Зокрема, Б.Співак історичні засідання Союму Карпатської України трактує як «зборище жалюгідних політиканів», на якому було обрано президентом А.Волошина. До речі, історик ставить перед собою завдання «розвінчати ореол мученика та «мужнього борця проти угорських загарбників», яким пізніше намагався оточити себе Волошин.<sup>3</sup>

Якщо для праць радянських істориків було притаманне замовчування, а нерідко й безпосередня фальсифікація життя й діяльності Августина Волошина, то, починаючи з 1990 р. з'явилися перші більш-менш об'єктивні наукові дослідження. Для них характерною була розкутість їх авторів, можливість вільно висловлювати думки. У березні 1990 р. відбулося перше урочисте святкування річниці Карпатської України. Напередодні цієї історичної події на сторінках газет, причому теж вперше, з'явилися матеріали про неї. Вони різноманітні і прямо протилежні в оцінці тих подій. Хоча більшість дослідників почала оцінювати діяльність А.Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В.Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці.<sup>4</sup> Цю чергову фальсифікацію рішуче засудили не тільки історики, але й учасники подій.<sup>5</sup> Через деякий час засідав «круглий стіл» вчених Ужгородського державного університету,<sup>6</sup> який поставив за мету пошук істини, але так її і не знайшов. Важко було знайти істину тим історикам, хто її десятиліттями обливав брудом. Однак, необхідно відзначити, що під час роботи «круглого столу» в деякій мірі було переглянуто попередні оцінки історії Карпатської України та її президента Августина Волошина. Саме тоді, 15 березня 1990 р. в Ужгороді пройшла перша наукова конференція, в роботі якої взяли участь українські вчені Г.Дем'ян, Ю.Сливка, П.Чучка, М.Швагуляк, Б.Якимович, учасники подій.

В липні 1990 р. відбулося вшанування пам'яті президента Карпатської України Августина Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, учасники якої прийняли рішення: «Віддаючи данину пам'яті президента Карпатської України Августина Волошина, вважаємо за необхідне: 1) добитися перевезення праху Волошина на Закарпаття і перепоховати його; 2) встановити пам'ятні знаки в Хусті – тодішній столиці Карпатської України і в Келечині, де народився Волошин; 3) спорудити пам'ятник видатному державному діячу, президентові незалежної Карпатської України, жертві сталінського беззаконня А.Волошину».<sup>7</sup> Так відбувався хоч запізнілий у часі, але закономірний процес повернення А.Волошина і Карпатської України. З цього часу і почалося всебічне висвітлення життєвого шляху, різнобічної педагогічної, національно-культурної і політичної спадщини Августина Волошина.

На сьогоднішній день історикам, педагогам і філологам треба ще чимало зробити, щоб ця спадщина дійшла до широкого читача у найбільш повному вигляді. Проте, вже тепер можна впевнено стверджувати, що навіть те, що вже зроблено, заслуговує схвалення. За період з 1990

по 1999 рр. вченими з України опубліковано близько 150 наукових праць про Августина Волошина. Маємо на увазі тільки публікації, які спеціально присвячені президенту Карпатської України. Нема потреби пояснювати, що оцінка А.Волошину робиться в кожній роботі, яка висвітлює проблематику кінця 30-х років у нашому краї. І це закономірно, бо важко собі уявити Карпатську Україну без Августина Волошина.

Значна кількість праць вітчизняних дослідників присвячена висвітленню педагогічної і національно-культурницької діяльності А.Волошина. Авторами праць з цієї проблематики були А.Балега, М.Вегеш, В.Гомоннай, Г.Дем'ян, М.Зимомря, М.Кляп, О.Мишанич, І.Сенько, В.Туряниця, П.Чучка, В.Німчук та ряд інших.

Найповніше педагогічні погляди А.Волошина були проаналізовані у двох виданнях монографії М.Зимомрі, В.Гомоннай і М.Вегеша.<sup>8</sup> Актуальність і наукову новизну праці відзначили рецензенти.<sup>9</sup> Простежуючи педагогічні ідеї А.Волошина, автори довели, що «Августин Волошин не тільки продовжив, але й розвинув, підняв на новий щабель традиції видатних педагогів і вчених – І.Орлая, М.Балудянського, В.Кукольника, П.Лодія, Ю.Гуци-Венеліна, А.Бачинського, О.Духновича, І.Раковського, які збагатили педагогічну й філософську думку України, Росії, Угорщини, Болгарії, Словаччини, Чехії, Польщі, Австрії та Німеччини. Августин Волошин, творчо засвоївши надбання вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, спирався у своїх численних книжкових виданнях... на системі дослідження процесу виховання як визначального чинника формування та становлення особистості».<sup>10</sup> Авторі монографії вперше розглянули концепцію навчання і виховання у педагогічній спадщині Августина Волошина, зважаючи, що вона «не втратила своєї вартості» і має «посутньо пізнавальну ціну, велике теоретичне й практичне значення».<sup>11</sup>

«Три розділи монографії – ніби три сторони діяльності Августина Волошина, вивчені трьома авторами, які колись стояли на різних полярних точках зору, але в книгу об'єдналися з єдиною концепцією, – відзначав рецензент. – Адже можна сподіватися, що настав час спільної роботи істориків, педагогів, філологів та інших фахівців над «білими плямами» нашої історії. Однак, чи не найціннішими в даній праці є її бібліографічна сторона, яка детально вивчена, обґрунтована і подана на кожній сторінці, до кожного розділу, параграфу і добросовісно зведена в кінці монографії. Уже одна ця копійка робота авторів засвідчує про те, як глибоко і всебічно вивчена ця тема, скільки виявлено джерел, опубліковано документів, написано статей, а головне – розкрито таємниць навколо Августина Волошина та всього його періоду діяльності».<sup>12</sup>

Культурно-освітня діяльність А.Волошина знаходилася в центрі уваги закарпатського літературознавця Юрія Балеги.<sup>13</sup> Автор відзначив, що уже «з перших днів своєї діяльності А.Волошин активно включився в культурницьку роботу. Ще наприкінці минулого століття взяв участь у реанімації культурно-освітнього товариства «Общество св. Василя Великого» (1864–1902), почав укладати молитовники, місяцеслови, писати статті, а згодом і художні твори... Новоутворене товариство продовжувало видавати газети «Наука»..., «Герег католикуш семле» (1899–1922), календарі, місяцеслови та збірники...».<sup>14</sup> Ю.Балега зупинився на внеску А.Волошина в утворення товариства «Просвіта», яке чимало зробило для рішучого піднесення рівня національної самосвідомості закарпатських українців в 20–30-х роках. «Величезну роботу проводив А.Волошин і серед учительства краю, – відзначає дослідник. – За весь період входження Закарпаття до складу ЧСР він послідовно і наполегливо виступав проти чехізації і тих сил, що їм допомагали, захищав права своїх однокраян на національну самобутність, на рідне руське слово, яке однозначно вважав діалектом української мови. І немало зробив для його збереження і вкорінення в свідомості народу».<sup>15</sup>

У своїй статті «Августин Волошин про виховання учнівської молоді» Ю.Балега зробив аналіз підручників А.Волошина «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій», «О

соціальним вихованню», «Педагогічна психологія», «Методика», «Дидактика». «З позицій християнської моралі він судив про добро і зло, – писав учений. – Вимагав прищеплювати учнівській молоді любов до навчання, до праці, до батьків і ближнього. У зв'язку з цим засуджував гордість, гнів, жорстокість, душевну черствість, вважав за краще мати окремі дівочі та чоловічі школи, щоб дівчата з їх ніжною душею не переймали від хлопців риси, які не властиві їх жіночій натурі (грубуватість, культ сили, прагнення до командирства), бо жінка має залишатися жінкою».<sup>16</sup>

Необхідно погодитись з твердженням Ю.Балеги, що «любов до рідного народу у А.Волошина не має нічого спільного з проповіддю ненависті до людей інших націй і народностей, як це намагалися приписати йому радянські історики і силкуються робити це нинішні українофоби. Навпаки, А.Волошин постійно наголошував на тому, що «ця любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів», що молодь повинна навчатися сповідувати закон «любові до ближнього» й утверджувати цю любов «передовсім своїм власним поведженням».<sup>17</sup>

Ґрунтовністю відзначаються праці про педагогічні устремління А.Волошина професора Василя Гомоннай.<sup>18</sup> Аналіз педагогічної, освітньої та наукової діяльності дав підставу В.Гомоннай стверджувати, що А.Волошин, «як і О.Духнович, покладав усі надії на науку та освіту, яку розглядав як єдиний засіб і шлях до щастя і добробуту народу. Послідовно виступає за народність навчання і виховання в релігійному дусі. І це закономірно, оскільки А.Волошин сам був священиком і виховувався в сім'ї священика. Але не цурався А.Волошин і народної педагогіки, її надбань».<sup>19</sup> Заслугує на увагу також теза вченого, що А.Волошин «утвердив себе в першу чергу як культурний діяч і просвітитель, адже вся його громадська, педагогічна і освітня діяльність була спрямована на поширення знань у народі, на виховання української самосвідомості».<sup>20</sup> Не виникає жодних сумнівів, що А.Волошин вніс вагомий вклад у розвиток педагогічної думки, школи та професійно-психолого-педагогічну і морально-духовну підготовку учнів – майбутніх вчителів. До речі, В.Гомоннай – автор історико-біографічних нарисів про Е.Шутяка, М.Баранія, М.Бору та багатьох інших, які були учнями А.Волошина і продовжували його справи.

У монографії «Школа та освіта Закарпаття» В.Гомоннай, В.Росул і М.Талапканич відзначали, що «з метою здійснення шкільної політики Августин Волошин писав і на власні кошти видавав підручники для початкових і горожанських шкіл, гімназій та учительської семінарії, а також педагогічні часописи, газети. Кількість основних підручників, праць та художніх творів Августина Волошина становить сімдесят п'ять (До речі, автори монографії уточнили дані А.Штефана, який вважав, що А.Волошин був автором 42 книг –Авт.). Аналіз його підручників, посібників дає підставу твердити, що вони написані не з націоналістичних позицій. Адже Волошин не відривав історію Закарпаття від історії Всього українського народу».<sup>21</sup>

Проблему «Августин Волошин – автор і упорядник підручників» підняв Іван Сенько.<sup>22</sup> «Волошин жив у часи витворення літературної мови на Закарпатті, – писав дослідник. – Формувався він на спадщині будителів – перейняв від них «язичіє» і морфологічний правопис. Як педагог, він розумів, що з учнем треба розмовляти на материнській мові, а «язичіє» і морфологічний правопис віддаляли від цієї вимоги».<sup>23</sup> Слово «український» у той час заборонялося. І.Сенько аргументовано довів, що «упорядник слово «руський» сприймав у значенні «український»... Пізніше у «Педагогічній методології» Волошин, аналізуючи підручники своїх попередників, скаже про «Азбуку Генція, що написана вона «по-українськи і то, аж у трьох закарпатських діалектах».<sup>24</sup> Співставивши тексти читанок 1908 і 1932 рр., Сенько простежив еволюцію А.Волошина від «язичія» до материнської української мови. Як наслідок – вірний висновок: «Читанки Волошина 1932 року вивчення учнями материнської

мови ввели у всеукраїнський контекст... Бо Шевченко, Глібов, Руданський, як і Духнович та Гренджа-Донський, Воробкевич, Федькович та Іван Франко, – це були представники однієї русько-української культури».<sup>25</sup>

Тематику, яку підняв І.Сенько, також досліджувала М.Мороз.<sup>26</sup> Дослідниця простежила традиції шкільних підручників російських педагогів і посібників А.Волошина та О.Маркуша. Ознайомлення з ними дало можливість М.Мороз зробити висновок: «В «Читанці для угорської молоді» А.Волошина та у «Світлі» О.Маркуша ті ж правила подачі матеріалу, що й у «Рідному слові» К.Д.Ушинського і «Російських книгах для читання» Л.М.Толстого: від простих текстів до більш складних, чергування історичних, природознавчих, релігійних, літературних творів, дидактизм цих творів, широке використання фольклору (особливо у А.Волошина). А.Волошин і О.Маркуш широко використовують у своїх підручниках байки Езопа, часто ті, що й у підручнику Л.М.Толстого».<sup>27</sup> Отже, «у становленні національної народної школи на Закарпатті, в якому помітну роль зіграли А.Волошин та О.Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки».<sup>28</sup>

«Практична граматики малоруської мови» Августина Волошина стала об'єктом дослідження Василя Німчука.<sup>29</sup> Відомий український мовознавець влучно підмітив, що на глибоке переконання Волошина «малоруська мова відрізняється від великоруської м'якістю, плавністю, повільністю, що ніби зумовлено кліматичними умовами теплішого півдня. А.Волошин каже, що не бажає тут визначати місце малоруської мови в слов'янській родині, бо це вже з'ясувало порівняльне мовознавство. Незважаючи на те, що українська мова найближча родичка російської й повністю зберегла «руський» тип, усе-таки з точки зору фонетики, морфології, синтаксису багато в чому відрізняється від великоруської, через що людині, яка хоче засвоїти малоруське народне мовлення, не досить, ба навіть і не потрібно, навчитися великоруської граматики, але вона має потребу на окремий підручник малоруської граматики».<sup>30</sup>

Висновки, до яких прийшов В.Німчук, актуальні ще й тому, що сучасні теоретики неорусинства намагаються довести, що закарпатці – окремий народ, який не має нічого спільного з українським. Вчений розмірковує: «Августин Волошин і його сподвижники спричинилися до витворення підкарпатського (закарпатського) варіанту новоукраїнської літературної мови. Про такий варіант до повного прийняття тут загальноукраїнської мови є всі підстави говорити. На відміну від Г.Стрипського, А.Волошин ніде не писав, що прагне витворити якусь особливу («підкарпатську», «русинську») літературну мову».<sup>31</sup>

Внесок А.Волошина в процес утвердження української літературної мови на Закарпатті досліджував Борис Галас. Він, як і В.Німчук, аналізуючи книгу А.Волошина «Методика», уміло вловив позицію визначного педагога стосовно порівняння народної мови закарпатців і української літературної мови. Автор навіть цитату з названої праці Волошина: «Як ні один нарід не обмежується лише на свою власну літературу, але поступово поширює науку літератури народної до науки всесвітньої літератури, так само повинні ми доповнювати нашу підкарпатську та малоруську літературу творами великоруської, англійської, французької і німецької літератури».<sup>32</sup> Вчений прийшов до висновку, що для А.Волошина «література «підкарпатська» і «малоруська» (на термін «українська» накладено табу) однаково наша». А трохи нижче (на тій же с.63) у загальнотеоретичному викладі для прикладу взято, ніби між іншим, ім'я Шевченка...».<sup>33</sup>

Змістовною у всіх відношеннях є ґрунтовна праця П.Чучки «Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні».<sup>34</sup> Скрупульозне вивчення праць А.Волошина, їх порівняння дозволило вченому відзначити: «Нині без перебільшення можна твердити, що в утвердженні української літературної мови на Закарпатті, передусім у її викладанні, ніхто з уродженців краю не вніс стільки, як Волошин, аби вивести закарпатців із мертвецького язичія і привести їх до єдиних загальноукраїнських літературних норм у галузі



лексики, граматики та фонетики. Нічії підручники з мови, математики, фізики, педагогіки та інших дисциплін не сприяли входженню української наукової термінології так, як сприяли цьому численні посібники Волошина та видані ним газети і журнали». <sup>35</sup> До подібних висновків прийшли В.Туряниця і Ю.Юсип. <sup>36</sup>

Серйозним дослідником педагогічної діяльності А.Волошина зарекомендувала себе в другій половині 90-х років М.Кляп. <sup>37</sup> Дослідниця є єдиною серед сучасних вчених, хто захистив кандидатську дисертацію про педагогічну діяльність А.Волошина в 20–30-х роках ХХ ст. <sup>38</sup> М.Кляп об'єктивно і неупереджено простежила шлях становлення А.Волошина як педагога, охарактеризувала його внесок в боротьбу проти мадяризації школи Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.; дослідила всебічну педагогічну діяльність А.Волошина в міжвоєнний період, його боротьбу за розвиток рідної школи, освіти, за розширення зв'язків зі школами Галичини, Словаччини, Чехії, за впровадження в практику роботи шкіл Закарпаття світового педагогічного досвіду, дала оцінку наукової спадщини вченого, його внеску в теорію і практику педагогіки, психології та логіки; узагальнила досвід роботи А.Волошина в царині підготовки учительських кадрів, щодо обґрунтування вчення про роль і місце вчителя в навчально-виховному процесі та призначення і ролі родинного виховання; науково обґрунтувала шляхи використання педагогічної спадщини А.Волошина в процесі відродження української національної системи освіти.

М.Кляп з метою вдосконалення підготовки студентів педагогічних вузів до майбутньої роботи в школах запропонувала ввести в навчальні плани з історії педагогіки розділ, присвячений розвитку освіти Закарпаття в 20–30-х роках ХХ ст., зокрема, науково-педагогічній та освітній діяльності А.Волошина. На особливу увагу заслуговує вивчення проблеми підготовки учительських кадрів національних шкіл. Доцільно було б провести порівняльний аналіз системи підготовки вчительських кадрів на Закарпатті у першій половині ХХ ст. з аналогічними системами європейських країн (Польщі, Болгарії, Югославії і т.д.). <sup>39</sup> З такими пропозиціями варто погодитись.

В центрі уваги українських дослідників також знаходились проблеми вкладу А.Волошина в розвиток української преси, <sup>40</sup> паралелі між спадщиною Олександра Духновича і Августина Волошина, <sup>41</sup> давалася оцінка художнім творам визначного педагога. <sup>42</sup> Загальновідомо, що перу А.Волошина належить чимало оповідань і п'єс. Саме вони стали об'єктом дослідження відомого українського літературознавця Олекси Мишанича, який об'єктивно зауважив, що «як літератор А.Волошин не реалізував себе повністю. На це були свої причини: «офіційна посада директора семінарії, рутинність місцевого церковно-релігійного життя не дали можливості йому як письменникові вийти за межі релігійного моралізаторства, піднятися над локальною просвітянською програмою. Віддаючи належне його педагогічному таланту, його національно-культурній і політичній програмі, відзначимо, що Волошин-літератор зробив менше, аніж міг був зробити. Умови праці не сприяли розвитку його небуденного творчого письменницького обдарування. В історії літератури Закарпаття він займе скромне місце письменника-мораліста». <sup>43</sup>

До 1990 р. політична діяльність Августина Волошина оцінювалася негативно, виключно чорними фарбами. Певні зрушення відбулися лише з проголошенням Україною незалежності. Протягом останнього десятиліття ХХ століття з'явився цілий ряд узагальнюючих нарисів, довідникових і енциклопедичних праць, в центрі яких знаходилася постать А.Волошина-політика. Їх авторами були С.Віднянський, М.Вегеш, Г.Дем'ян, О.Колянчук, М.Литвин, К.Науменко, О.Мишанич, П.Чучка, Г.Павленко, І.Підкова, Р.Шуст, І.Хланта та ін. <sup>44</sup> Серед вищеназваних авторів необхідно виділити ґрунтовну статтю О.Мишанича і П.Чучки, в якій зроблена спроба простежити основні віхи в житті А.Волошина, зокрема мотивовано орієнтацію прем'єр-міністра на Німеччину в 1938–1939 рр. Дослідники розмірковують: «Не

можна докоряти ні А.Волошину, ні його уряду за те, що сталося в березні 1939 р. Карпатська Україна займала не останнє місце в міжнародних відносинах, опинилася в сфері інтересів багатьох країн – Німеччини, Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, Чехо-Словаччини. Її долю вирішували на Мюнхенській конференції і Віденському арбітражі Німеччина, Англія, Італія і Франція. Здавалося, що Німеччина була найприхильнішою до цього краю, послала до Хуста свого консула і обіцяла вберегти від угорської агресії. Тому цілком зрозуміла нині політична орієнтація Карпатської України на Німеччину. Це зовсім не означає співробітництво з Німеччиною чи участі у підготовці Німеччини до Другої світової війни. Німеччина підступно зрадила Карпатську Україну, віддавши її на поталу надійному союзникові». <sup>45</sup>

Відповідь на цю проблему спробували дати О.Богів і В.Задорожний, які відзначили, що на пронімецьку орієнтацію А.Волошина вплинули ряд факторів, зокрема, «по-перше, відносна пронімецька орієнтація як Чехо-Словацької держави взагалі, так і її федеральних елементів у постмюнхенський період і особливо з часу президентства Е.Гахи...; по-друге, потреба зовнішньої міцної протидії угорським та польським домаганням щодо підкарпатської території; третьою причиною формування пронімецької орієнтації у середовищі підкарпатських українофілів... була наявність з боку Німеччини, хоч і неширих, кроків у підтримку українських визвольних ідей. А четвертою – наявність пронімецьких тенденцій серед частини організацій української діаспори, які встановили контакти з українським рухом на Закарпатті». <sup>46</sup> Незважаючи на пронімецьку орієнтацію, – твердять вищеназвані автори, – автономний уряд, очолюваний А.Волошином, поступово і цілеспрямовано продовжував політику на збереження цілості федеративної Чехо-Словацької республіки. <sup>47</sup> Дещо іншої точки зору притримувався І.Гранчак: «Проголошуючи незалежність Карпатської України, А.Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи. Але його вимушена орієнтація на фашистську Німеччину все ж була помилковою». <sup>48</sup>

Найповніше постать А.Волошина-політика висвітлена в цілому ряді праць М.Болдижара і В.Лемака, <sup>49</sup> хоча з багатьма їх висновками важко погодитися. Відзначимо, що окремі автори слушно переглядають свої висловлювання про А.Волошина, що мали місце в попередніх працях. Так, приміром, М.Болдижар визнав, що А.Волошин «для свого часу була освічена і авторитетна у своїх колах людина». <sup>50</sup> Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що А.Волошин більше зробив як педагог і науковець, ніж політичний діяч. На думку вже згаданого М.Болдижара, А.Волошин «ніколи не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, тим більше утворення на її основі Великої України за рахунок приєднання Радянської України, Галичини, Буковини тощо. Разом з тим, аналіз документів однозначно підтверджує, що такі ідеї йому постійно і досить активно нав'язувалися різними емігрантськими силами». <sup>51</sup> Погоджуючись в деякій мірі з такими міркуваннями історика, вважаємо помилковим його твердження, що «незважаючи на участь А.Волошина в діяльності різних організацій..., він не готувався до політичної кар'єри і ніколи не мріяв про неї». <sup>52</sup> А хіба керівництво політичною партією, обрання послом від неї до Чехословацького парламенту не є доказом, що А.Волошин активно займався політичною діяльністю протягом міжвоєнного періоду?

«Чітко усвідомивши уже в зрілому віці свою національну приналежність (хіба тільки в зрілому віці? – Авт.) і ставши прем'єром автономного уряду, – писав М.Болдижар, – Волошин прагнув домогтися кращого життя для свого народу, утвердити справжню самоуправу та автономію в краї. Але в цей же час прем'єр не завжди проявляв твердість, рішучість і самостійність, піддавався впливу різних політиканів, які намагалися використати його авторитет для своїх інтриг». <sup>53</sup> Але, незважаючи на це, «Августин Волошин – колоритна постать в історії нашого краю». <sup>54</sup>

Призначення А.Волошина прем'єр-міністром та діяльність очолюваного ним уряду досить повно висвітлені в працях вітчизняних істориків. Проте, вчені, нерідко переслідуючи не стільки наукові, як політичні цілі, по-різному оцінюють його. На думку М.Болдижара, на призначення А.Волошина прем'єр-міністром мали вплив ряд факторів, зокрема, висока освіченість, прочехословацька орієнтація і підтримка цієї кандидатури прем'єром Словаччини Й.Тісо.<sup>55</sup> Вважаємо, що думка Й.Тісо з цього питання не мала вирішального значення. Суть полягала в тому, що русофільський напрям в особі А.Бродія і С.Фенцика себе не оправдав, а єдиним сильним напрямом залишився український, який і уособлював А.Волошин. Тобто, його призначення прем'єр-міністром було закономірним.

М.Болдижар детально описав роль А.Волошина, як керівника уряду, в проведенні виборів до Сойму Карпатської України, ставлення прем'єр-міністра до Карпатської Січі, причини згортання демократичних процесів у краї тощо. «Оцінюючи правотворчу діяльність уряду Августина Волошина в галузі державно-правових відносин, – констатували М.Болдижар і В.Лемак, – зазначимо, що цей напрямок політики був пріоритетним. Саме він був покликаний наповнити реальним змістом права краю як суб'єкта федерації у складі Чехословацької республіки... Разом з тим, створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчить про ознаки авторитарного політичного режиму. З іншого боку, автономний уряд видав ряд розпоряджень (про офіційну мову, про назву та ін.), які не входили до його компетенції, поза як предмет їх регулювання згідно з Сен-Жерменською угодою та конституційній поправці від 22 листопада 1938 р. належав до законодавчого вирішення автономним Соймом».<sup>56</sup> На прийняття таких рішень, вважають автори, впливали ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, а тому політика А.Волошина «не була прагматичною, а інколи мала яскраве ідеологічне забарвлення».<sup>57</sup>

Безперечно, що режим А.Волошина був авторитарним. В умовах, які склалися наприкінці 30-х років він і не міг бути іншим. Вважаємо, що М.Болдижару і В.Лемаку варто було проаналізувати вплив всіх факторів. У 1938–1939 рр. досягла своєї кульмінації антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колонії», яка не припинялася протягом всього міжвоєнного періоду. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту. Якщо до цього додати постійні напади угорських і польських терористів, постійні українсько-чеські суперечності та непорозуміння в самому українському таборі, то вони, безперечно, прискорили встановлення в краї авторитарного режиму, атрибутами якого стали закриття окремих друкованих органів і русофільських товариств, відкриття концентраційного табору для ізоляції внутрішніх і зовнішніх ворогів Карпатської України. Такий крок уряду А.Волошина слід вважати оправданим, що зумовлювалося необхідністю створення оптимальних умов для функціонування молодій державі.

У статті «Карпатська Україна через призму демократії» М.Болдижар і В.Лемак звинувачують А.Волошина та очолюваний ним уряд у всіх бідах. На їх думку, вибори до Сойму Карпатської України були сфальсифіковані. Волошин в одноосібному порядку розпустив усі політичні партії, відкрив концентраційний табір, закрив усі неугідні режиму друковані видання, товариства, переслідував інакодумців тощо. «Без усяких юридичних «формальностей», в тому числі – без суду, людину відправляли до концтабору тільки за те, що здалася комусь підозрілою. Такого Закарпаття не знало вже давно».<sup>58</sup> На жаль, автори не наводять аргументів у підтримку своїх думок. А, насправді, розпуск політичних партій і відкриття концтабору були ініційовані Прагою, та й сам концтабір важко назвати таким у повному розумінні цього слова. До речі, за весь час його існування не зафіксовано жодного факту брутального поводження з ув'язненими. По-друге, хоча в Держархіві Закарпатської області не збереглися матеріали, які б переконували в тому, що вибори сфальсифіковані,

М.Болдижар і В.Лемак твердять, що «логічно не могли 92,4% голосуючих підтримати УНО».<sup>59</sup> Докази цього, підкріплені документами, не наводяться. Щоправда, в одному місці вчені зауважують: «Сьогодні, звичайно, довести неможливо, що той чи інший протокол з виборчої дільниці був фальсифікований».<sup>60</sup> Необхідно погодитись, що «історія і значення короткочасного державного становлення Закарпаття сьогодні живі серед поколінь закарпатців».<sup>61</sup> На жаль, жодного свідчення очевидців у названій статті не наводиться. Неправомірно також зводити трагедію Карпатської України і драму Августина Волошина до присутності ОУН в краї, як це роблять М.Болдижар і В.Лемак.<sup>62</sup>

Знаходився в центрі уваги вітчизняних дослідників заключний період життя і діяльності А.Волошина, який припадає на 1939–1945 рр. Він знайшов своє відображення в працях М.Болдижара, М.Вегеша, В.Туряниці, І.Чаварги, Р.Офіцинського, В.Ганчина.<sup>63</sup> Монографії і статті названих дослідників побудовані на висвітленні документів із Центрального архіву МДБ СРСР (тепер – Росії) в Москві, дані якого ще не були введені в науковий обіг, або введені частково, фрагментарно. Автори, аналізуючи цей період, враховували конкретні історичні умови, еволюцію поглядів Волошина, які розвивалися разом з ним, але залишалися в основних своїх світоглядних переконаннях послідовними і непохитними. Волошин-демократ, Волошин-гуманіст над усе ставив інтереси людини, її свободу і права, соціальні, політичні та національні інтереси рідного народу, інтереси інших народів.

М.Болдижар так писав про останні роки життя Августина Волошина: «Накінець, яскравим, цікавим, а разом з тим трагічним є заключний період життя та діяльності президента Карпатської України. Будучи за межами рідного краю, він думав про нього, але більше не бажав розв'язувати його долю шляхом сумнівних угод з будь-якими закордонними політичними силами. На цьому етапі Волошин проявив себе як справжній патріот, гуманіст і громадянин свого краю. З вершин оцих роздумів, незважаючи на неоднозначні оцінки, доводиться лише шкодувати, що кінець життя і діяльності Августина Волошина в похилому віці завершився так трагічно».<sup>64</sup>

26–28 жовтня 1995 р. з ініціативи Закарпатських організацій «Просвіта» і «Меморіал» в Ужгороді пройшла науково-практична конференція, присвячена життю й діяльності президента Карпатської України Августина Волошина. Пленарне засідання відкрив вступним словом голова крайового товариства «Просвіта», кандидат історичних наук П.Федака. Доповідь «Життя і діяльність Августина Волошина» виголосив голова обласної організації «Меморіал», кандидат історичних наук М.Вегеш. На пленарному засіданні виступили професори В.Гомоннай, С.Віднянський, доцент В.Туряниця, які висвітлили основні віхи політичної, педагогічної та національно-культурницької діяльності А.Волошина. Конференцію привітав директор Інституту історії України НАН України академік Валерій Смолій. Свої вітання надіслали представники інтелігенції зі США, Канади, Чехії, Словаччини, Львова, Тернополя, Івано-Франківська. На конференції діяли чотири секції: «Життя і діяльність Августина Волошина», педагогіки і журналістики, історії та філософії, філології, роботою яких керували провідні вчені професори В.Гомоннай, М.Зимомря, В.Задорожний, доценти В.Поп, Й.Баглай, І.Сенько, О.Хоменко. Усього в роботі конференції було оголошено понад 60 наукових доповідей. Учасники конференції черговий раз піднімали питання про перепоховання останків Августина Волошина, який помер 19 липня 1945 року в московській катівні.

28 жовтня в сел. Міжгір'я відбулося виїзне засідання круглого столу за участю учасників конференції. Учасники круглого столу поклали квіти біля пам'ятного знаку Августина Волошину в селі Келечин, де 1874 р. побачив світ майбутній президент Карпатської України. Своє благословення дав отець Іоанн, короткі виступи виголосили В.Бедь, Й.Баглай, О.Орос, П.Скунць, заступник голови райдержадміністрації В.Дерич.

З останніх публікацій стало відомо, що 19 серпня 1944 р. в Празі Августин Волошин склав свій Заповіт, текст якого займає п'ять сторінок. У ньому ми знову бачимо Волошина-педагога й Волошина-народолюбця, який хотів бачити свій край вільним і незалежним: «...Коли наш нарід одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму, особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між якими й для католицької Церкви. Лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». Цього заповіту ми повинні дотримуватися завжди.

Отже, із вищесказаного видно, що українськими дослідниками (істориками, філологами, педагогами) зроблено чимало для того, щоб на різнобічну діяльність Августина Волошина сучасний читач, особливо підрастаюче покоління подивилося зовсім іншими очима. Прийшов час зняти з президента Карпатської України тавро «ворога народу», «запеклого українського буржуазного націоналіста», «служу кількох господарів». Саме таким його зображували радянські історики в 50–80-х роках. Лише з початку 90-х років з'явилися об'єктивні праці про Августина Волошина, в яких зроблений ґрунтовний аналіз його педагогічної, національно-культурницької і політичної спадщини. Авторами цих робіт виступили М.Болдижар, О.Мишанич, П.Чучка, В.Гомоннай та багато інших.

Переважна більшість праць вітчизняних дослідників присвячена педагогічній та освітній діяльності Августина Волошина. В.Гомоннай, М.Кляп, Б.Галас, О.Мишанич, П.Чучка, В.Туряниця та ряд інших аргументовано довели неocenний вклад А.Волошина у розвиток освіти і виховання, рідної мови, літературознавства. Вищеназвані автори справедливо твердять, що саме А.Волошин вніс найбільший вклад у культурний поступ наших країн, сприяв піднесенню свідомості закарпатських українців. Наприкінці 30-х років вона досягла такого рівня, що місцеве населення самоусвідомило себе, пройшовши еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Не викликає жодних сумнівів, що без двадцятирічної праці Августина Волошина та «Просвіти» утворення Карпато-Української держави наприкінці 30-х років було б неможливим.

Якщо педагогічна і культурницька діяльність А.Волошина високо оцінюється переважною більшістю українських дослідників, то політична спадщина президента Карпатської України оцінюється, поки-що, неоднозначно. Українські історики І.Гранчак, М.Болдижар, В.Лемак вважають, що А.Волошин у своїй політичній діяльності допустився цілого ряду помилок, що пояснюється впливом ряду факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Авторі доводять, що на проголошення незалежності Карпатської України великий вплив зробила присутність в краї націоналістичних сил, які робили своерідний тиск на Волошина. Інші дослідники – М.Вегеш, О.Мишанич, В.Задорожний, О.Богів, В.Ганчин та інші доводять, що згортання демократичних процесів у Карпатській Україні пояснювалось складною міжнародною та внутрішньою ситуацією, виходом з якої могло бути тільки встановлення авторитарного політичного режиму.

Однак, незважаючи на різні підходи до характеристики Волошина-політика, всі без винятку вчені сходяться до думки, що президент Карпатської України був колоритною, неординарною і яскравою постаттю нашої історії в ХХ столітті.

## **1.2. Педагогічна і громадсько-політична діяльність Августина Волошина в зарубіжній історіографії**

Якщо вітчизняні історики більшу увагу звертали на педагогічну, освітню і культурну діяльність Августина Волошина, то на Заході пріоритет віддавався його політичній спадщині. Серед небагатьох праць зарубіжних дослідників, у яких аналізується педагогічна спадщина

А.Волошина, приємний виняток становить ґрунтовна монографія і статті чеської вченої Тетяни Беднаржової.<sup>65</sup> Її монографія «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель» написана на основі нових документів, які зберігаються в архівах Празького українського вільного університету та фондах «Музею визвольної боротьби в Празі», університетських бібліотеках та видавництвах, Слов'янській бібліотеці в Празі, празькому військовому історичному архіві, архіві Т.Г.Масарика та канцелярії Президента Чехословацької Республіки, Центральному Державному Архіві Вищих Органів Влади та Управління України в Києві. Введення до наукового обігу документів із вищеназваних архівів дало можливість дослідниці повніше та об'єктивно висвітлити плідну культурницьку діяльність Августина Волошина.

Монографія Т.Беднаржової відкривається розділом про життєвий шлях А.Волошина, якого вона справедливо називає «подвижником і патріотом». Хоча розділ написаний на основі вже відомих фактів із життя педагога, однак неоцінним інтерес становлять матеріали про празький період діяльності А.Волошина, який до цього часу був найменш досліджений. Із розділу видно, які предмети викладав А.Волошин в Українському вільному університеті, які праці підготував до друку на еміграції, коли був призначений ректором цього престижного наукового і навчального закладу. Важливо і те, що дослідниця в додатках до монографії помістила ксерокопії відшуканих архівних документів.<sup>66</sup>

Значне місце в монографії Т.Беднаржової відводиться невтомній боротьбі А.Волошина за збереження рідної мови. Дослідниця рішуче засудила спроби окремих вчених, які намагалися зображувати Волошина маріонеткою, що служив різним режимам і спричинився до переходу на латиніку. «Щоб зберегти свою мову, звичаї, – відзначала Т.Беднаржова, – доводилося долати надзвичайні труднощі. Д-р. А.Волошин рішуче виступив проти заборони кирилиці. 9 серпня 1915 року на зібранні міжєпархіальної комісії в Будапешті він говорив, що проект заміни кирилиці суперечить засадам нашої культурної свободи і не можна допустити, щоб в історії було зафіксоване таке насильство».<sup>67</sup> Саме рідній, материнській мові А.Волошин надавав першорядного значення. Він вважав, що однією з передумов навчання грамоти є виховання у дітей «почуття рідної мови», «пахощів слів», «тонких відтінків звучання», які доступні дитині вже на ранніх етапах розвитку. «Дитина п'є духовне життя з грудей рідного слова», «мова кожного народу витворена самим народом». Необхідно погодитися з міркуваннями дослідниці, що навчання рідної мови у Волошина «крім дидактичного значення, має моральну сторону, то діти, легко засвоюючи близькі їм почуття і образи, вчать поважати свою Батьківщину, свій нарід, здобувають життєву упевненість».<sup>68</sup>

Найбільшої уваги заслуговує розділ «З педагогічної спадщини», в якому Т.Беднаржова піднімає актуальні проблеми загальної педагогіки, дидактики і психології в працях А.Волошина. Вона вперше в історіографії опрацювала маловідому для українських вчених працю А.Волошина «Педагогічна методологія», перший том якої побачив світ у Празі в 1943 р. Т.Беднаржова влучно відмітила, що «Педагогічна методологія» А.Волошина помітно відрізняється від традиційних підручників з педагогіки й тим, що виклад матеріалу супроводжується посиланнями на оригінальні (чеські, угорські, німецькі, англійські, російські та українські, і навіть радянські) джерела. Повертаючись неодноразово до основних положень дидактики, автор ілюструє їх трактування видатними європейськими вченими, цитуючи квінтесенцію їх праць, пропонуючи проаналізувати висловлені думки. Такий історико-компаративний підхід, гадаємо, не просто цікавий, а й надзвичайно повчальний».<sup>69</sup> Т.Беднаржова довела, що в своїй педагогічній концепції А.Волошин великого значення надавав оцінці психологічних особливостей діяльності учнів (інтересу, уваги, мислительських процесів, емоцій), визначення цілі та викликання уваги, мотивації, ініціативи, самостійності учнів у навчанні тощо.

А.Волошин був високоосвіченою, широкого кругозору людиною. В «Педагогічній методології» він вдумливо і скрупульозно використав педагогічну спадщину Й.Ф.Гербарта,

О.Вільмана, В.Лая, В.Рейна та багатьох інших. «Разом з тим, оцінюючи та розвиваючи думки своїх попередників, А.Волошин подав власний огляд ступенів навчального процесу, перебіг яких має аналітико-синтетичний характер, а саме: I. Підготовка. 1. Аналіз. Розбір того, що знає учень про предмет. Визначення цілі. Настрій. 2. Синтез. Основа для нового пізнання (казка, оповідання, унаочнення, експеримент тощо). Враження. II. Повідомлення нового матеріалу. 3. Асоціація. Порівняння, встановлення нових зв'язків з попередніми, витворення зображення. 4. Система. Форма нового знання, поняття, правило, закон, перегляд і т.д. III. Застосування. 5. Метод. Моральні та практичні висновки».<sup>70</sup> Т.Беднаржова також проаналізувала праці А.Волошина «О соціальному вихованню», «Загальна педагогіка», «Педагогічна психологія», «Педагогіка і дидактика». Саме Т.Беднаржова вперше зробила змістовний аналіз маловідомої книги А.Волошина «Про брехливість дітей», в якій визначний педагог відстоював думку, що «брехливість, як і інші риси характеру не є вродженою, а формується в процесі життя людини і боротися з цією негативною рисою характеру можна «тільки через виховання характеру».<sup>71</sup> Змістовними є розділи в книзі Т.Беднаржової «Покликання вчителя та його вплив на учнів» і «Про методологію вивчення окремих шкільних предметів».

Детальне опрацювання майже всіх педагогічних праць Августина Волошина дало можливість Т.Беднаржовій зробити висновок: «Не претендуючи на повноту викладу методології окремих предметів, розробленої проф. А.Волошином, ми торкнулися лише деяких її аспектів. Однак навіть те, що нам вдалося висвітлити... засвідчує глибину педагогічної думки нашого вченого. Його рекомендації актуальні і тепер, можуть ефективно застосовуватись в реалізації програми розбудови української національної школи».<sup>72</sup>

Окремі аспекти педагогічної діяльності Августина Волошина піднімали в своїх працях М.Вайда, В.Лар, М.Лабунька.<sup>73</sup> Автором узагальнюючого нариса про А.Волошина є О.Данко.<sup>74</sup> «о.Волошин був людиною щонайменше трьох покликань у житті, – відзначав автор. – Хоч прилюдно він появлявся завжди з священничим комірцем, і між багатьма фотографіями з його життя тільки одна чи дві показують його в краватці, то все-таки його громадсько-політична позиція в очах і умах населення висунула на перший план уявлення про нього як політика, тимчасом перше і основне його покликання всього життя було покликання священника».<sup>75</sup> Ці думки О.Данка розділяють А.Пекар і С.Яковенко.<sup>76</sup>

О.Данко, на відміну від деяких вітчизняних вчених, чітко заявив: «... З огляду на занедбаність закарпатського населення та нездиференційованість його громадсько-політичного життя, а ще більше з огляду на агресивну політику мадяризації, практично все, що о.Волошин з невеликою групою народовецької інтелігенції робив для збереження самобутності свого народу, було політичним актом. Незалежно від того, якою була його формальна позиція. Тому за кожну ініціативу доводилося вести бої не тільки з мадярською владою, але й, що було ще болючіше, – з частиною руської змадяризованої інтелігенції, включно з греко-католицькими священниками, яким присвічувала ідея швидкої мадяризації».<sup>77</sup> Характеризуючи Августина Волошина як політика, О.Данко відзначав: «Немає сумніву, що у випадку о.Волошина мова йде про людину незвичайну в політиці. Рівнозначно ясно, що була це людина інтелектуально високо обдарована, творча і винахідлива. По-друге, наявним у цієї назовні дуже спокійної людини був великий запас енергії активіста. І по-третє, володів він непохитною волею. Важко уявити серйозного політика, а тим більше державного мужа, без названих трьох елементів. І, нарешті, мав він тиху, але велику персональну відвагу, яку мають не всі політики».<sup>78</sup>

В американській історіографії автором фундаментальної монографії є П.Р.Магочій.<sup>79</sup> Вчений чітко довів, що «під час неспокійних місяців автономії серед великої частини місцевого населення значно виріс авторитет і вплив українофільської орієнтації. Тим часом, коли такі русофіли, як Бродій і Фенцик та русинофільські греко-католицькі клірики, як от єпископ Стойка і прелат Олександр Ільницький, прихилилися до Угорщини, українофіли здебільшого

зоставались лояльними підданими Чехо-Словаччини і противились усім угорським та польським інтригам проти батьківщини. Оскільки представники українофільської орієнтації проповідували виразні антиугорські погляди, вона швидко поширилась, надто серед молоді». <sup>80</sup> Відомо, що яскравою постаттю українофілів, їх лідером був Августин Волошин.

П.Р.Магочій високо оцінив результати виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р., які «виявилися надзвичайно втішними для українофілів», і пройшли «в спокійній поважній атмосфері, без залякувань і підкупу». <sup>81</sup> Що стосується проголошення А.Волошином незалежності, то вона на думку вченого, «швидше була символічна, ніж справжня. Край був покинутий празьким урядом, який і сам припинив існування, а також і Гітлером, що змінив свої плани щодо України і не мав потреби в цій, тепер неважливій карпатській території». <sup>82</sup> П.Р.Магочій дає загалом об'єктивну оцінку А.Волошину. Однак, на думку дослідника, «події в Карпатській Україні теж спричинилися до відчуження американських русинів. Коли після мюнхенської угоди у вересні 1938 року Чехословаччину перетворено на федеративну республіку і Підкарпатська Русь нарешті здобула довгождану автономію, американські русини спершу раділи. Але коли в листопаді того ж року до влади прийшов уряд о.А.Волошина, який перейменував Підкарпатську Русь на Карпатську Україну, американські русини зовсім відчужилися. Незадоволення українською орієнтацією Волошина було таке велике, що провідні американо-русинські організації не висловили протесту, коли Угорщина захопила Підкарпатську Русь у березні 1939 р.». <sup>83</sup> Такий підхід, на нашу думку, є надто прямолінійний і односторонній. Нищівну критику окремим висновкам П.Р.Магочія дав І.Лисяк-Рудницький. <sup>84</sup>

Канадський історик Олександр Баран, захищаючи А.Волошина від численних нападів офіційної радянської історіографії, навів висловлювання чехословацького прем'єр-міністра: «У тих дуже важких умовах приходилось уряду Волошина виконувати нелегкий обов'язок в організації суспільних і адміністративних справ та в державному порядку. Але цей уряд проводить те все розважно і дуже енергійно в тісній співпраці з чехо-словацьким військом та відділами державної безпеки. Енергійні кроки нового автономного уряду монсеньора Волошина були в тих відносинах дуже доречні і не могли обмежитися тільки частковими рішеннями. Сьогодні автономний уряд вирішує проблеми нової адміністрації, старается упорядкувати справи економічні, усуває мовний дуалізм і витворює у всіх ділянках здорові настанови у гармонійній співпраці з центральною владою Чехо-Словацької Республіки». <sup>85</sup> Прага просила А.Волошина не реагувати на різноманітні очорнення і наклепи. А про те, що вони не припинялися свідчить змістовна стаття угорського дослідника Омеляна Русина. <sup>86</sup>

О.Русин, опрацювавши переважну більшість угорських періодичних видань, дійшов висновку, що після перемоги А.Волошина на виборах 12 лютого 1939 р., угорські газети збільшують кількість антиукраїнських, спрямованих на підризу Карпатської України, публікацій. 14 лютого 1939 р. газета «Пешті Уйшаг» результатам виборів присвятила статтю: «Під знаком нестримного терору проведено «вибори» на русинській землі. Фальшиві результати опублікував уряд Волошина», а на другий день ще жахливішу: «Нещаслива доля русинського народу» та «Багато вбитих і важко поранених під час виборів на землі русинів. В Олешнику вбито священослужителя». 21 лютого ці ж газети повідомляли: «Гасло Волошинових виборів: «Зразу згинуть ті, які голосують проти!» та «Прага хоче знищити панування волошинців». Вони і далі закидають громадськість матеріалами, наче не тільки населення Закарпаття, але й громадськість світу вважає за краще належати йому до гортіївської Угорщини. <sup>87</sup>

Проте, відзначав О.Русин, про засідання Сойму Карпатської України 15 березня, проголошення незалежності, обрання уряду, президента угорські газети мовчали. Вони рябіли матеріалами: «Розсиплеться паперова держава Волошина», «Волошин благає про припинення операції», «Повернути все Закарпаття», «Героїчний наступ угорських гонведів» та ін. <sup>88</sup>



Протилежну оцінку А.Волошину та політиці, яку проводив його уряд давала преса Югославії. Про це свідчить стаття Романа Мизя.<sup>89</sup>

Автором численних праць про Августина Волошина і Карпатську Україну є визначний американський історик, уродженець Закарпаття, Петро Стерчо.<sup>90</sup> Його монографія «Карпато-українська держава...» – символічний літопис Карпатської України. Аналізуючи міжнародне становище Карпатської України, П.Стерчо довів, що долю краю вирішував не уряд А.Волошина, а «сильні світу цього», зокрема Німеччина. Дослідник аргументовано охарактеризував внутрішню політику А.Волошина, на яку негативно впливали різноманітні міжнародні фактори, спроби карпатського прем'єра розбудувати Карпатську Україну та відвернути угорську агресію. Даючи оцінку Карпатської України та її президенту, вчений стверджував: «П'ятимісячне існування Карпато-української держави, хоч навіть у федерації з чехами і словаками, в загальному мало колосальне значення не тільки для карпатських українців на даному відтинку часу, але й вирішило раз і на всі часи приналежність Закарпаття до України. Для загальної української справи ці події прислужились тим, що при їх наявності небувало заактуалізовано ідею визвольної боротьби, і то не тільки в усіх родах світової преси. Події в Карпатській Україні поставили українську проблему у даному відтинку часу в позицію найважливішої проблеми між політиками багатьох держав».<sup>91</sup> В цьому і полягала велика історична заслуга перед своїм народом Августина Волошина.

На науково виважених фактах, широких узагальненнях і роздумах про велич і трагедію Карпатської України, її президента, написані праці відомого американського політолога та історика, професора університету ім.Лойоли в Чикаго, головного редактора «Енциклопедії української діаспори» Василя Маркуся. Перу вченого належить окремий біографічний нарис про А.Волошина.<sup>92</sup> Проголошення А.Волошином незалежності Карпатської України, глибоко переконаний В.Маркусь, було природним і закономірним явищем. Закарпатці дійшли до «свого повного дозрівання від «народу-племени» і «terra incognita» до самоусвідомлення своєї ідентичності, до програми державного оформлення та ідеї політичної єдності з усім українським народом й українською державою. Хочеться підкреслити, що цей шлях вів Закарпаття «від угорських русинів до Соборної української держави».<sup>93</sup>

Августин Волошин розглядається також на фоні міжнародних подій кінця 30-х років в узагальнюючих працях німецьких істориків Володимира Косика<sup>94</sup> та Інгеборн Фляйшхауер.<sup>95</sup> В.Косик, зокрема, у своїй монографії «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» окремим параграфом виділив «Питання Карпатської України». Введення до наукового обігу документів із цілого ряду німецьких архівів, дало можливість В.Косику простежити еволюцію ставлення гітлерівського генералітету до Карпатської України. 8 жовтня 1938 р., тобто на час проголошення автономії Підкарпатської Русі, Гітлер «не висловив жодної думки про долю Закарпаття».<sup>96</sup> Однак, після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. «Німеччина все більше віддалялась у справі Карпатської України».<sup>97</sup> В.Косик влучно підмітив, що «проголошення автономії Карпатської України відбувалося в той момент, коли західна дипломатія займалася здогадками про найближчі плани Гітлера й засоби захисту західноєвропейських країн від можливого конфлікту. Оскільки переважала думка, що Німеччина кине на завоювання України, то автономія Карпатської України розцінювалася як німецька ідея, перший етап на шляху завоювання Радянської України».<sup>98</sup> Саме цей факт налякав Й.Сталіна, що видно з його емоційного виступу на XVIII з'їзді ВКП(б).

В.Косик позитивно оцінює внутрішньополітичну діяльність уряду А.Волошина напередодні та під час виборів до Союму Карпатської України, що дало свої позитивні результати. Він відзначає: «Тим часом автономний уряд Карпатської України намагався протистояти всім проблемам і особливо спробам дестабілізувати країну. Щоб зашкодити іноземному впливу через політичні партії меншин, узгіднено підтримку партії, що об'єднувала українські течії. Вибори і Союм 12 лютого 1939 р. пройшли спокійно. Участь у виборах була

дуже висока: 92,55%. Список Українського Національного Об'єднання отримав 92,4% голосів».<sup>99</sup> Необхідно погодитись з думкою В.Косика, що Августин Волошин не міг щось зробити у справі покращення становища Карпатської України: «Що стосується Карпатської України, то жоден аргумент не міг змінити рішення Гітлера. Коли йому нагадували, що цей регіон збудив великі надії в українстві, Гітлер, за словами Ріббентропа, обмежився тим, що відповів: «Це трагічно, але неминуче». Він спростовував заяви, згідно з якими він був вплутаний в українські справи: «Якщо я був би пов'язаний з українцями та їх політичними планами, то у Відні не проголошувалося б арбітражне рішення, яке зробило Закарпатську Україну нежиттєздатною».<sup>100</sup>

У додатках до монографії В.Косика поміщені два документи з німецьких архівів, які свідчать про спроби А.Волошина виправити безнадійність становища. В уривку із листа посла Франції у Берліні Кулондра міністру закордонних справ Франції від 14 березня 1939 р. вказується, що «зі свого боку, пан Волошин телеграмою домагається допомоги й підтримки Райху й Італії. Мало вірогідно, що ці дві країни приймуть таке прохання».<sup>101</sup> Другим документом є телеграма А.Волошина до міністра закордонних справ Німеччини Й.Ріббентропа: «Ми проголошуємо незалежність Карпатської України й просимо захисту в Німецького райху. Одночасно інформуємо вас, що угорські війська сьогодні о 6 годині перейшли кордон поблизу Мукачева... Августин Волошин, голова уряду».<sup>102</sup> Однак відповіді не було.

Аналогічні думки висловила відома німецька дослідниця І.Фляйшхауер, яка в своїй монографії, зокрема в розділі «Німеччина відмовляється від Закарпатської України», відзначала: «В лютому 1939 р. Гітлер, як видно, тимчасово залишив намір використати так звану Закарпатську Україну в якості пропагандистського і військового засобу завоювання Радянської України. В березні він відкрито віддав її в нагороду за приєднання до антикомінтернівського пакту угорському регенту Горті... 14 березня, за день до вступу німецьких військ в Прагу, німецькі війська окупували цю східну, межуючу з СРСР частину Чехословаччини»<sup>103</sup> (дослідниця допустилася прикрої помилки, бо лише 17–18 березня 1939 р. на території Закарпаття встановився угорський окупаційний режим – Авт.).

Останні дні життя А.Волошина перебували в центрі уваги І.Кічака.<sup>104</sup> «Трагічно склалася доля Президента Карпатської України о.Августина Волошина. Під час Другої світової війни він замешкав у Празі, де працював ректором Українського Вільного Університету. Коли після капітуляції Німеччини большевицькі війська зайняли Прагу, він був 21 травня 1945 р. заарештований, дарма, що ніколи не був советським громадянином, ані не перебував ніколи на території СРСР, і вивезений до Москви. Там він і помер 11 липня 1945 року в Лефортовській тюрмі».<sup>105</sup> (А.Волошин помер 19 липня 1945 р. в Бутирській в'язниці – Авт.).

Об'єктом дослідження відомого словацького вченого Миколи Мушинки були взаємини військового міністра Карпатської України Степана Ключурака і Августина Волошина.<sup>106</sup> «Уже стислий аналіз взаємин Степана Ключурака з Августином Волошином, – писав М.Мушинка, – свідчить про їх тісну і плідну співпрацю протягом чвертьстоліття (1919–1945). Обидва вони боролися за незалежну демократичну Україну, в рамках якої хотіли бачити й своє Закарпаття».<sup>107</sup> І дійсно, С.Ключурак був зразковим секретарем прем'єр-міністра. Він їздив з А.Волошином в усі подорожі по Закарпаттю і за кордон, готував для нього доповіді, тексти офіційних документів, організував зустрічі з представниками преси і радіо тощо.<sup>108</sup>

Даний короткий історіографічний огляд дає можливість стверджувати, що зарубіжні історики внесли певний вклад у дослідження різнобічної діяльності А.Волошина. Переважна більшість праць, що опубліковані на Заході, присвячена з'ясуванню політичної спадщини президента Карпатської України. Виняток становить змістовна монографія чеської дослідниці Тетяни Беднаржової про педагогічну і культурницьку діяльність Августина Волошина. Такий

стан справ пояснюється браком джерельних матеріалів про життєвий шлях А.Волошина. Оригінальністю відзначаються праці П.Р.Магочія, В.Маркуся, В.Косика, І.Фляйшхауер, О.Данка та багатьох інших, в яких А.Волошин зображений на фоні політичних подій кінця 30-х років.

### 1.3. Августин Волошин у спогадах очевидців

Поза всяким сумнівом, у 20–30-х роках видатним культурно-освітнім і громадсько-політичним діячем народовецького (українського) напрямку в краї був Августин Волошин, який за своїм значенням, за внеском у піднесення національної свідомості закарпатських українців стоїть поруч з Олександром Духновичем – найвидатнішим будителем населення Українських Карпат у ХІХ столітті. Внесок А.Волошина як професійного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, а відтак – як організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті упродовж перших десятиріч ХХ ст. важко переоцінити. Це засвідчує один із перших авторів життєпису вченого – відомий український письменник та історик літературного процесу Володимир Бірчак на сторінках своєї праці.<sup>109</sup> Наголосимо: Володимира Бірчака пов’язувала з А.Волошином тривала творча співпраця та дружба. Тому й не дивно, що його книжка про майбутнього карпатського президента відзначається конкретикою свідчень, прикладів, яскравих спостережень. На його думку, А.Волошин був педагогом у багатогранному розумінні слова, педагогом усієї української молоді, усього народу, який «своєю національною свідомістю, своїм характером і тим, що випередив свою суспільність, своїми поглядами на народ і його язик о кількадесять літ».<sup>110</sup>

Нарис В.Бірчака є першою спробою систематизувати творчий доробок А.Волошина, синтезувати його погляди на різні прояви розмаїтої діяльності Волошина як педагога та громадського діяча універсального злету. А.Волошин поєднував у собі носія як гуманітарних, так і природничих цінностей, церковних і світських засад.<sup>111</sup>

В додатку до книги В.Бірчака був також поміщений нарис про А.Волошина керівника Педагогічного товариства в Закарпатті 20–30-х років Павла Яцка. Учень А.Волошина відзначає, у першу чергу, працьовитість свого наставника, його всебічну обізнаність у розмаїтих сферах науки, культурного й матеріального життя, інтелігентність та ерудицію: «Його широке чоло здавалось великим складом людських знань, складом сконцентрованої енергії...».<sup>112</sup>

Майже всі соратники Августина Волошина – будівничі незалежної Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів гортистської окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів ГУЛАГу, видали за кордоном свої спомини про нього. Особливо цінний матеріал міститься в щоденнику і споминах славетного закарпатського поета, письменника і громадського діяча Василя Гренджі-Донського. Наш земляк на протязі десятиліть йшов ногов-ногу з А.Волошином, був живим свідком тих подій, що відбувалися у краї в міжвоєнний період. Перу Василя Степановича належать унікальні історико-біографічні нариси про багатогранну діяльність і життєвий шлях майбутнього політичного лідера закарпатських українців. Зокрема, такі як: «Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату»,<sup>113</sup> «Короткий життєпис державного секретаря о.Августина Волошина»,<sup>114</sup> «Отець д-р. Августин Волошин».<sup>115</sup> В них В.Гренджа-Донський вказував на чільне місце А.Волошина в нашій історії і культурі, про його великий вклад у розвиток освіти і науки краю.

В 1938 р. В.Гренджа-Донський писав, що «... як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і слава наша. Волошин – наша новітня історія...».<sup>116</sup> В «Короткому життєписі державного секретаря о.Августина Волошина» В.Гренджа-Донський пише про дитячі роки і формування

національної свідомості майбутнього президента. «Батько нашого національного відродження о.Августин Волошин побачив світ в наших зелених горах на Верховині, в селі Келечині, окр. Волівська, де його батько був священиком. Свою національну свідомість набув уже в хаті своїх батьків, де говорилося по-українськи. Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою й донині і це на молодого хлопця мало вплив».<sup>117</sup>

Юнак тягнувся до знань. «З гімназії іде молодий талановитий студент на теологію в Ужгороді, а опісля в Будапешті й закінчує, придбавши також фах професора фізики. Зразу стає професором ужгородської учительської семінарії».<sup>118</sup> В той же час А.Волошин активно включається в громадську роботу. Величезний внесок зробив А.Волошин як видавець книг, газет і журналів. Його праці, що широко були відомі в народі, посяли в людях зерно освіти, науки, яке зросло в часі. «Найбільшою заслугою о.Волошина є те, що в ті часи найбільшої мадяризації пише і видає книги, шкільні підручники і редагує майже єдину на той час газету «Наука»... Працює в товаристві ім. святого Василя Великого, а коли мадярська влада закрила це товариство, організує разом з іншими друкарню і книгарню «Унію».<sup>119</sup> Ці слова В.Гренджі-Донського є відповіддю деяким нашим історикам, які намагаються зробити з А.Волошина «служу кількох господарів», який переходив від одних до інших заради своєї кар'єри. Та чи зробив він кар'єру взагалі? «Августин Волошин – найбільший наш муж наших новіших часів, не зробив жодної кар'єри, хоч його широке знання, досвіди й здібності та великі заслуги просто предестинували його на найвищі достоїнства».<sup>120</sup> А скільки зробив корисного А.Волошин для формування кадрів нашої інтелігенції? Саме вона в 30-х роках була ініціатором величезних державних перетворень, яким, на жаль, не судилося здійснитися. Про це теж не міг не сказати Василь Гренджа-Донський: «Як директор семінарії, виховує сотні, тисячки найсвідомішої нашої інтелігенції, народних працівників».<sup>121</sup>

В.Гренджа-Донський одним з перших звернув увагу на політичну діяльність А.Волошина. Він детально описав період 1918–1919 рр. в житті А.Волошина, коли той очолював Ужгородську народну раду, керівництво Народно-Християнською партією і депутатство в чехословацькому парламенті, діяльність А.Волошина на посаді державного секретаря, прем'єр-міністра Підкарпатської Русі, а згодом президента Карпатської України. Не обминув В.Гренджа-Донський і характеристики тих складних міжнародних і внутрішніх умов, в яких діяв уряд Карпатської України, очолюваний Августином Волошином. Про ці та деякі інші питання йдеться на сторінках щоденника «Щастя і горе Карпатської України» і «Споминів» В.Гренджі-Донського.<sup>122</sup>

По-різному склались долі двох видатних наших земляків. Василь Гренджа-Донський, пройшовши крізь пекло фашистських в'язниць і таборів, опинився в Словаччині, де і жив до самої смерті. Августин Волошин, заарештований в травні 1945 р. співробітниками із НКВС, закінчив своє життя в Лефортівській в'язниці. До останніх днів В.Гренджа-Донський зберігав у своєму серці любов і пошану до президента Карпатської України. Він був глибоко переконаний, що «такий муж заслужив, щоб його іменем назвали площі й вулиці, щоб йому ставили пам'ятники. Це все ми зробимо, як прийде на це час».<sup>123</sup>

З поміж праць, виданих за кордоном, заслуговують на особливу увагу саме праці мемуарного характеру Августина Штефана, з-під пера якого вийшли дві змістовні книги та десятки статей.<sup>124</sup> Їхній автор стояв біля витоків формування й становлення державності в Закарпатті, займаючи відповідальні посади міністра шкільництва Карпатської України і згодом голови Союму. До цього додамо, що А.Штефан був найталановитішим учнем і продовжувачем А.Волошина у справі освіти та виховання. Оцінка його діяльності, приміром, як директора Мукачівської торговельної академії, що була справжнім вогнищем у культурно-освітньому житті краю і відіграла вирішальну роль у цій царині, ще попереду.

А.Штефан написав змістовну біографію А.Волошина, в якій докладно простежив етапні моменти життєвого й творчого шляху Волошина як педагога і громадського діяча. Вона

справедливо й досі оцінюється як найкраще першоджерело відомостей про різнобічну діяльність А.Волошина. Її логічно доповнюють і такі нариси та публіцистичні виступи А.Штефана, як «А.Волошин – автор», «А.Волошин – основник «Просвіти» в Ужгороді», «Августин Волошин – професор учительської семінарії та Українського Вільного Університету». Чимало цікавих фактів і спостережень знаходимо в споминах А.Штефана про діяльність А.Волошина в «Учительському товаристві».

З педагогічною темою найбільш тісно пов'язане інше фундаментальне дослідження Августина Штефана «За правду і волю». Автор цієї двохтомної праці обстоює насамперед ідею, що є визначальною для неї: Августин Волошин – найвидатніший педагог Закарпаття, визначний фахівець у системі народного шкільництва.<sup>125</sup> Ось кілька домінантних рис із портретної характеристики А.Волошина-педагога: «Волошин виховував добрих та ідейних учителів для Карпатської України, які стали визначними діячами в культурнім та економічнім відношенні краю, вони любили свою рідну землю, свій народ, свою церкву».<sup>126</sup> Серед них слід назвати самого А.Штефана, а також Михайла Гулянича, Олександра Полянського, Семена Дзямка, Юліана Ревая, Павла Яцка та багатьох інших.

А.Штефан влучно підкреслив, що «в чорних днях угро-руської дійсності діти пересічного інтелігента, звичайного греко-католицького священика або церковного учителя, з руської спадщини дістали руські колядки, церковно-слов'янські «сжедневні молитви» і, оскільки ходили до церковної школи, читали кирилицею писані статті в читанці о.А.Волошина».<sup>127</sup> Отже, вплив праць А.Волошина був незаперечним для зростання рівня національної свідомості закарпатських українців. Особливо становище покращилося, коли «в місяці липні 1917 р. директор учительської семінарії в Ужгороді о.Віктор Камінський відійшов на пенсію і новим директором іменовано о.Августина Волошина, який запросив мене (Августина Штефана – Авт.) на професора математики-фізики, і мукачівський єпископ Антоній Пап іменував мене професором від 1 вересня 1917 р.».<sup>128</sup>

З вищенаведеного видно, що А.Волошин перебував у дуже близьких відносинах з А.Штефаном, незважаючи на те, що між ними була досить помітна різниця в роках. Безперечно, він йому довіряв. У спогадах А.Штефана є цікавий епізод, який також свідчить про людські риси директора вчительської семінарії: «Пригадую, що восени 1917 р. ми мали 6-тижневий курс для вояків-пропагандистів (учнів учительської семінарії). По скінченні курсу вояки могли скласти іспит... Колишній студент Лизак, родом з Ужгороду, перепавав з п'ятьох предметів. Видавши йому свідоцтво, він вийшов з професорської кімнати і по якомусь часі повернувся і сказав: «Пане професор, пан директор Волошин просив Вас до директорської канцелярії». Я зайшов до канцелярії і Лизак за мною. Я приступив до бюрка і сказав «Прошу». Волошин: «Яка справа?» Тоді приступив Лизак, витягнув багнет і крикнув: «Ви мені напишіть добре свідоцтво!» В тій хвилині відчинилися двері і увійшов колишній старшина, професор господарської науки Чакаді, відразу скочив до Лизака, і схопив за руку з багнетом. Я зловив його за другу руку і Чакаді передав багнет директорові.

Волошин: «Та що синку? Ти хотів зі мною воювати? Іди і приклич свою матір і перед нею приобіцяй мені, що будеш чесно працювати». Лизак: «Пане директоре, дайте мені назад багнет. Без того мене арештують». Волошин: «Іди додому. Матір твоя тут мешкає недалеко. Тепер патрулі не ходять».

Так стало, як Волошин наказав. Лизак по війні повернувся до учительської семінарії. Скінчив її і був іменованій учителем десь до Ужгородської жупи».<sup>129</sup>

Однак А.Штефан не обмежився характеристикою педагогічної діяльності А.Волошина. Він детально описав його політичну спрямованість у 1918–1919 рр., коли вирішувалася подальша доля нашого краю. Описуючи засідання Руської народної ради в Ужгороді, А.Штефан відзначив, що директор Августин Волошин у своїй доповіді з'ясував тогочасну

політичну ситуацію і назвав всі можливі тодішні орієнтації.<sup>130</sup> Чим закінчилася справа загальновідомо: 21 січня 1919 р. в Хусті перемогла проукраїнська орієнтація і було прийнято рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною. І лише неможливість це зробити привела до пізнішого входження краю до складу Чехословаччини.<sup>131</sup>

На сторінках спогадів А.Штефана є цікаві й маловідомі факти про внесок А.Волошина у створення хліборобської партії,<sup>132</sup> дається характеристика основних напрямів шкільництва, які автор поділяє на народовецький, домашній або тутешняцький і руський, тобто русофільський. Видатним працівником першого напрямку, на думку А.Штефана, був А.Волошин.<sup>133</sup> Як і В.Гренджа-Донський, А.Штефан подає коротку біографічну довідку А.Волошина. Наведемо її повністю: «Монс. Августин Волошин (1874–1945). Від 1-го вересня 1917 року – директор греко-католицької учительської семінарії для хлопців в Ужгороді аж до жовтня 1938 року. Посол до Празького парламенту в Празі в 1924–1929 рр. В жовтні місяці 1938 р. – державний секретар, в 1938–1939 рр. – Прем'єр, 15 березня 1939 р. – Президент Карпато-Української держави. На еміграції в Празі до травня 1945 р. Вмирає в московській тюрмі Ле форт 11 липня 1945 року».<sup>134</sup> До цього додамо, що дата смерті А.Волошина неточна. Він помер 19 липня в Бутирській тюрмі. Однак, тоді, коли писалася книга А.Штефана, про це було невідомо.

Численні статті мемуарного характеру про Августина Волошина написали П.Кукурудза, А.Кущинський, В.Лар, П.Стерчо, С.Яковенко,<sup>135</sup> що видаються нам важливим причинком до розуміння складної, часом суперечливої діяльності А.Волошина як політичного діяча. У цьому зв'язку увирізнимо статті Степана Росохи та Павла Кукурудзи, які органічно взаємопов'язані між собою широко закровоною темою про педагогічну діяльність А.Волошина з одного боку, і в вужчому плані – про його заслуги перед «Просвітою» – з другого. П.Кукурудза дійшов висновку, що результати майже двадцятирічної роботи представників «Просвіти», одним із засновників якої був А.Волошин, лягли в основу тих духовних змагань, які завершилися 1939 року проголошенням незалежної держави – Карпатської України.

Внесок А.Волошина у розвиток закарпатського театру описав Юрій-Августин Шерегій.<sup>136</sup> Він відзначив, що ще 30 грудня 1920 р. Гядор і Мирон Стрипські, М.Григаший, Ю.Бращайко, А.Штефан та інші прийшли до А.Волошина, щоб обговорити болючі питання культурного розвитку краю... На це повідомляє о.Волошин, що й тут в Ужгороді постала вже також думка заснувати просвітне товариство. Звісний патріот о.Невицький, парох з Уяку, основник декількох культурних товариств на другій стороні Ужа, зладив вже статут для просвітнього товариства «Зоря» й передав А.Волошинові. Це мало бути товариство просвітньо-економічне для ширення культури між народом, подібне, як «Просвіта» у Львові. А.Волошин прочитав статут... Автор взорувався на статут львівської «Просвіти» з 1880 р., а доповнив і розширив справами, які треба розділяти на кілька товариств... Зачинається дискусія, вже речево усі заявляють за тим, щоб це товариство заснувати... лиш статут поправити й до роботи обрано комітет: д-р.Стрипський, А.Волошин і я. Оцей день був щасливим днем».<sup>137</sup> 11 травня 1921 р. був обраний Головний відділ «Просвіти», заступником голови якого став А.Волошин. 15 січня 1921 р. на Підкарпатській Русі почав діяти перший в її історії руський театр. Закономірно, що ювілейну промову виголосив А.Волошин.<sup>138</sup>

Ю.А.Шерегій писав, що А.Волошин неодноразово бував на виставах, які ставив руський театр в Ужгороді. Зокрема, 28 серпня 1921 р. в міському театрі відбувся вечір, присвячений 70-річчю чеського драматурга Алоїза Ірасека, на якому виступив А.Волошин. У своєму виступі він пояснив, що А.Ірасек видатний драматург і його творчість має великий вплив на європейську культуру взагалі.<sup>139</sup> Прізвище А.Волошина постійно було серед жертводавців на користь закарпатського театру. А.Штефан наводить факт, який свідчить про постійну турботу театром з боку А.Волошина. Так, в січні 1930 р. прем'єр-міністр подарував після «колядування Нової Сцени» на «поточні потреби» театру 5000 Кч.»<sup>140</sup>

Театр «Нова сцена» неодноразово ставив п'єси А.Волошина, який в 30-их роках справедливо вважався одним з провідних закарпатських драматургів. Не випадково В.Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри того часу, відносив до кращих драматургів одного А.Волошина. Відомий закарпатський поет мав рацію – історична драма «Фабіюла» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. Августин Штефан вважав, що драма «Маруся Верховинка» – найкраща дотеперішня карпато-українська драма.<sup>141</sup> Цю п'єсу високо оцінив також Ю.-А. Шерегій: «... аматори Самоосвітнього гуртка при хлоп'ячій Учительській Семінарії поставили в гімнастичній залі в Ужгороді в режисурі М.Біличенка 26.V.1935 несподіванку – прем'єру п'єси А.Волошина «Маруся Верховинка», сюжетом якої є боротьба за рідну школу».<sup>142</sup>

Навіть у такому питанні як театральне мистецтво, не припинялася гостра боротьба між двома напрямками – українським і русофільським. Свою чітку позицію в цьому відношенні зайняв А.Волошин. «Гастролі в Празі, – констатував Ю.-А.Шерегій, – вплинули на всю громадськість і на наших провідних чинників; театр визнала Прага, мусив це зробити і Ужгород. Не знаючи про наш плян з гастролями, дирекція нашого Дружества в Ужгороді була заскочена голосами преси. 26.6.1938 «Нова свобода» повідомляла, що А.Волошин «виступив із Дружества «Карпато-руській Театр», бо його працю не поважав корисною для нашого народу й відродження. За цим фактом мають керуватись свідомі українці у відношенні до цього театру...».<sup>143</sup>

Наближалася трагічна розв'язка для Карпатської України та її президента. Ці важкі часи Ю.-А.Шерегій описав дуже стисло, немов писав хроніку: «Події в ЧСР клонились до її розвалу. 14.III. проголошено самостійну Карпатську Україну, як суверенну державу, бо Словаччина відірвалася від ЧСР. Нагло був скликаний 1-ий Сойм Карпатської України на 15.III.1939 до Хусту, але без святочних вистав. Сойм зафіксував волю народу не піддатися окупантам. Винесено перші закони держави, іменовано уряд, послі вибрани 1-го президента Карпатської України, колишнього прем'єра д-ра А.Волошина, Сойм відкинув капітуляцію перед Угорщиною. 15 січня 1939 р. сніг покривав кров на трупах карпато-української столиці».<sup>144</sup> Вже перебуваючи в еміграції, «Українська Драматична Студія показала драматургію повісти А.Волошина «Фабіюла».<sup>145</sup>

Серед численних спогадів про Августина Волошина і Карпатську Україну окремої уваги заслуговують спогади і статті Вікентія Шандора,<sup>146</sup> який в 1939 р виконував відповідальні обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі. В.Шандор більшу увагу приділяє характеристиці А.Волошина як політичного діяча, хоча відзначає, що ще дитиною «пішов я до Ужгороду, купив у книгарні-друкарні «Унію» Буквар о.Волошина з 1907 року і сам почав з нього вчитися руську грамоту. Буквар був маленький, бідненький, з твердим знаком, але була в ньому велика життєва іскра. Як учитель довідався, що я вчуся азбуку по-руськи, просив мене, аби я його вчив».<sup>147</sup>

А.Волошин повністю довіряв В.Шандору, а тому не дивно, що в спогадах останнього містяться такі факти, які важко знайти у спогадах інших діячів національно-визвольного руху 20–30-х років у Закарпатті. Приміром, коли йдеться про політичну діяльність А.Волошина після розпаду Австро-Угорської монархії. В.Шандор пригадував: «Провідна постать тодішнього нашого життя, пізніше прем'єр-міністр Карпатської України о.Августин Волошин у розмові з автором цих спогадів у Празі 1939 року визначив тогочасну ситуацію такими словами: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли довше бути зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час був це єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом».<sup>148</sup> Такої думки притримуються сьогодні переважна більшість сучасних дослідників.

В.Шандор яскраво описав призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі 26 листопада 1938 р. «Сенсацією був арешт прем'єр-міністра Бродія та призначення на його місце д-ра Августина Волошина... Доказалося, що у випадку небезпеки держави, чеські діячі таки звернулися за порятунком до українців. Мене ця вістка сильно порадувала. Нарешті і ми будемо ковалями і виразниками своєї долі».<sup>149</sup> В.Шандор був глибоко переконаний, що невідомо якими б були рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. якби українську делегацію очолював А.Бродій, а не А.Волошин. «Призначаючи о.Августина Волошина новим прем'єр-міністром, – справедливо відзначав В.Шандор, – Прага викликала не тільки певного роду внутрішню революцію, але й поворот у політиці Чехо-Словащини та поворот в українській справі взагалі. Дивлячись на карту Карпатської України після арбітражу, створюється враження, що арбітри навмисно і свідомо поперетинали сухопутні й залізничні шляхи в Хусті, аби примусити населення багатих Мадярщину «ласкаво» просити цей край до себе».<sup>150</sup>

Спогади В.Шандора відзначаються своєю об'єктивністю і неупередженістю. Захищаючи в тому чи іншому питанні позицію А.Волошина, В.Шандор наводить переконливі докази. Приміром, коли йде мова про утворення концтабору на горі Думен поблизу Рахова. З цього приводу В.Шандор писав: «Злісний виступ недоброзичливців у пресі проти доброго імені о.А.Волошина, що ніби підписував наказ для ізоляційної затримки підозрілих осіб, можна вважати великим підступом. А.Волошин нікого не посилав у табір, для того були інші органи. Якщо його підпис десь і можна було знайти, то це треба вважати результатом тогочасного початкового хаосу. Невиключено, що до такого підпису могло дійти і внаслідок навмисного підсунення якимсь мадярчуком такого наказу разом з іншими листами».<sup>151</sup>

Зупинився В.Шандор і на стані чесько-українських взаємин періоду Карпатської України. Необхідно погодитись з його думкою, що «призначення о.Августина Волошина прем'єр-міністром від 27 жовтня 1938 р. означало зміну ставлення чехів до українців та української державності взагалі. Чехи нарешті переконалися в тому, що т.зв. москвофільський культурний напрям, який вони так завзято підтримували в Карпатській Україні, завів їх наостанку в тупик... Одночасно ми повинні були брати до уваги собі чеський національний сентимент, чесько-німецькі взаємини в сучасному й минулому, щоб невідповідною поведінкою їх собі не зраджувати. З чехами ми створили одну федеративну державу, і треба було відстоювати спільну платформу для подальшого існування. Крім того, ми були повністю залежні від чехів. Знайти в цьому напрямі відповідну форму нашої присутності у Празі – було одним із основних моїх завдань. Саме так визначив його і прем'єр-міністр Августин Волошин при першій зустрічі в Празі».<sup>152</sup>

В.Шандор детально описав сутички 13–14 березня 1939 р. між чехами і карпатськими січовиками, вважаючи їх тактичною помилкою останніх. Він переконливо довів, що А.Волошин постійно прагнув до співпраці обох народів. «Тоді не був час на політичні, навіть обґрунтовані порахунки з чехами за минуле, – констатував він. – Життєві інтереси обох народів вимагали якнайтіснішої співпраці та взаємопорозуміння, що о.А.Волошин часто наголошував у своїх виступах та пресових конференціях. Спеціальне становище мало свою логіку, бо в даній ситуації чехи мали той самий політичний інтерес, що і ми – збереження цілості обкровоєної республіки, боротьбу проти мадярських і польських терористичних банд, проти терористичних аспірацій Мадярщини щодо спільних кордонів з Польщею.»<sup>153</sup>

На сторінках спогадів В.Шандора зустрічається багатющий архівний матеріал про господарську політику уряду А.Волошина, заключення важливих торговельних договорів, українізацію всіх сфер суспільно-політичного життя краю. Не обминув він своєю увагою й реакцію А.Волошина на призначення Прагою третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Хоча про це писали й інші очевидці, однак В.Шандор мав особисту



розмову з цього приводу з А.Волошином. Ось як він її передав: «Після повернення з нарад до Представництва, сказав мені о.Волошин:

- Маємо третього міністра.
- Цікаво – кого? – запитую я.
- Ану, вгадайте.

Я почав вираховувати імена наших можливих кандидатів, але не вгадав і о.Волошин заявив:

- Генерала Прхалу.
- А ви на нього погодились? – зразу запитав.
- Чехи на ня напосіли, то що я міг робити. – була відповідь».<sup>154</sup>

Цей фрагмент із спогадів В.Шандора ще раз переконує в тому, що самостійність А.Волошина у великій політиці була досить відносною і обмеженою – всі проблеми вирішувала Прага. І з такою постановкою питання треба було рахуватися.

Сьогодні багато пишеться про проголошення незалежності Карпатської України. Загальновідомо, що радикально настроєні закарпатські націоналісти «натискали» на А.Волошина, щоб він проголосив самостійність задовго до 14 березня 1939 р. В.Шандор повністю поділяв позицію А.Волошина, заявивши про себе як про політика реалістичного спрямування. «Уряд Карпатської України, а зокрема о. д-р. Волошин, у своїх заявах і статтях постійно наголошував потребу й політичну доцільність нашого співжиття з федеративною Чехо-Словаччиною. Беручи до уваги тогочасну політичну ситуацію в Центральній Європі та політику наших сусідів, зберегти федерацію в той час було єдиною реальною правильною розв'язкою проблеми Карпатської України... Мусимо бути підготовлені з військового й політичного боку, і рівно ж мусимо проголосити свою незалежність, але аж після Словаччини, щоб не повернути до себе відповідальність за розвал республіки».<sup>155</sup> Отже, однією з причин проголошення незалежності Карпатської України було проголошення самостійності Словаччиною, а отже державний розпад Чехо-Словацької республіки. Від імені А.Волошина В.Шандор «виконав акт проголошення незалежності в Празі».<sup>156</sup>

У спогадах В.Шандора містяться незаперечні докази про організацію проведення державного перевороту в Карпатській Україні. В.Шандор детально описав «таємну раду групи членів Головної Команди Карпатської Січі у Січовій Гостинниці, на якій приготувався замах на уряд, тобто на всіх членів уряду і на арешт 15 провідних осіб. Присутні на цій нараді були декотрі члени Головної Команди галичани, а з наших Росоха, Рогач, Роман – три «Р».<sup>157</sup> Свідчення В.Шандора підтверджуються спогадами В.Бірчака, І.Сарвадія, М.Бандусяка та інших очевидців.<sup>158</sup> Відзначимо, що чехословацька служба безпеки неодноразово повідомляла А.Волошина про змову.<sup>159</sup> Робили це і окремі члени його уряду. Однак, як пише В.Шандор, «він був спокійної і розсудливої вдачі. Мав дуже велику терпеливість вислуховувати людські болі та їх лікувати».<sup>160</sup> За всі свої кроки А.Волошин ніс відповідальність перед Прагою і своїм рідним народом. Безперечно, правий В.Шандор, коли пише, що «якщо будемо виправдовувати наші помилки і невдачі та їх ідеалізувати, зведемо морально на манівці цілі генерації, які втратимо для нашого народу».<sup>161</sup> З такими міркуваннями необхідно погодитись.

Опублікували свої спогади й ті, які, хоч і були патріотами краю, але вважали, що уряд А.Волошина є поміркованим, ліберальним, «соціал-демократичним», «застарілим» і не хоче проголошувати незалежність Карпатської України. Мова йде про статті і книги М.Бажанського, І.Рогача, С.Росохи, Ю.Химинця.<sup>162</sup> Всі вони відзначали видатні педагогічні здібності А.Волошина, його вирішальний внесок у розвиток культури і національної свідомості населення краю. Однак, по кардинальних питаннях тогочасного політичного життя Карпатської України їх спогади суттєво відрізняються від спогадів, приміром, Вікентія Шандора. С.Росоха пізніше визнав, що «нераз дуже критично висловлювався на їх

(А.Волошина та Ю.Ревая – Авт.) адресу та інших провідників... бо ж в наших «революційних поняттях» вони були «опортуністами», а тільки ми «правдивими» націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді»<sup>163</sup> Що стосується інших активних учасників подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні, то у виданих ними спогадах суперечності в українському таборі, як правило, замовчуються. Через їх праці червоною ниткою проходить ідея монолітної єдності і всезагальної підтримки уряду Августина Волошина. Насправді, все було далеко не так.

Окреме місце серед спогадів про Карпатську Україну і Августина Волошина належить спогадам колишнього керівника закарпатських націоналістів Юліана Химинця.<sup>164</sup> Автор книги «Тернистий шлях до України» детально описав хід Союму Карпатської України та події, які цій події передували. Він погоджується з іншими дослідниками і мемуаристами, що проголошення незалежності Словаччиною змусило і уряд А.Волошина поступити аналогічно. Ю.Химинець наводить уривок з промови А.Волошина на засіданні Союму Карпато-Української держави 15 березня 1939 р.: «Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом українського народу. Дозволив якраз нам – найменшій вітці українських земель – бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння.

Що ми діждалися часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Незважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додав нам творчої сили і почуття єдності.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням нових прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почували себе щасливими».<sup>165</sup>

Особливої уваги, перш за все своєю оригінальністю, заслуговує розділ із споминів Ю.Химинця «Закордонна делегація Карпатської України». Відомо, що цю делегацію, яка була створена у вересні 1939 р., очолював Ю.Химинець за наказом уряду Карпатської України і особисто Августина Волошина. Саме на нього покладалося відповідальне завдання бути представником уряду Карпатської України при Проводі Українських Націоналістів. Ю.Химинець відзначив, що коли 1 листопада 1938 р. прем'єр-міністр А.Волошин зі своєю делегацією прибув на Віденський арбітраж, він одержав у своє розпорядження всі матеріали, підготовлені закордонною делегацією Карпатської України. Ю.Химинець також чимало зробив для того, щоб світова громадськість дізналася про Карпатську Україну».<sup>166</sup>

Однак, у деяких дискусійних питаннях історії Карпатської України Ю.Химинець притримувався хибних думок. Зокрема, він вважає, що А.Волошин віддав наказ про видачу зброї карпатським січовикам в ніч з 13 на 14 березня 1939 р., що не відповідає дійсності. На нашу думку, це не входило в компетенцію уряду А.Волошина. Питання зброї вирішувала, все-таки, Прага. Неточним є також твердження Ю.Химинця, що «президент Волошин дав наказ своїй армії боронити державу від поневолення».<sup>167</sup> Поки-що, ми не маємо підтвердження такому впевненому твердженню.

Заслуговують на увагу міркування Ю.Химинця про політичну діяльність А.Волошина та окремих членів його колишнього уряду в еміграції. відповідає правді, що «ніхто з уряду, насамперед Президент д-р А.Волошин, не шукав контакту з Проводом Українських Націоналістів... Хоча ПУН у справі Карпатської України зробив великі зусилля (переважно дипломатії і фінансової допомоги), однак через те, що в останній дії закарпатської епопеї відійшов у тінь, після трагедії Карпатської України він не міг собі приписувати заслуги героїчної боротьби Закарпаття. Він шукав далі контакт з урядом Карпатської України. Така нагода трапилась 21 липня 1939 р., коли встановились взаємовідносини і шляхи співпраці між проводом українських націоналістів і владою Карпатської України. Це домовлення зафіксоване актом у Венеції».<sup>168</sup> Однак, знову ж таки, переважна більшість дослідників вважає,

що А.Волошин цей договір не підписував. До речі, під час допиту в Лефортовській в'язниці А.Волошин теж однозначно заявив, що договір не підписував.

Отже, спогади очевидців і активних учасників національно-визвольних змагань закарпатських українців 20–30-х років переконливо свідчать, що Августин Волошин був яскравою постаттю нашої історії. Він зробив величезний внесок у розвиток педагогіки, освіти і культури краю, спричинився до піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців. Не випадково, що місцеве населення його називало «Батьком» нашого національного відродження. Такої честі в XIX столітті удостоївся лише Олександр Духнович – славетний будитель закарпатських русинів.

Августин Волошин був визначним політичним діячем краю протягом всього міжвоєнного періоду, особливо наприкінці 30-х років. Спогади Василя Гренджі-Донського, Вікентія Шандора, Августина Штефана та інших переконують, що прем'єр-міністр, а згодом президент Карпатської України користувався необмеженим авторитетом серед населення краю. Йому доводилось діяти в складних міжнародних умовах, коли тривав розпад Чехо-Словацької республіки. А.Волошин був політиком-реалістом, добре усвідомлюючи, що для Карпатської України найкращим є державне співжиття з чехами і словаками в єдиній федеративній державі.

Спогади очевидців дають можливість з'ясувати позицію А.Волошина стосовно українсько-чеських відносин, Карпатської Січі, суперечностей в українському таборі тощо. Однак, відповідаючи на ці дискусійні питання Карпатської України, мемуаристи притримуються різних думок. Одні (В.Шандор, А.Штефан, І.Сарвадій) вважають, що опозиція в українському таборі стосовно уряду А.Волошина, завдала тільки шкоди визвольним змаганням закарпатських українців. Інші (С.Росоха, Ю.Химинець) – притримуються думки, що молоді радикально настроєні закарпатські націоналісти у спілці з деякими членами ОУН випереджували своїх старших і поміркованих колег з уряду, зокрема, у питанні проголошення незалежності.

\* \* \*

Постать визначного закарпатського педагога, культурного і політичного діяча Августина Волошина завжди привертала і привертає увагу дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Перші біографічні нариси про нього з'явилися вже при житті Августина Волошина. Їх авторами були ті, хто йшов нога-в-ногу з ним, його найближчі соратники і численні учні – Володимир Бірчак, Павло Яцко, Августин Штефан, Вікентій Шандор, Василь Гренджа-Донський та багато інших. В своїх спогадах вони звернули увагу на великий вклад Августина Волошина в розвиток педагогіки, освіти і культури Закарпаття, у піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців. Закономірно, що в них проводиться паралель з Олександром Духновичем – найвизначнішою постаттю нашого краю XIX століття. Якщо О.Духнович був будителем закарпатців у XIX ст., то А.Волошин вважається батьком національного відродження в Закарпатті XX ст.

З приходом радянських військ в Закарпаття у 1944 р., а особливо після возз'єднання краю з Радянською Україною в складі СРСР, на багатогранну діяльність А.Волошина було накладено «табу». Майже всі педагогічні праці А.Волошина були сховані в так званих «спецхранах». В численних працях радянських істориків, опублікованих в 50–80-х роках, А.Волошин зображувався виключно чорними фарбами. Його називали «українським буржуазним націоналістом», «запеклим ворогом народу», «слугою кількох господарів», «зрадником українського народу», «політичним авантюристом». Перелік цих та інших епітетів можна б продовжити. В такому руслі написані праці С.Білака, П.Халуса, Б.Співака, М.Болдижара, Д.Буковича та багатьох інших. Така загальна характеристика діяльності

А.Волошина та очолюваного ним уряду Карпатської України поступово перемістилася на сторінки узагальнюючих, фундаментальних праць «Історії Української РСР», «Історіографії історії Української РСР», «Шляхом до щастя» тощо.

Виняток становили дослідження, які побачили світ за кордоном, де науковці, за висловом відомого українського історика Ярослава Дашкевича, «могли писати вільно». Авторами більш-менш об'єктивних праць про А.Волошина були П.Стерчо, В.Шандор, А.Пекар, О.Баран, С.Росоха, П.Р.Магочій, В.Косик, В.Маркус, М.Мушинка, І.Ванат, Т.Беднаржова та ін. Разом з тим, необхідно відзначити, що для праць зарубіжних вчених характерний дещо односторонній підхід до з'ясування оцінки громадсько-політичної і культурно-освітньої діяльності А.Волошина. У монографіях і статтях зарубіжних істориків А.Волошин, як правило, дещо ідеалізується. Такий стан справ, на нашу думку, також пояснюється браком джерел, які в переважній своїй більшості збереглися в архівах України, Угорщини та Чехословаччини.

Зарубіжні дослідники більшу увагу звертали на політичну діяльність А.Волошина, особливо на період, коли він був прем'єр-міністром та президентом Карпатської України. Виняток становить ґрунтовна монографія чеської дослідниці Тетяни Беднаржової «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель», в якій зроблена спроба простежити життєвий шлях і проаналізовано педагогічну спадщину видатного вченого. Що стосується вітчизняної історіографії, то аналогічні праці про А.Волошина з'явилися тільки на початку 90-х років, особливо після проголошення України незалежною державою.

Перші позитивні зрушення відбулися в березні 1990 р., коли вперше в Україні відзначалася річниця з дня проголошення Карпатської України та її президента Августина Волошина. Тоді ж зробили спробу переглянути свої попередні оцінки радянські історики. В березні 1990 р. відбулося засідання «круглого столу» істориків в «Закарпатській правді», на якому були присутні М.Болдижар, І.Чаварга, М.Макара та ін. Вони визнали, що Августин Волошин був визначним педагогом і вніс значний вклад в розвиток освіти і культури краю. Протилежної точки зору притримувався В.Пашкевич, який і далі продовжував вважати А.Волошина «політичним авантюристом».

Протягом 1990–2000 рр. українські історики, педагоги і філологи опублікували понад 150 наукових і науково-популярних праць, в яких простежили життєвий шлях і багатогранну спадщину А.Волошина. Заслужують на увагу змістовні праці В.Гомонная, М.Кляп, В.Турияниці, М.Зимомрі, Ю.Балеги та ін. про педагогічну діяльність А.Волошина. Найповніше ця проблема висвітлена у двох виданнях монографії В.Гомонная, М.Зимомрі та М.Вегеша «Августин Волошин» (1994, 1995). О.Мишанич, П.Чучка, Б.Галас, В.Турияниця, Ю.Юсип та ін. висвітлили проблематику боротьби А.Волошина за збереження рідної мови в краї, дали оцінку його літературної діяльності. П.Федака досліджував внесок А.Волошина у створення товариства «Просвіта», яке відіграло важливу роль у формуванні національної свідомості закарпатських українців у період між двома світовими війнами.

Останнім часом вітчизняними істориками все більше приділяється уваги висвітленню політичної спадщини Августина Волошина. Необхідно відзначити, що в цьому відношенні вони не притримуються спільної думки. Особливо, коли йдеться про короткочасне існування Карпато-Української держави. В.Лемак, М.Болдижар, І.Гранчак та деякі інші вважають, що орієнтація А.Волошина на Німеччину була помилковою. На їх думку, уряд Карпатської України неодноразово порушував законодавство Чехословацької республіки, згортав демократичні процеси, переслідував інакодумців тощо. М.Болдижар називає вибори до Союму Карпатської України такими, що пройшли на задовільному рівні, а В.Лемак твердить, що вони були сфальсифікованими. Інша група вчених (В.Ганчин, Б.Якимович, Ю.Сливка, С.Кульчицький, М.Вегеш) доводять, що встановлення авторитарного режиму в Карпатській Україні пояснювалося, і в значній мірі було прискорено, негативним впливом цілого ряду внутрішніх і зовнішніх факторів (складна міжнародна обстановка, посилення українсько-

чеських суперечностей, постійні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони» тощо). Саме така ситуація, вважають сучасні дослідники, і змусила уряд Августина Волошина піти на згортання демократичних процесів, що вилилося у закриття окремих друкованих органів, товариств, відкриття концентраційного табору, заборону всіх політичних партій і проведення безальтернативних виборів до Союму.

Українськими вченими немало зроблено у напрямку видання бібліографічних покажчиків праць Августина Волошина, збірників його вибраних творів. Авторами цих праць були О.Мишанич, П.Чучка, В.Турияниця, В.Гомоннай, М.Зимомря та ін. Августин Волошин займає чільне місце на сторінках узагальнюючих праць і енциклопедичних видань, виданих в Україні. Мова йде про «Малий словник історії України», «Енциклопедію історії України» тощо.

Незважаючи на різні, інколи полярні, підходи до оцінки Августина Волошина, переважна більшість істориків справедливо вважають, що він був визначною постаттю української історії ХХ століття.

1. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939рр.) // Український історичний журнал. – 1972. – №5. – С.31–40; Його ж: Слуга кількох господарів. – Ужгород, 1977; Його ж: До питання критики буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Закарпаття (1919–1944 рр.) // Культура і побут Українських Карпат. Матеріали республіканської наукової конференції. – Ужгород, 1973. – С.65–73; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 рр. – Львів, 1963; Букович Д. Павутиння омани. – Ужгород, 1974; Болдичар М. Хто і навіщо обілює історію унії. – Ужгород, 1985; Ілько В. Боротьба трудящих Закарпаття за возз'єднання з Радянською Україною (1939–1944 роки). – Ужгород, 1954.
2. Ротман М. Напередодні Другої світової: З історії Закарпатської комуністичної організації 1933–1938 років. – Ужгород, 1984; Хайнас В.В. Назустріч мрії: З історії Закарпатської комуністичної організації 1938–1945 років. – Ужгород, 1964; Гранчак І.М. Олекса Борканюк – полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття. – К., 1956; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Т.1 (1918–1945). – Ужгород, 1968; История Украинской ССР: В десяти томах. – Т.7. – К., 1984; Историография истории Украинской ССР. – К., 1986.
3. Співак Б.І. Названа праця. – С.283.
4. Пашкевич В. Політичний авантюрист // Закарпатська правда. – 1990. – 6 берез.
5. Галда П. «Політичний авантюризм» чи патріотизм? Чи мали право українці Закарпаття боротися за свою незалежність? // Ужгородський університет. – 1990. – 22 черв.; Вегеш М. «Любов народна і межнародна...». Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. – 1990. – 29 верес.; Його ж: Августин Волошин: ким він був? // Радянська Верховина. – 1990. – 24 берез.; Божук Г., Зіггалов В., Чучка П. Карпатська Україно... // Молодь Закарпаття. – 1990. – №11.
6. Карпатська Україна: пошуки істини. Круглий стіл істориків в «Закарпатській правді» // Закарпатська правда. – 1990. – 15, 17, 20; 21 берез.
7. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис.–Ужгород, 1993.–С.75.
8. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. – Слупськ – Ужгород, 1994; Їх же: Августин Волошин. – Ужгород, 1995.

9. Довганич М. Вдячний за працю // Новини Закарпаття. – 1995. – 23 берез.; Анталовський І., Анталовський В. Правда стежина до нашої історії // Верховина. – 1995. – 18 берез.
10. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Названа праця. – С.14.
11. Там само. – С.92.
12. Анталовський І., Анталовський В. Названа праця.
13. Балега Ю. Він був сином свого народу і... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. – 1991. – 13 верес.; Його ж: Культурно-освітня діяльність А.Волошина // Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.». – Ужгород, 1992. – С.11–15; Його ж: Августин Волошин про виховання учнівської молоді // Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження Української держави» (Ужгород, 11/12 березня 1994 року). – Ужгород, 1995. – С.182–190.
14. Балега Ю. культурно-освітня діяльність А.Волошина. – С.11–12.
15. Там само. – С.14.
16. Балега Ю. Августин Волошин про виховання учнівської молоді. – С.187.
17. Там само.
18. Гомоннай В. Від сповиточку. Педагогічні погляди А.Волошина // Карпатський край. – 1991; Його ж: Августин Волошин // Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ–ХХ ст.). – Ужгород, 1992; Його ж: Педагогічні погляди Августина Волошина: До 120-річчя від дня народження // Срібна Земля. – 1994. – 12 берез.; Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород, 1997 (про А.Волошина. – С.40–43); Гомоннай В., Росул В.В. Августин Волошин про концепцію формування професії вчителя. – Ужгород, 1995.
19. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ–ХХ ст.). – С.94.
20. Там само.
21. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття. – С.42.
22. Сенько І. Ментальність русинів-українців. – Ужгород, 1996. – С.84–89.
23. Там само. – С.87.
24. Там само. – С.88–89.
25. Там само. – С.89.
26. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л.М.Толстого, К.Д.Ушинського в «Часописі для угро-руської молоді» А.Волошина і «Світлі» О.Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. – Ужгород, 1992. – С.335–337.
27. Там само. – С.337.
28. Там само.
29. Німчук В. «Практична граматики малоруської мови А.Волошина // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.254–264.
30. Там само. – С.259.
31. Там само. – С.264.
32. Галас Б. Науково-педагогічні погляди А.Волошина і процес утвердження української літературної мови на Закарпатті // Там само. – С.209.
33. Там само. – С.210.
34. Чучка П. Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні // Там само. – С.24–39.
35. Там само. – С.25.

36. Туряниця В. Августин Волошин про методику вивчення рідної мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1993. – С.303–308; Юсип Ю.В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х рр. ХХ ст. // Там само. – С.338–342.
37. Кляп М. Історичні умови формування світогляду А.Волошина як педагога // Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.9. – Ужгород, 1996. – С.114–156; Її ж: Твори визначного педагога // Закарпатська правда. – 1996. – 30 лип.; Її ж: Деякі питання історії церкви Закарпаття в працях А.Волошина // Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародної конференції. – Ужгород, 1997. – С.114–116; Її ж: Розробка А.Волошином методики духовного виховання // Там само. – С.117–119; Її ж: Нова праця про Августина Волошина // Новини Закарпаття. – 1997. – 16 груд.; Її ж: Підручник з математики Августина Волошина // Обрії (Науково-педагогічний журнал). – 1998. – №1. – С.72–76.
38. Кляп М.І. Педагогічна діяльність А.Волошина в 20–30-х роках ХХ століття. Автореферат дисертації... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 1998.
39. Там само. – С.15–16.
40. Божук Г. Газети «Свобода» і «Нова свобода» про Августина Волошина // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.70–87; Туряниця В. Преса Угорської Русі в оцінці Августина Волошина // Там само. – С.160–168.
41. Дем'ян Г. О.Духнович у творчості А.Волошина-літературознавця // Дукля.–1991.–№2.–С.32–33; Зимомря М., Вегеш М. Духовні устремління О.Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера // О.В.Духнович і Слов'янський світ. Матеріали наукової конференції. 23–24 квітня 1993 року. – Ужгород, 1994. – С.178–179.
42. Мишанич О. Августин Волошин як літератор // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.243–253.
43. Там само. – С.253.
44. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945) // Календар «Просвіти» на 1994 рік.–Ужгород, 1994.–С.70–73; Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945) //Малий словник історії України. – К., 1997. – С.97–98; Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). – Ужгород, 1995; Ганич О. Августин Волошин – Президент Карпатської України // Карпатська Україна і Карпатська Січ. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі: м.Хуст, 14 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – С.17–27; Дем'ян Г. Августин Волошин // За вільну Україну. – 1990. – 12 лип.; Його ж: Августин Волошин // Таланти Бойківщини. – 1991; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Августин Волошин // Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів, 1995. – С.269–270; Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945) // Августин Волошин. Твори. – Ужгород, 1996. – С.5–36; Павленко Г.В. Волошин Августин Іванович // Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1997. – С.26–28; Підкова І.З., Шуст Р.М. Волошин Августин // Довідник з історії України.–Т.1 (А–Й).–К.,1993.–С.111–112; Хланта І.В. Августин Волошин // Хланта І.В. Літературне Закарпаття в ХХ столітті. Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1995.
45. Мишанич О., Чучка П. Названа праця. – С.16.

46. Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939 рр.). – Ужгород, 1999. – С.34–35.
47. Там само. – С.35.
48. Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С.339.
49. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? // Закарпатська правда. – 1990. – 21 берез.; Його ж: Навколо Августина Волошина // Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С.105–110; Його ж: Августин Волошин: Заключний етап життя і діяльності // Там само. – С.110–117; Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність // Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – С.284–293; Лемак В. Через призму демократії // Хуст над Тисою. – Ужгород, 1992. – С.38–43.
50. Болдижар М. Політична драма чи авантюра // Закарпатська правда. – 1990. – 21 берез.
51. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – С.106.
52. Там само. – С.105.
53. Там само. – С.116.
54. Там само. – С.115.
55. Там само. – С.81–82.
56. Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – С.293.
57. Там само.
58. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – С.124.
59. Там само. – С.126.
60. Там само. – С.127.
61. Там само. – С.128.
62. Там само.
63. Болдижар М. Августин Волошин: Заклучний етап життя і діяльності // Там само. – С.110–117; Вегеш М. Останні дні життя президента // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1998. – С.135–138; Його ж: Чого прагнув Августин Волошин? Нові документи про діяльність уряду Карпатської України в еміграції (1939–1941 рр.) // Орбіта-логос. – 1995. – 23 лист.; Його ж: Нові архівні матеріали про останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина // Срібна Земля. – 1996. – 16 берез.; Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента. – Ужгород, 1995; Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А.Волошина // Новини Закарпаття. – 1992. – 28 берез.; Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (студія та документи) // Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.1. – Ужгород, 1994. – С.8–24.
64. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – С.116.
65. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів, 1995; Її ж: Августин Волошин // Альманах «Гомону України» на рік 1995. – Торонто–Онтаріо, 1993. – С.77–82; Її ж: Августин Волошин – 120 років від дня народження // Пороги. – №1. – 1994.
66. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – С.36–45.
67. Там само. – С.47.
68. Там само. – С.48.
69. Там само. – С.71.



70. Там само. – С.78.
71. Там само. – С.96.
72. Там само. – С.127.
73. Вайда М. Августин Волошин // Америка. – 1954. – 18 берез.; Його ж: Монсенйор д-р. Августин Волошин // Календар «Провидіння». – 1959. – С.89–93; Його ж: У 90-ту річницю народин президента А.Волошина // Вільне слово. – 1964. – 28 берез.; Лар В. Про діяльність президента Волошина // Ковчег. – 1948. – Ч.5–11; Лабунька М. Останній ректор УВУ в Празі // Карпатський край. – 1994. – №7–12. – С.69–70.
74. Данко О. Августин Волошин – людина трьох покликань // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.110–115.
75. Там само. – С.110.
76. Пекар А. Батько Волошин в обороні греко-католицької церкви // Світло. – 1975. – 1975. – жовтень-листопад; Яковенко М. Августин Волошин як священик // Шлях. – 1955. – 22 жов.
77. Данко О. Названа праця. – С.113.
78. Там само. – С.115.
79. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994.
80. Там само. – С.148.
81. Там само. – С.147.
82. Там само. – С.148.
83. Там само.
84. Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна і народ в пошуках своєї ідентичності // Історичні есе. –Т.1. – К.:Основи, 1994. – С.451–470.
85. Баран О. Чехо-Словаччина і уряд Карпатської України // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.46.
86. Русин О. Угорська преса про Карпатську Україну (1938–1939 роки) // Там само. – С.146–159.
87. Там само. – С.154.
88. Там само. – С.154–155.
89. Мизь Р. Відгуки на проголошення Карпатської України та на її трагедію в українській пресі Югославії // Там само. – С.121–126.
90. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Львів, 1994; Його ж: Августин Волошин // Календар-альманах «Нового шляху». – 1974. – С.36–37; Його ж: Батько Карпато-українського відродження // Америка. – 1965. – 4–11 верес.
91. Там само. – С.221.
92. Маркус В. Августин Волошин // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Т.1. – С.315.
93. Маркус В. Від народу-племені через автономістські прагнення до державності і соборності // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1993. – С.22.
94. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993.
95. Фляйшхауэр И. Пакт Гитлер–Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938–1939. – М., 1991.
96. Косик В. Названа праця. – С.59.

97. Там само. – С.60.
98. Там само. – С.59.
99. Там само. – С.66.
100. Там само. – С.67.
101. Там само. – С.479.
102. Там само. – С.480.
103. Фляйшхауэр И. Указанная работа. – С.93.
104. Кічак І. Незалежна Карпатська Україна // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.3. – С.259–262.
105. Там само. – С.261.
106. Мушинка М. Взаємини Степана Клочурака з Августином Волошином // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.127–135.
107. Там само. – С.134.
108. Там само. – С.431.
109. Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. – Ужгород, 1924.
110. Там само. – С.25.
111. Там само. – С.13.
112. Яцко П. Августин Волошин // Там само. – С.30–31.
113. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату // Гренджа-Донський В. Твори. – Т.IX. Публіцистика. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – С.181–182.
114. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина // Там само. – С.189–190.
115. Гренджа-Донський В. Отець др. Августин Волошин // Там само. – С.214–215.
116. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату. – С.181.
117. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина. – С.189.
118. Там само.
119. Там само. – С.181–182.
120. Там само. – С.182.
121. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Гренджа-Донський В. Твори. – Т.VIII. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1987; Його ж: Спогади. Листи // Там само. – Т.X. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1988.
122. Дет. див.: Вегеш М. Земляк про земляка (Василь Гренджа-Донський про Августина Волошина) // Радянська Верховина. – 1991. – 30 верес.
123. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977; Його ж: За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – Торонто, 1973; Книга друга. – Торонто, 1981; Його ж: З останніх днів // Вільне слово (Торонто). – 1969. – 20 лист., 6 груд.
124. Штефан А. За правду і волю... – Книга перша. – С.247.
125. Там само.
126. Там само. – Книга друга. – С.33.
127. Там само. – С.111.
128. Там само. – С.111–112.

129. Там само. – С.203.
130. Там само. – С.243.
131. Там само. – С.287.
132. Там само. – С.293.
133. Там само. – С.295.
134. Там само.
135. Кукурудз'як П. О.Августин Волошин // Свобода. – Джерсі Сіті. – 1957. – 15–20 берез.; Кущинський А. З нагоди 49-ої річниці народин о. Августина Волошина // Українське козацтво. – 1973. – С.21–25; Лар В. Про діяльність президента Волошина // Ковчег. – 1948. – Ч.5–11; Стерчо П. Августин Волошин // Календар-альманах «Нового шляху». – 1947. – С.36–37; Яковенко С. Августин Волошин як священик // Шлях. – 1955. – 22 жов.; Клочурак С. До волі: Спомини. – Нью-Йорк, 1978; Шандор В. Закарпаття: Історико-правовий нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк, 1992; Приходько О. Пробудилась Русь... Закарпаття 50 літ назад (Спомини). – Нью-Йорк, 1972; Бірчак В. Карпатська Україна: Спомини й переживання. – Прага, 1940.
136. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Пряшів–Львів, 1993.
137. Там само. – С.38.
138. Там само. – С.55.
139. Там само. – С.63.
140. Там само. – С.309.
141. Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ. – Ужгород, 1995. – С.381.
142. Шерегій Ю. Названа праця. – С.261.
143. Там само. – С.296.
144. Там само. – С.322.
145. Там само. – С.329.
146. Шандор В. Спомини. – Т.1. Карпатська Україна. 1938–1939. – Ужгород, 1996.
147. Там само. – С.20.
148. Там само. – С.31.
149. Там само. – С.132.
150. Там само. – С.133.
151. Там само. – С.135.
152. Там само. – С.154.
153. Там само. – С.177.
154. Там само. – С.216.
155. Там само. – С.278.
156. Там само. – С.280.
157. Там само. – С.303.
158. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. – Прага, 1940; Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. – Нью-Йорк, 1978.
159. Дет. див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Т.1–2. – Ужгород, 1997.
160. Шандор В. Названа праця. – С.319.
161. Там само. – С.333.
162. Бажанський М. Мої зустрічі з о.Августином Волошином. – Детройт, 1989; Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України у 1030 році // Нова

свобода. – 1939. – 7 січ.; Росоха С. Августин Волошин як педагог і вчитель // Наша думка. – 1948. – ч.9; Його ж: Соїм Карпатської України. – Вінніпег, 1949; Львів, 1990; Його ж: Др. Августин Волошин і Карпатська Україна // Наступ. – 1940. – 16 берез.; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996.

163. Передмова С.Росохи до книги: Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.9.
164. Химинець Ю. Названа праця.
165. Там само. – С.83.
166. Там само. – С.91.
167. Там само. – С.108.
168. Там само. – С.94–95.

## **Розділ 2. КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС АВГУСТИНА ВОЛОШИНА (1874–1945)**

### **2.1. Дитячі і юнацькі роки. Формування світогляду Августина Волошина (1874–1900)**

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між селянами-кметями і шляхтою. Дід Августина Іван Волошин у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом з своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 р.<sup>1</sup> Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р.<sup>2</sup> Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані у дусі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.<sup>3</sup>

17 березня 1874 р. у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село окружають високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломною. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, цілоє родноє село, всіх жителів його».<sup>4</sup>

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А.Волошин навів деякі бібліографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м.Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешту, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р. переїхав до Ужгороду і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. В 1896 р. знову приїхав в м.Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в

Будапешті повернувся в м.Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... В 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії – дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було».<sup>5</sup>

Августин Волошин розповідав, що в нього були три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул.Подліпки, 16; Ольга Іванівна – м.Ужгород, вул.Ракоці, 26; Елеонора Іванівна – с.Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри – Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А.Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки.<sup>6</sup> Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що ця сторона питання не дуже цікавила співробітників МДБ.

Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелігентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 60-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу Василь Гренджа-Донський, коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині».<sup>7</sup> Необхідно погодитися з Василем Степановичем у тому, що «це на молодого хлопця мало вплив».<sup>8</sup>

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священиків свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Ось яку характеристику духовенству ХІХ століття дав Михайло Драгоманов. Воно «підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, вслугувати начальству й панству угорському».<sup>9</sup> Батько Августина Волошина до цієї категорії духовенства не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в дусі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А.Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А.Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався в своїй науково-практичній роботі».<sup>10</sup>

Незважаючи на те, що діти священика в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Та найкраще описав свої дитячі роки сам Августин Волошин у поезії «Родное село», в якій відчутний вплив творчості Олександра Духновича.<sup>11</sup> Справедливо відзначив один із біографів А.Волошина, що він «вже виніс з дому... знання руської мови і любов до рідного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі».<sup>12</sup> Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи».<sup>13</sup> Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова Олександра Павловича, що

Кожний чоловік во свете  
Мусить ся учити,  
Працювати, чесно жити,  
Злого ся хранити.

З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою ужгородська гімназія у 80-90-х роках ХІХ століття, добре видно з

праці Володимира Бірчака. То ж надамо слово соратнику А.Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадяронських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї цілі мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах тільки релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики вчитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужебну, церковно-славянську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже тільки половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію відповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського – а то й релігії по руськи?»<sup>14</sup>

Отже, у 80–90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах».<sup>15</sup>

Дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська».<sup>16</sup> Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А.Волошин, все-таки, не вважав ці роки втраченими. Перш за все тому, що в ній викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Професор В.Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці А.Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням» – писав Августин Штефан.<sup>17</sup>

Ще під час навчання в гімназії талановитого юнака закримітив єпископ Ю.Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А.Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, А.Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом розвитку мистецтва відповідних епох. «Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2)розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку».<sup>18</sup>

У 1893 р. А.Волошин переїхав до Ужгорода і тут закінчив навчання. Серед викладачів богословської академії виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях

закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народ і межинародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства».<sup>19</sup> Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Після закінчення теологічного факультету в 1896 р. А.Волошин 24 листопада одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. В 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих.<sup>20</sup>

Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошин вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. В 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинець. Вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон. Вона була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932–1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ошадна господиня була гостинна і толерантна...»<sup>21</sup>

Її передчасна смерть 13 березня 1938 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина.<sup>22</sup> Президент Чехословацької республіки Т.Масарик надіслав Августину Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала в своїй монографії відома чеська дослідниця життя і діяльності А.Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т.Г.Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар». Того ж дня А.Волошин подякував за співчуття: «Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин, директор».<sup>23</sup> Некрологи про смерть дружини А.Волошина надрукували всі тогочасні газети Чехословаччини. Він теж повідомляв про це від свого імені: «Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Божу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семінарії».<sup>24</sup>

Однак нам необхідно повернутися до опису подій, що мали місце наприкінці минулого століття. 22 березня 1897 р. А.Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час

богослужінь. А.Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А.Волошина. Професор М.Болдижар писав, що постать Волошина, «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!».<sup>25</sup> Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А.Волошина була зрозуміла для часів тоталітаризму, коли майбутнього президента вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало досить примітивно і неаргументовано.

В 1985 р. видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, в якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре і тонко вникнути в справу, то Волошина не можна звинувачувати. В разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною.<sup>26</sup>

У 1937 р. А.Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом?» У ній А.Волошин дуже детально описав всі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, – писав він, – був Еміл Меллеш, гр.кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.кат. мадярів» було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи».<sup>27</sup> Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старогойнового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішення остаточно в таких важких справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників».<sup>28</sup>

Мукачівський єпископ А.Папп сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», в якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку передрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є пристосована до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій в схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла».<sup>29</sup> Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилику продовжувалася.

5 червня 1915 р. А.Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А.Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів в Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів



словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків малярської мови, представив самозвуки, яких і нема в малярській мові, і так довів до висновку, що науково малярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посягуванням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії».<sup>30</sup> Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти малярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т.д.».<sup>31</sup>

Августин Волошин доводив і переконував, що «противиться проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок малярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде далі по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, – сказав я, – не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...»<sup>32</sup>

Нехай мені читач вибачить за досить обширні цитати, але, роблячи це, я переслідував єдину мету – довести, що не по своїй волі А.Волошин підкорювався маляризації. Що могла зробити одна людина проти політики тотальної маляризації? І хіба А.Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Маляризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А.Волошин був дуже задоволений, пригадував А.Штефан, як при виданні «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув».<sup>33</sup> Необхідно погодитись з переконанням А.Волошина, що «акція малярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки».<sup>34</sup>

У той час А.Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. В 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої педагогічної школи в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А.Волошин працював викладачем, а з 1917 до 1938 рр. директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох книг А.Волошина. «Методична граMATика» для народних шкіл, написана в 1899 р, витримала три видання. Це стосується і його «Читанки». Пройде 10 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Врахуймо і те, що на час виходу першої книги А.Волошина її автору сповнилося 25 років.

Говорячи про формування світогляду А.Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці XIX століття А.Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства «Боян» Губчаком. Як вважає В.Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священника до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він

побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між А.Волошином і Гядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти». Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

## 2.2. Період зрілості А.Волошина (1900–1938)

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним в житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А.Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй А.Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – Будитель карпатських русинів.

В 1864 р. з ініціативи О.Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках XIX століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично настроєні священики вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В.Гренджі-Донського, запеклий «україножер», відкрито заявив Волошину: «Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, но дагде коло Сегедина, тогда би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна є руська культура».<sup>35</sup>

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соратник А.Волошина Августин Штефан писав у своїх спогадах: «Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що мадярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати «Общество», – відразу повернув до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А.Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о.Петром Гебеєм та з єпископом Юлійом Фірцаком, А.Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був

торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону».<sup>36</sup> Так в 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак, «за два роки тягнулася справа зареєстрування «УНІО». Сіє товариство, добувши з акціоним капіталом мало грошей, ще хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котроє із членських вносів ледва знало видавати свій календар.

Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебников, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестіовало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг – всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности».<sup>37</sup> Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило «Село» – додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р. почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А.Волошину, ще напередодні першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямми роботи товариств.

Перше число «Науки» – органу «Общества св. Василия Великого», вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є.Сабов, П.Гебей, Ю.Жаткович, Е.Рошкович, В.Гаджега, В.Матяцков, І.Легеза, Ю.Станканинець, І.Мигалка, В.Легеза, І.Гоцук, М.Немет, А.Волошин та ін.<sup>38</sup> Наприкінці 1900 р. Ю.Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» був сам її редактор Августин Волошин. У своїх «Споминах», які були опубліковані в 1923 р., він відзначає: «Статті «Науки» були по більшій часті релігійного і научного напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указовали на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясно, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... «Наука» з рока на рік росла, розвивалася. Собрала она около себе значительный круг дописователів, но головною задачею її було: увійти в народ, заінтересовати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в «Науці» часто стрічаємся з дописами простих людей, селян».<sup>39</sup> «Наука» видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А.Волошин: «Матеріально «Наука» стояла в тяжкім положенню. Передплатна ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже «Неділя», видавана малярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), протом велика часть грамотних людей не передплатила «Науку». Закон Апонія, прийнятий р.1907 і вповні проваджений в жите, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями маляризації, число руських шкіл упало майже на 0, в 1970 року було лиш 18. Наслідки сильної маляризації почула і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім'я і не сміли принимати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплатовали на газету під іменем якогось селянина або слуги».<sup>40</sup>

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Краина», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А.Волошин перебрал на себе редакцію газети і вернул газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921 року з поміччю А.Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. зо «йорчик» повстали непорозуміння між «Унією» і редактором і протом в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавательом газети, котрій придав ім'я «Свобода».<sup>41</sup> Не можна не

погодитися з твердженням сучасного українського літературознавця Ю.Балеги, що «спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець».<sup>42</sup> Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах «Свободи» цілком підтверджує це висловлювання вченого. У 1923 р. А.Волошин писав, що «Свобода» «є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики».<sup>43</sup> Разом з тим, на шпальтах газети постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків «Просвіти», про різні акції представників народовецького напрямку тощо. Майже в кожному числі газети зустрічаються обширні статті з «мовної проблеми» навколо яких постійно відбувалися дискусії.

Неприятливе ставлення А.Волошина до соціалістичної ідеї прослідковується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні «Свобода» не була винятком, зображуючи Радянську Росію, а потім СРСР як «імперію зла і безбожництва». У статті «Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)», опублікованій у 1928 р., А.Волошин одночасно відзначав: «В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свобідному розвитку системи шкільної і то: 1.комунізм, 2.фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказовати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, еднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрий всі другі чинники культури піддає одному, і то національному».<sup>44</sup> Більш детально про суспільно-політичний устрій в СРСР Августин Волошин писав у праці «Про шкільне право будучої Української держави», опублікованій в Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: «А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т.д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового поступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом «вільної любови». Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуністів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злочинських банд дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міри і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення. Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралю, поставили великі фабрики на вироблення літаків, панцерних возів і т.д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, в мистецтві, в цивілізації, а передовсім в моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури».<sup>44a</sup>

Відомий український історик Станіслав Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: «Опановане комунізмом суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення «чимось» чи спробувати це «щось» знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав незадоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і

надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтись, а нестатки – це тимчасове явище. Після знищення «ворогів народу» вони обіцяли масам світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства».<sup>45</sup>

Яку оцінку радянському комунізму давала газета «Свобода», очолювана Августином Волошином? Обмежимося аналізом тільки тих статей, які торкалися голодоморів 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. та ленінсько-сталінських репресій. Безперечно, злочини більшовиків цим не вичерпуються. Газета «Свобода» в цей період публікує багато матеріалів про голод в Росії та південній Україні. 2 лютого 1922 р. в цьому друкованому органі Народно-християнської партії сповіщалося про те, що «голод в Росії набуває все більших і більших розмірів». Публікація вражає читачів деталями про факти людодіства.<sup>46</sup> 5 лютого газета знову торкається цієї теми. Повідомлялось, що в Берліні створено «Комітет міжнародної допомоги трудящих», про активну діяльність у цій справі відомих вчених і літераторів А.Ейнштейна, Б.Шоу, А.Франса.<sup>47</sup> «Свобода» 16 березня 1922 р. повідомляла про візит до Москви норвежця Ф.Нансена. Те, що він побачив, привело його до шокового стану: «Стан московських лікарень є страшним. Труби позабавані і полагодити їх вже не можна. В кімнатах завжди повно хворих. Повітря сперте. Хворі, як скелети, чекають на смерть... Всюди цілі гори набираються з трупів. Були випадки, коли матері, одурівши з голоду, їли часом померлих».<sup>48</sup> Подібна інформація, безумовно, не могла не зворушити серця тисяч закарпатців. 11 червня 1922 р. в Ужгороді був створений «Комітет допомоги голодуючим України», який очолили Олекса Гукалович, Гнат Стефанів і Микола Галезів. У зверненні до закарпатців, яке на сторінках газети опублікував А.Волошин, члени комітету писали: «Нести поміч охопленому голодом населенню земель України і зменшити наслідки голоду можна ось яким способом: 1) організувати грошові збори через листи, оголошення в газетах; 2) організувати благодійні концерти і вистави; 3) збирати харчі, одяг, медикаменти; 4) просити про допомогу гуманітарні організації в Чехословацькій республіці і співробітничати з ними; 5) організувати дитячі оселі». Звернення завершувалося закликком: «Комітет звертається одночасно до всіх жителів Підкарпатської Русі без огляду на національність і віру чи політичні переконання та до всіх організацій з гарячим проханням: не відмовте в допомозі голодуючим! Кожна жертва Ваша буде записана в серцях тих, яких ви врятуєте для життя».<sup>49</sup> Закарпатці не лишилися байдужими до страждань своїх братів на Сході. Чехословацький уряд теж виділив 30 млн. крон.<sup>50</sup>

В 1932–1933 рр. страшна трагедія знову спіткала український народ. В країні знову лютував голод. А чи знали про нього на Закарпатті? Яким чином доходила інформація про голод в цей край? На Закарпатті в першій половині 30-х років видавалися десятки газет, кожна з яких представляла інтереси окремої партії, певних політичних сил. З різних газет трудящі Закарпаття одержували неоднозначну інформацію про голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Якщо, наприклад, соціал-демократична преса давала повідомлення про нього, то «Карпатська правда» – газета закарпатського крайкому КПЧ, замовчувала.<sup>51</sup> Серед газет, які правдиво висвітлювали події 1932–1933 рр. в Україні, була і «Свобода» Августина Волошина.

Більшість матеріалів про голод з'явилися на її сторінках в 1934 р., коли відчутними стали наслідки голоду. В таких статтях, як «Жахливе положення України»,<sup>52</sup> «Великий злочин»<sup>53</sup> та деяких інших наводилися свідчення очевидців голодомору, розповідалось про страшні наслідки для українського народу цієї трагедії. На сторінках «Свободи» зустрічаються відомості про кількість жертв голоду, хоча точними їх вважати не можна. В різних публікаціях знаходимо інколи прямо протилежні дані. Так, 27 липня 1934 р. газета писала, що за свідченням американського професора Р.Селлета «в Полудневій і Східній Росії, на Україні та на

Північному Кавказі з голоду загинуло до 10 млн. людей».<sup>54</sup> Така ж цифра наводилася і в публікації за 12 липня, але стосувалася тільки України.<sup>55</sup> 30 серпня «Свобода» повідомляла, що на протязі 1933 року «померло... не менше 3 млн. людей».<sup>56</sup> Така суперечливість щодо даного питання пояснюється перш за все відсутністю власних кореспондентів на Україні і передруком неперевірених матеріалів зарубіжної преси.

Газета знайомила своїх читачів з тим, як питання про голод на Україні обговорювалося в парламентах різних країн, зокрема у Великобританії і США. Так, 21 червня вона опублікувала резолюцію конгресу США, яка була прийнята після довгих дебатів з цього питання. В ній прямо зазначалося, що «московський уряд знав про голод, але йому не намагався зарадити, а навпаки, вживав його для політичного утиску українського народу».<sup>57</sup> Що стосується обговорення питання про голод в англійському парламенті, то «Свобода» про це детально написала в числі за 30 серпня 1934 р. Таким чином, незважаючи на окремі неточності, «Свобода», очолювана А.Волошином, досить широко інформувала закарпатців про трагедію на Україні. У той час, коли лідер закарпатських комуністів О.Борканюк замовчував голод і переконував читачів, що «розказні про голод» – видумка Волошина, «Свобода» рішуче заявила: голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації. Сьогодні не потрібно проводити спеціальні дослідження, щоб встановити, хто писав правду про 1932–1933 роки в Україні.

Чи знали на Закарпатті про сталінські репресії? Якщо знали, то якими шляхами інформація про це антилюдське явище в історії цивілізації проникала до нашого краю? Чи вірили закарпатці в те, про що писали місцеві газети? Однозначну відповідь дати важко. Бо ж тогочасна преса Країни Рад видавала інформацію, вигідну сталінському режимові. Не хотілось Сталіну виглядати в очах цивілізованого світу кривавим диктатором. Однак певна частина правдивої інформації, все-таки, потрапляла в європейську і, звичайно, різнобічну пресу Західної України. Саме з неї передруковували статті й окремі закарпатські газети того часу, зокрема «Свобода» А.Волошина. Безумовно, читачі не завжди вірили в правдивість так званих націоналістичних газет. Тепер, коли в українській пресі раз від разу йдеться про репресії, можна впевнено сказати, що вони писали правду.<sup>59</sup> Августин Волошин, вихований в душі християнської моралі, чітко протиставив правду кривді, надавав гласність волаючим фактам пограння елементарних прав людини в царстві більшовиків.

Газета «Свобода» 3 січня 1936 р. повідомляла: «В Московщині наслідком атентату проти Кірова винищено цілі родини...».<sup>60</sup> Цікаво, що в першій половині 30-х років «Свобода» постійно проводила паралель між Гітлером і Сталіним: «Диктатура звичайно задержується лише страшним терором. В Німеччині і Совегах тепер знову захиталась влада диктатури. В Німеччині під час різдвяних свят загинуло 4000 осіб». В першій половині 30-х років постраждали й закарпатці, які опинилися на території СРСР. 15 лютого 1934 р. «Свобода» констатувала: «...В СРСР арештовано комуністичного посла до Чехословацького парламенту Івана Мондока з жінкою».<sup>61</sup> Далі повідомлялося, що їм, мовляв, загрожує смертна кара, а І.Мондок загинув в одному з радянських концтаборів. «Свобода» стала своєрідним літописом репресій після вбивства С.Кірова: «...в Москві убито понад 200 чоловік, а на Україні упало 100 комуністів-українців».<sup>62</sup> Причину цього газета вбачала в тому, що диктатор Сталін вже «нікому не вірить і переслідує самих своїх бувших комісарів».<sup>63</sup> В одній із статей йшлося про те, що Сталін божевільний. До речі, багато вчених й зараз дотримуються цієї версії. Знали на Закарпатті і про смерть дружини Сталіна: «Нагла і тайна смерть молодої жінки Сталіна зачала відбиватись на душі більшовицького тирана. Всюди видно тінь жінки. Тікає від людей і залишається до повної тишини».<sup>64</sup>

7 лютого 1935 р. «Свобода» повідомила читачів про трагедію у сім'ї українського професора А.Крушельницького, відомого на Закарпатті своїми «Читанками»: «Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нами професора А.Крушельницького... Щоб

батьківське серце за розстріляними синами так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів». <sup>65</sup> Писала «Свобода» про сутички між Сталіним і Троцьким, <sup>66</sup> про судові процеси над радянськими військовими. <sup>67</sup> Невідомий автор статті «Нищення нації», опублікованій у «Свободі» 14 грудня 1937 р., підкреслював: «...Правдивої інформації з російської преси не можна добути, бо там нічого не пишеться про великі процеси і масові розстріли». <sup>68</sup> Дійсно, газети в СРСР рясніли тоді вигідними сталінській зграї заголовками: «Смерть німецьким шпигунам!», «Ліквідовано кубло контрреволюціонерів!» та подібними іншими. Такий ідеологічний натиск спотворював істинність подій. Та якби там не було, але завдяки волошинській «Свободі» на Закарпатті знали про те, що творилося в сталінському СРСР та Радянській Україні.

З 15 червня 1938 р. газета «Свобода» почала виходити під новою назвою – «Нова свобода». Спочатку як орган Народно-християнської партії, а згодом – Українського Національного Об'єднання. Однак, про це мова піде нижче.

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода» Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920–1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1923–1938), «Кооператива» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов», який виконував роль літературного альманаху та журнал «Благовісник». Необхідно погодитись з думкою сучасних літературознавців О.Мишанича і П.Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя». <sup>69</sup>

Та найбільша заслуга А.Волошина полягає в тому, що він пише і видає книги, шкільні підручники. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що А.Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1.Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899). 2.Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900). 3.Азбука (1904). 4.Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ язъшї (1905, 1913). 5.Малая библия для низших кл. народных школь (1904). 6.Наука о числахъ для I і 2 кл. нар. школь (1919). 7.Наука о числахъ для 3 кл. нар. школь (1919). 8.Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школь (1919). 9.Физика (1923). 10.Наука стилізацій (1920). 11.О письменномъ язъшї Подкарпатських русинов (1920). 12. Педагогика и дидактика для учительних семинарій (1923). 13.Исторія педагогики для учительних семинарій (1923). 14.О соціальному вихованню (1924). 15.Мала читанка для II и III кл. народных школ (1930). 16.Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931). 17.Педагогічна психологія (1932). 18.Методика народно-шкільного навчання (1935). 19.Логіка (1935). 20.Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин – автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1.Що хоче угро-руський нарід (1918). 2.Дві політичні розмови (1923). 3.Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4.Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой (1932). 5.Про брехливість дітей (1935). 6.Оборона кирилиці (1936). 7.Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А.Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А.Волошина

відноситься «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіюла», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А.Волошин в 20–30-х роках вважався заслуженим авторитетом в драматургії. Не випадково В.Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А.Волошина. І він мав рацію. Історична драма «Фабіюла» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А.Штефан писав, що драма «Марійка-Верховинка» – найкраща дотеперішня карпато-українська драма.<sup>70</sup>

Аналіз його книг дав підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію і культуру Закарпаття від всього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. В доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича «Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови.

Люби рідне слово, милу руську мову  
Єї не встидайся, за ню бийся в груди.  
За то родне слово будь готов до всього  
І знай, що ти Русин, того не забудь!  
Знай, що ти є сином великого роду  
Його не встидайся, од него учись  
Отці твої знали вмерти за свободу  
Будь їх годним сином, за волю борись.

Всі ті десятки книг, які видав А.Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А.Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашім віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, – 3 роки студював я там, – дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова – це життя народу».<sup>71</sup> Цього постулату Августин Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

В передмові до «Практичної граматики руського языка», виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: «Ми говоримо по-руськи. Наш народ живе не лиш на Подкарпатській Русі, на і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів живе на Україні, зато наш народ зовся і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ.

Язык наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський.

Кожний язык змінюється поволі, з часом. Давні пам'ятники нашого языка не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького языка на слов'янський. Но тим языком тепер уже ні один народ не говорить: він зветься старослов'янським, або церковнослов'янським.



Давні мови, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такий є, наприклад, і старослов'янський, або церковнослов'янський, латинський, старогрецький і інші.

Русини, росіяни (москалі), серби і болгари уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський мову. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм рідним мовою, правила котрого беруть із усіх своїх мов.

Ся граматику подає правила нашого руського (малоруського) літературного мови». <sup>72</sup> Ці доступні та зрозумілі думки А.Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й сьогодні, на порозі XXI століття, намагається піднімати «мовну проблему». Говорячи про відмінність української мови від російської, А.Волошин писав, що українська мова м'яка у її мовленні, зручна і легка. <sup>73</sup> А в фундаментальній праці «О письменном мові Подкарпатських русинів» педагог вже однозначно заявив, що «сторонництво к московщині є у нас 1) анахронізмом, 2) шкодить культурній роботі, 3) шкодить церкві і духовній житті, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спиняє і політичну консолідацію, для того з силою глибокого убідження кличемо кожного щирого друга правди, кожного іскренного слов'янина і русина, шtbody рука і руку став проти розбиваючого нас і нічим не обусловленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого рідного мови, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей рідній землі розвиватися.

Коли маємо вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського мови, тогди не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народу». <sup>74</sup> Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Процес демократизації і гласності, який триває в Україні, змусив зняти «табу» з цілого ряду проблем нашого історії. І швидко з'ясувалося, що існує чимало «білих плям», які необхідно заповнити. До них слід віднести діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті. Одним із перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності цього товариства, був один з його засновників Августин Волошин. 17 жовтня 1937 р. на черговому з'їзді «Просвіти» в Ужгороді А.Волошин говорив, що «за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість нашого народу». <sup>75</sup> На основі конкретних фактів Волошин доводив той значний внесок «Просвіти» в культурно-освітньому житті наших країн. Історична правда вимагає констатувати і той факт, що вже тоді існувала прямо протилежна оцінка діяльності «Просвіти». Секретар крайкому КПЧ О.Борканюк писав: «Просвіта» є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас». Під час підготовки до просвітянського з'їзду орган закарпатських комуністів газета «Карпатська правда» застерігала трудящих краю, що в Ужгороді «готовиться з'їзд українських фашистів». <sup>76</sup>

Багаторічне панування однопартійної системи в СРСР призвело до того, що така оцінка надовго була взята на озброєння радянською історіографією. Заперечуючи позитивну роль «Просвіти», деякі автори просто-таки перекичували факти. Один із них твердив, що «не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад... угруповання типу «Просвіти»... часто-густо існували недовго, розпадалися і сходили з політичної арени так само швидко, як і з'являлись». <sup>77</sup> Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в 1920 р., «Просвіта» активно діяла до 1939 р., коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший автор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну «Просвіту» духовні отці намагалися «підняти» українство, суть якого зводилася до «самостійної соборної України». <sup>78</sup> Складається враження, що без дописування до «Просвіти» слів «клерикальна» чи «націоналістична» взагалі не можна було обійтися. І як не погодитися з М.Болдижаром, який визнав, що «не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони». <sup>79</sup> Все мало зображуватися виключно чорною фарбою.

Як виникла «Просвіта»? Августин Волошин пригадував, як «нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю.Брацайко, скоро накинулися на нього наємники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори».<sup>80</sup>

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Його головою було обрано Юлія Брацайка. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. Августин Волошин закликав: «В народі є сильна наклонність до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організујме читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосвяти. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягајме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю».<sup>81</sup>

Цікаві думки висловив А.Волошин про те, що повинна являти собою читальня «Просвіти». 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?» А.Волошин просив так поставити роботу читалень, щоб з них прості люди могли взяти якнайбільше користі. «Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там члени. Головное є то, чтобы читальня была центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потребного народного, культурного чи економічного руху».<sup>82</sup> Борець проти алкоголізму і розпутства, А.Волошин вважав, що «читальня повинна заступити торговицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в «товариство нечестивих»».<sup>83</sup> Досвідчений педагог, яким був А.Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була «безпартійним містом обговорення громадських, господарських і всяких інших справ».<sup>84</sup> Численні документи, з якими доводилося зустрічатися, свідчили про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього бажав А.Волошин. «Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можеме дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...».<sup>85</sup>

Виступаючи на відкритті Народного Дому «Просвіти» в Ужгороді у 1928 р. Августин Волошин сказав, що «сей народний дом має бути сердцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знане самого себе, свого язика, своєї літератури, знане народного генія, знань красот краю, знане і любов до всего, что є наше, народне».<sup>86</sup>

Августин Волошин високо цінив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А.Волошин говорив, що «всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших».<sup>87</sup>

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. В 30-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності і тепер. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглубших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва

розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де живемо днес ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напomiнає нас на наслідування ідеалів народних». <sup>88</sup> Августин Волошин закликав: «Підносьте високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу». <sup>89</sup>

Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином. Велика його заслуга в тому, що «Просвіта» стала масовою організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю. Самі за себе говорять цифри: «Вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень, які числили 4000 членів. У році 1935 було вже філій 10, 235 читалень з 16550 членами. Бібліотека централі числить 7000 книг. Народних домів вибудовано до року 1935 централею в Ужгороді і 5 народних домів по селах». <sup>90</sup> До цього додамо, що «Просвіта» не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Двадцятирічне існування «Просвіти» – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А.Волошин засновує «Учительську Громаду». А.Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'їзд» у залах Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів – «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А.Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за малярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?» Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє по-московськи».

Тут настав крик: «Ми не москалі, ми русські!» Інші кричали: «Ми українці!» Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку «Просвіти», у великій залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «язикових вопросів» в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх». Відповідь – 78. – «Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут». <sup>91</sup> Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А.Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. – 1631. <sup>92</sup> Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А.Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою». <sup>93</sup>

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці). Вже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською

мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи.<sup>94</sup>

Августин Волошин – один з організаторів і керівників «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі». У своєму виступі на II з'їзді педтовариства в 1926 р. А.Волошин переконував, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпоротати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську.

В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і навчання, котра указує на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших...

Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини».<sup>95</sup>

Про завдання Педагогічного Товариства А.Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знане виховання і знане рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпоротало школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу основання нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скриваєся лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя».<sup>96</sup> Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесеся до ліпшого матеріального життя і так забезпечить собі кращу будучність».<sup>97</sup>

Наприкінці 30-х років, в часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Із наведеного вище фактичного матеріалу чітко видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, вченим, видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності. Разом з тим, необхідно констатувати, що А.Волошин також відносився до впливових політиків краю того часу, який протягом всього міжвоєнного періоду притримувався прочехословацької орієнтації. Варто погодитись з висловлюванням сучасних вчених О.Мишанича і П.Чучки, що А.Волошин чистою політикою займався мало.<sup>98</sup> Однак, якби там не було, але він був причетний до всіх головних політичних віх в історії Закарпаття з 1918 до березня 1939 рр.

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, в 1915 р. Августин Штефан за дорученням А.Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є.Петрушевичем, К.Трильовським, Л.Бачинським, С.Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах А.Штефан так передав розмову з К.Трильовським: «Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

– А що з Києвом?

– Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

– Не думаю, що в Марамороші будуть любити Україну без Києва.

– Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорите про Соборну країну, тобто відразу про Київ...».<sup>99</sup>

Цей факт ми навели тільки тому, щоб підтвердити тезу про контакти між політичними діячами краю і Великої України ще задовго до 1918–1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені твердять про раптову зміну орієнтації А.Волошина з 1919 р. Як видно, він вже в 1915 р., ще до розпаду Австро-Угорської монархії, дотримувався орієнтації на Україну. 21 січня 1919 р. в Хусті відбулося засідання Всенародного конгресу українського населення Закарпаття, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Газета «Руська Країна», головним редактором якої тоді був Августин Волошин, детально описала роботу конгресу.<sup>100</sup>

8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської (голова – А.Волошин) і Хустської Народних Рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні Ради, М.Брацайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище. Таким чином, тільки неможливість возз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення його до складу щойно утвореної ЧСР.<sup>101</sup>

Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У «Споминах» А.Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 р. була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки».<sup>102</sup> Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради поклали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М.Каролі. «І почалися переговори з мадярським правительством, – писав А.Волошин, – котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібрання русинів подержаного під предсідальством о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон Х дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в «Раді» остру критику, бо «Руську Країну» опреділив лиш на 4 жупи – Ужгородську, Бережанську, Угочанську і Марамороську, а Земплинських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська печать виступила остро проти сього закону і хочай вже мали'сьме на папері автономію, еднако ще і в Ужгороді школи осталися чисто мадярськими і требованіе науки руського языка визвало неприятельський отпор мадярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що если на місто демократичної Мадярщини вернеся назад Мадярщина графів і нямешів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері».<sup>103</sup> 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької республіки в Будапешті М.Годжу «і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року».<sup>104</sup>

Після того, як 8 травня ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення общого зібранія всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику».<sup>105</sup> Серед членів делегації був і

Августин Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? Даючи інтерв'ю американській газеті «День» в 1923 р., А.Волошин зробив вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати кращий вибір, як поєдинитися в образі автономного штату з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький відповідь такий: Не могла!» – однозначно заявив А.Волошин.<sup>106</sup> Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення «закарпатської проблеми», А.Волошин, зокрема, сказав: «Пристали на се (входження Закарпаття до складу ЧСР – М.В.) всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясним, що поєдинення наших земель з западними русинами – неможливо. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословаччини, де наділисьмеся найти братської підпори для вольного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас єдинственно добрим».<sup>107</sup> Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом».<sup>108</sup>

Переважає більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Невипадково, що А.Волошин вислав подяку уряду Чехословаччини вже тоді, коли ця держава припинила своє державне існування. «Міністр Капрас, – пригадував В.Шандор, – подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму – подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та мою увагою і сказав: – Я ніколи не сподівався, що за стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитесь до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу».<sup>109</sup>

Про свою політичну діяльність А.Волошин дещо сказав слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, – розповідав А.Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.»<sup>110</sup>

У 1918–1921 рр. А.Волошин взяв участь у об'єднанні Народних рад, про що вже йшлося, і був членом Директорії – тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем (з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р.), у 1925–1929 рр. був послом до Празького парламенту від Християнської Народної партії.<sup>111</sup> Як посол до Празького парламенту, – відзначають О.Мишанич і П.Чучка, – А.Волошин відстоював інтереси Закарпаття, провів кілька помітних акцій. У 1926 р. він домігся введення в Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках. А.Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримали і закарпатські

русифіли. У 1928 р. А.Волошин як посол домігся поширення на Закарпаття закону про конгруу – державну допомогу священикам».<sup>112</sup>

У 1919–1938 рр. А.Волошин входив до складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі. У 1936 р. її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) «Проект закона Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі» (1937), якому так і судилось стати законом. Необхідно погодитись з сучасними дослідниками, що «авторитет А.Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась».<sup>113</sup>

З іменем А.Волошина пов'язано прийняття УЦНР цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа зацікавив один з таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А.Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання, у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин поінформував: «В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалося ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, ряд організацій почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м.Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я».<sup>114</sup> А.Волошин не міг не підписати цей маніфест, бо саме він був ініціатором його створення. А.Волошин чітко заявив, що «всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне москвофільство».<sup>115</sup> Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

Неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Сприяв створенню численних кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А.Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і між ними асекураційне товариство «Бескид» в Ужгороді.<sup>116</sup>

Отже, Августин Волошин зарекомендував себе як визначний педагог, організатор шкільництва Підкарпатської Русі, просвітянського і кооперативного руху. Він увійшов в історію краю як визначний видавець і журналіст. Августин Волошин був причетний до цілого ряду політичних подій в Закарпатті, особливо міжвоєнного періоду. Однак тріумф Волошина-політика припадає на 1938–1939 рр., коли він був призначений прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної Карпатської України.

### **2.3. Августин Волошин і Карпатська Україна (1938–1939)**

Незважаючи на демократизм, притаманний Чехословацькій політичній системі, празький уряд постійно зволікав з виконанням своїх обіцянок, взятих на себе на Паризькій мирній конференції 1919р., мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, зокрема і особисто Августина Волошина.

А.Волошин завжди стояв за єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Разом з тим, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо вимагати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться».<sup>117</sup> У статті «Хто винен?» А.Волошин знову нагадує празькому урядові: «...Народ наш мав нагоди в р.1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи осягнутої плебісцитом в р.1918–19. А здійснення може статися лиш одним способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу».<sup>118</sup>

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій – представник русофільського напрямку в краї. Августин Волошин посів крісло державного секретаря. Однак, досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час проводив проугорську політику з метою відірвати Закарпаття від Чехословаччини і приєднати до святостефанської корони. В цей час А.Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка знаходилася в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, – розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., – я здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званій головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Брацайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проект маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована – я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю.Ревая в маніфесті нема і це цілком природно, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю.Реваєм і одобрений ним».<sup>119</sup>

17 жовтня 1938 р. Василь Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «З радником Перевузником та д-ром В.Одинським уложили ми «Маніфест»; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймі двадцять тисяч примірників».<sup>120</sup> Маніфест звинувачував А.Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликається, щоб вибивало «українських бандитів»... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію».<sup>121</sup>

26 жовтня 1938 р. Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина – лідера українського напрямку в краї. Він в присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня



1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить «народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної».<sup>122</sup> Т.Беднаржова в своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. В ньому зафіксовано: «Монсеньйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: « Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин».<sup>123</sup>

Як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі? Василь Гренджа-Донський пригадував: «Десять біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залу: – Директор Волошин іменованій прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о.Волошина і гратулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. – Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, – сказав Федір Ревай. – Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: – Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному гратулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радости на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групами як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину».<sup>124</sup>

27 жовтня 1938 р. Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: «Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми».<sup>125</sup> Це звернення було розцінено українцями як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив, хіба-що, Е.Бачинський. Сам Волошин так пізніше говорив про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая».<sup>126</sup> Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як в краї, так і за його межами. Вважаємо, що А.Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконалась в зраді керівників русофільства і більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі. Остання постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Однак, про це мова йтиме нижче.

Секретар АЗС в Пряшеві В.Данча у листі до А.Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь прем'єр-міністра була однозначною: «Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, щоб під покришкою рускості хотят приклучити нас до

Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного».<sup>127</sup> Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик залишився без уваги.

Українська еміграція в США і Канаді теж не однозначно віднеслася до призначення А.Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет. М.Болдижар і В.Лемак пишуть, що «інформаційні агентства європейських і американських країн (невже всі? – М.В.) з тривогою розповідали про розвиток політичної ситуації у Підкарпатській Русі».<sup>128</sup> Названі історики наводять цитату з нью-йоркської газети «Українські Щоденні Вісті»: «Уряд складається з Волошина (народно-християнська партія, яка набрала на останніх виборах 9 327 голосів з 309909 відданих) і Ревая (соціал-демократична партія, яка набрала 29717 голосів)... Ясно, що ця влада немає ніякої опори в масах, не користується ні авторитетом, ані популярністю».<sup>129</sup> Цією констатацією вони і обмежуються, так, якби інших оцінок діяльності уряду А.Волошина не існувало. Взагалі, необхідно відзначити, що для переважної більшості спільних робіт М.Болдижара і В.Лемака характерним є скрупульозний відбір потрібних для них цитат, збирання по-крупинці окремих фактів, з яких потім створюється певна концепція. Виникає враження, що кінцева мета для них відома заздалегідь, ще до опрацювання архівних джерел. На жаль, вся діяльність уряду А.Волошина зводиться до порушення демократії, фальсифікації виборів, постійних репресій проти інакомислячих тощо. Перелік «злочинів» уряду Карпатської України можна продовжувати без кінця.

А чому б М.Болдижару і В.Лемаку не використати і таку оцінку Августина Волошину, яку, до речі, теж зробили зарубіжні журналісти: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. др. А.Волошин. Український нарід Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признання, що назвав його «батьком народу». Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом».<sup>130</sup> Редактор голландського часопису «Фолкен стаат» Германс заявив, що відвідини ним Закарпаття переконали його в тому, що на цілій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіазмом працює для розбудови краю».<sup>131</sup>

Відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від краю до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них округами. Віденський арбітраж торкнувся п'яти округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями.<sup>132</sup> Столицю Карпатської України довелось перенести до Хусту. Призначення А.Волошина прем'єр-міністром переконали Угорщину, що від нього годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. А.Волошин прибув 2 листопада 1938 р. до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не приймав. Варто погодитись з В.Гренджою-Донським, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд».<sup>133</sup>

3 листопада А.Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія».<sup>134</sup> Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприймемо у

виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опортя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!». <sup>135</sup>

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. Архівні джерела свідчать, що наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова і солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд А.Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Немаловажне значення приділялось залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг вирішити власними силами. Протягом всього періоду існування Карпатської України велася активна робота по заключенню торговельних угод з Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А.Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. На протязі всього періоду існування молоді автономної держави існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак, Карпатська Україна жила і боролась... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організацій української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи і Далекого Сходу. <sup>136</sup>

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилось діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938–1939 рр. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій і старші за віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань намагались зберегти автономний статус краю. <sup>137</sup> Яскравих представником останніх був і Августин Волошин.

Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938–1939 рр. Закарпаття наповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

І не дивлячись на це, Августин Волошин готує «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду». <sup>139</sup> В «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». <sup>140</sup> Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції й Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології,

соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства.<sup>141</sup> 24 лютого 1939 р. А.Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак, розгортання політичних подій в Карпатській Україні не в позитивну сторону, не дало можливості провести його в життя.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє заступництво. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в «Німецькій партії» по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом».<sup>142</sup> Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Гамількар Гофман. А.Волошин сподівався, що «його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо».<sup>143</sup>

Які ж «конкретні наслідки» мав на увазі А.Волошин? Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що в деякій мірі зменшило безробіття. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу А.Волошин просив Г.Гофмана «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щире подяку і сердечний привіт».<sup>144</sup> Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний А.Волошином, чітко притримувався пронимецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю. Що стосується орієнтації на Німеччину, то Августин Волошин під час слідства це пояснював так: «...становище Німеччини в той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину захистити її кордони від угорської окупації».<sup>145</sup> Певну роль у зближенні уряду Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського панування.

В січні 1939 р. празька влада запропонувала новий склад уряду Карпатської України. Замість Ю.Ревая до нього було введено С.Ключурака, а третім міністром чеського генерала Л.Прхалу.<sup>146</sup> 20 січня 1939 р. А.Волошин з приводу цього писав Л.Прхалі: «Я повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краювої влади були Ви іменовані помимо того, що не маєте краювої приналежності».<sup>147</sup> 23 січня 1939 р. А.Волошин інформував президента ЧСР, що «іменування генерала армії Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підґрунтя цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятели нашого народу і всієї республіки».<sup>148</sup> «При тому, – продовжував А.Волошин, – іменування центральним урядом генерала Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію».<sup>149</sup> Справа завершилася тим, що Л.Прхала залишився в уряді, але виконував обов'язки міністра транспорту.

Іменування Прхали міністром Карпатської України співпало з підготовкою уряду А.Волошина до виборів. 20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл створити політичну партію під назвою Українське Національне Об'єднання (УНО). Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, за рішенням Праги, були заборонені. 24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив Ф.Ревай. 27 січня було сформовано список послів до Сойму Карпатської України. Список відкривав прем'єр-міністр Августин Волошин. Вибори до

Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Ще 8 лютого А.Волошин звернувся до всіх громадян Карпатської України: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли».<sup>150</sup> Августин Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко притримувався ідеї співжиття закарпатських українців з чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, – говорив він, – і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини».<sup>151</sup>

Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А.Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України».<sup>152</sup> Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України».<sup>153</sup> Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народ!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації».<sup>154</sup> У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованій 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас».<sup>155</sup>

Августин Волошин планував відкриття Сойму провести в м.Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. Він дозволив, врешті-решт, скликати Сойм 15 березня. Того дня перший в історії краю український парламент розпочав свою роботу. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини.

Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послы. Августин Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брашайка і до мене (А.Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва

сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум досягнути, ви мусите голосувати за себе». – «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3».<sup>156</sup>

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятим 10 лютого 1939 р.: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва».<sup>157</sup> Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі уряду Карпатської України від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства».<sup>158</sup>

...Останні захисники Карпатської України 17 березня 1939 р. припинили опір. У краї встановився жорстокий окупаційний режим.

#### **2.4. Августин Волошин в еміграції. Останні роки життя (1939–1945)**

16 березня 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі».<sup>159</sup> Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті».<sup>160</sup> Завдяки «Особовій справі А.Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік (стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам – М.В.) в м.Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м.Загреб, де пробув 7 днів. З м.Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м.Загреб і звідти через м.Відень переїхав в м.Берлін, де пробув півтори місяці. З Берліну поїхав до Праги в травні 1939 р.».<sup>161</sup>

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії в Клужі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А.Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим».<sup>162</sup> Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – М.В.), очолюваної М.Туликом (УНО очолював Ф.Ревай – М.В.). Однак, вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена».<sup>163</sup> Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М.Тулика?».<sup>164</sup> Відомо, що А.Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро

прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А.Волошин святкував Великдень в Югославії».<sup>165</sup>

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі» своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, – писав А.Волошин, – подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу.

Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні.

Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації.

До тої світлої хвилини приготуємося, плакаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдності. Творім національний моноліт, щоб у рішучий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а досягнувши його, були в силі й боронити його».<sup>166</sup>

Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!».<sup>167</sup> Газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А.Волошина в Берліні.<sup>168</sup>

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю.Реваєм, С.Клочураком і А.Штефаном А.Волошин підготував меморандум, в якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилася в вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Просвіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні.

...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...».<sup>169</sup>

Невдовзі А.Волошин зрозумів, що Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. І тому коли він давав інтерв'ю кореспонденту Рейтера, то прямо заявив: «Німці ганебно нас обманули...».<sup>170</sup> На цьому політична кар'єра Волошина закінчилася. Він також

перестав займатися активною політикою, віддавши себе повністю викладацькій роботі. «По приїзді в м.Прагу, – говорив він на слідстві, – коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки».<sup>171</sup> Під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою.<sup>172</sup>

Празький період життя і діяльності А.Волошина найбільш ґрунтовно висвітлила Т.Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В.Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одногосно ухвалила монсенйорові о. Августина Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі».<sup>173</sup> Ще раніше, з нагоди призначення А.Волошина державним секретарем в уряді А.Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці.<sup>174</sup>

Архівні документи Центрального Державного архіву Вищих органів влади та Управління України, відшукані й опубліковані Т.Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А.Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому півроці 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету».<sup>175</sup> На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А.Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету».<sup>176</sup> В 1944–1945 навчальному році А.Волошин повинен був прочитати курси лекцій з «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривки з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».<sup>177</sup>

Викладаючи в УВУ, А.Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А.Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіюла», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів.<sup>178</sup> А.Штефан писав, що в Празі А.Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила на їхню публікацію.<sup>179</sup> Така ж доля спіткала інші твори А.Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць з педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» то двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем», яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів А.Волошина – невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А.Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей в школи, гімназії. А.Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії».<sup>180</sup> Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А.Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і бівчат біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку, та були поміщені в гуртожитках».<sup>181</sup> Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях,



де проживали українські діти. Так, в 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів в Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо віднісся до появи українських академістів в Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживає в Карлових Варах, пригадував: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено».<sup>182</sup> І в цьому велика заслуга А.Волошина і А.Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий шлях від рядового професора до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на своєму засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А.Волошина.<sup>183</sup>

Хоча в Празі Августин Волошин себе віддав педагогічній і науковій роботі, однак повністю політику не полишив. Хоча, активною її назвати важко. На допиті 22 травня 1945 р. А.Волошин заявив, що на еміграції не займався політичною діяльністю. Однак, на іншому допиті, 5 червня, він заявив протилежне: «Ні, це не відповідає дійсності, так як я і інші члени уряду займалися політичною діяльністю... ми направили меморандум міністру закордонних справ Ріббентропу».<sup>184</sup>

*Питання:* Коли, якого змісту і в зв'язку з чим направили фашистській Німеччині меморандум від імені уряду «Самостійної Карпатської України»?

*Відповідь:* Наприкінці вересня 1939 р., я, Ревай, Долинай, Перевузник, Клочурак і Штефан направили підписаний меморандум на німецькій мові міністру закордонних справ Німеччини Ріббентропу. В силу того, що я, Ревай Юліан, Клочурак, Перевузник, Долинай і Штефан, тобто президент і члени уряду були настроєні антирадянськи (явне формулювання слідчого – М.В.), ми в цьому меморандумі організовано виступили проти Радянського Союзу, вимагаючи від фашистської Німеччини не допустити дальнішої експансії з боку СРСР, так як на той час радянські війська вступили в Західну Україну і підходили до кордонів Карпатської України. Ми в силу своїх антирадянських переконань вважали себе противниками Радянського Союзу і не хотіли, щоб вони вступили на територію Карпатської України, а згідно обстановки, яка склалася, це було цілком можливо.

*Запитання:* При яких обставинах виникло питання про направлення меморандуму антирадянського змісту?

*Відповідь:* У вересні 1939 р. в Прагу із Словаччини до мене приїхав прем'єр-міністр Юліан Ревай і повідомив, що він вів переговори із Словацьким урядом на предмет приєднання самостійної Карпатської України до Словаччини, проти чого не було заперечень. Я сказав Юліану Реваю, що для обговорення цього питання необхідно зібрати всіх членів мого уряду. Через кілька днів у мене на квартирі зібралися члени уряду, де Ю.Ревай зачитав проект меморандуму на українській мові. У цьому проекті меморандума говорилося про те, що президент, тобто я і уряд самостійної Карпатської України просимо Німеччину як арбітражну державу дозволити останній приєднатися до Словаччини. В результаті обговорення проекту було вирішено створити редакційну комісію в складі Штефана, Перевузника, Ю.Реває і Клочурака. Ця комісія підготувала меморандум, до якого включила і текст антирадянського змісту. Меморандум в кінцевій редакції був перекладений з української на німецьку мову, підписаний від імені уряду самостійної Карпатської України мною, Ю.Реваєм, Перевузником, Клочураком, Штефаном і Долинаєм. Потім меморандум був відповідно оформлений і відправлений поштою в Німеччину...

*Запитання:* Які події відбувалися в міжнародному житті у вересні 1939 р.?

*Відповідь:* У вересні 1939 р. Радянський Союз визволив і захистив українців Західної України.

*Запитання:* Значить, антирадянського змісту меморандум був направлений Німеччині саме в зв'язку з вказаними подіями?

*Відповідь:* Так, це так.

*Запитання:* Який уряд був на той час в Словаччині?

*Відповідь:* Тоді президентом Словаччини був Тісо, а прем'єр-міністром доктор Тука, причому цей уряд був германофільським і Словаччина природно знаходилася під протекторатом фашистської Німеччини.

*Запитання:* Значить, висуваючи в меморандумі вимогу про приєднання Карпатської України до Словаччини, члени вашого уряду добивалися того, щоб бути під протекторатом фашистської Німеччини, а відповідно і самі були германофілами?

*Відповідь:* Виходить, що так, але ми мали надію, що об'єднаємося з Словаччиною.

По завершенні цього допиту Августин Волошин залишив автограф у своїй «справі»: «Записано з моїх слів вірно, мною прочитано, в чому і підписуюсь».<sup>185</sup>

Немаловажний інтерес становлять відповіді А.Волошина на запитання слідчого майора Вайндорфа з приводу стосунків його уряду з представниками гетьмана Павла Скоропадського та лідера українських націоналістів Андрія Мельника. До речі, ці питання найслабше висвітлені в історичній літературі. «Справа Волошина», сподіваємось, допоможе краще зрозуміти, яким було ставлення до цих лідерів української еміграції Августина Волошина та членів його уряду.

*Допит 3 червня 1945 р.*

*Запитання:* При яких обставинах ви зустрілися, перебуваючи в Берліні, з гетьманом Скоропадським?

*Відповідь:* Коли я прибув в квітні 1939 р. в Берлін, багато емігрантів про це дізналися. Через декілька днів до мене в готель «Мольтке» прийшов секретар гетьмана Скоропадського на прізвище Мурашко, який передав, що Скоропадський бажає зі мною зустрітися. Я відповів згодою на це і незабаром його відвідав в одному готелі, назви якого не пам'ятаю. Будучи на прийомі у Скоропадського, я з ним мав розмову на політичні теми протягом одної години.

Скоропадський в присутності Мурашко питав мене, при яких обставинах відбулися події на Карпатській Україні, про що я йому розповів. Після цього Мурашко в присутності Скоропадського почав говорити мені, що події, які відбулися на Карпатській Україні, свідчать про необхідність притримання іншої позиції, а саме приєднати Карпатську Україну до всіх решти українських земель для створення єдиної держави на чолі з Скоропадським. Наскільки мені було відомо, Скоропадський прагнув, і в цьому напрямі вів свою роботу, до того, щоб об'єднати всі українські землі, тобто Карпатську Україну і Радянську Україну шляхом відторгнення її збройним шляхом від СРСР і на чолі такої української держави повинен був стояти гетьман Скоропадський.

Я на таку пропозицію нічого не відповів, але Мурашко знову повторив, що якщо не йти таким шляхом, то Карпатська Україна одна завжди буде переживати такі події, які відбулися з нею в той момент. Потім Мурашко почав вихвалити «Громаду» і я зрозумів, що він намагається запропонувати мені вступити в їх організацію «Громада».

Вислухавши все це, я відповів, що в подальшому буду вести роботу в напрямі того, щоб удалити угорців з території Карпатської України і залишити останню в рамках автономії. Далі я заявив, що ні з ким не думаю об'єднуватися і ні в які організації не вступаю.

Не пам'ятаю точно, про що ми ще говорили, але добре пам'ятаю, що через деякий час я пішов і більше з Скоропадським і Мурашко не зустрічався».<sup>186</sup>

Загальновідомо, що ОУН поклала великі надії на події, які розгорталися в жовтні 1938 р. – березні 1939 р. в Карпатській Україні. Для того, щоб краще розібратись в обстановці, до Праги здійснив поїздку А.Мельник. Львівський часопис «Діло» повідомляв, що він «мав очолити збройні сили Карпатської України».<sup>187</sup> Які питання обговорював А.Мельник з представниками чехословацького уряду – невідомо. За словами генерала М.Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю.<sup>188</sup> Після відвідин Праги А.Мельник

побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. А.Мельник, німецький консул Г.Гофман, С.Росоха та І.Роман приїхали до Перечина, де відбувалася таємна нарада. Їх приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак, про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – теж невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі.<sup>189</sup>

Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А.Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: «Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

### *I*

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

### *II*

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіма з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

### *III*

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

### *IV*

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

### *V*

Усі конкретні висновки і потреби, що впливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові.

Як проходили переговори і чи підписував Августин Волошин цей документ?

*Допит 19 червня 1945 р.*

*Запитання:* Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

*Відповідь:* На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з «вождем» українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А.Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А.Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

*Запитання:* При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

*Відповідь:* Знаходячись в Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю.Ревай і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що «вождь» українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене –

президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А.Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А.Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

*Запитання:* Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

*Відповідь:* Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації – Ю.Ревай, А.Штефана – забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані «durchlassehein» на право проїзду кордону і перебування в Італії.

*Запитання:* Перед від'їздом із Праги ви, Ю.Ревай, А.Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А.Мельником?

*Відповідь:* Ні, я цього не пам'ятаю.

*Запитання:* Коли прибули для переговорів з А.Мельником в Італію?

*Відповідь:* В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

*Запитання:* Де саме відбулись переговори з А.Мельником?

*Відповідь:* Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А.Мельник, його секретар і професор римського університету.

*Запитання:* Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

*Відповідь:* При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор римського університету Онацький (або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді.

*Запитання:* Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

*Відповідь:* Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення «Самостійної України».

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню «Самостійної України» буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

*Запитання:* Яку участь взяли в переговорах Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

*Відповідь:* Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

*Запитання:* Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

*Відповідь:* Якісь плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

*Запитання:* Які були прийняті рішення в ході переговорів?

*Відповідь:* Кінцевих рішень прийнято не було.

*Запитання:* Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

*Відповідь:* Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

*Запитання:* На чому тоді закінчилися переговори?

*Відповідь:* Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю.Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю.Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

*Запитання:* Про що домовились названі особи в Римі?

*Відповідь:* Не знаю.

*Запитання:* Вас Ю.Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

*Відповідь:* Після повернення Ю.Ревая і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А.Мельником та його соратниками в Римі.<sup>191</sup>

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції Павлом Скоропадським і Андрієм Мельником. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «удалити угорців з Карпатської України».

...Закінчувався 1944 рік. Друга світова війна вступала в свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям вже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але, що війні скоро кінець – знали, мабуть, всі. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

Перше знайомство А.Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. «Недрімлюче око» працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Подліпками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить – і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекопаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вивіски, яка б про це говорила, на ньому не було.<sup>192</sup>

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул.Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси».<sup>193</sup> До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного

управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортовської тюрми.<sup>194</sup>

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н.Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо Вашій увазі деякі уривки з цієї унікальної книги: «Приїхало авто капітана Шибайлова

– Здоров, Микола! – Шибайлов усміхався. Його товсте і рожеве лице висловлювало задоволення, що успішно виконав завдання.

– Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

– Волошин!

– Так. Це він. Ваш бувший президент. Старик Волошин якось непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

–Куда смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

–Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...».<sup>195</sup>

Через деякий час А.Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортовської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак, після двадцятирічного «відпочинку» Й.Сталін у 1937 р. помістив у ній вищий командний склад армії на чолі з маршалом М.Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. В середині – великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами».

Колишній військовий прокурор М.М.Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріплений невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріплений металічний унітаз, а поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...».

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «В три години ночі я був доставлений в Лефортовську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортовська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортовській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали тряситися».

Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. На протязі години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину сповнилось 70 років. Можливо, в читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо Вас розчарувати, вік для ув'язненого не був спасінням. Вченому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: «Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти».

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М.М.Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість».<sup>196</sup>

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю».<sup>197</sup> Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августину Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

**Постановление  
(О предъявлении обвинения)  
г. Москва, 1945, июня 20 дня**

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и принял во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58–4 и 58–11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов.

«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела

Главного управления «Смерш»

подполковник Флягин.

20 июня 1945.<sup>198</sup>

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В.І.Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Волошина – Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, как, «Отче наш» выучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Премьер-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину».<sup>199</sup> Свідчення В.І.Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

### **Врачебное заключение**

**10 июля 1945 г.**

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заклученный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР  
майор медицинской службы Яншин.<sup>200</sup>

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. Помилкового твердження на початку 90-х років притримувався і автор цієї книги.<sup>201</sup> На основі «Справи Волошин» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.



## Акт

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы

НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский.<sup>202</sup>

## Акт

### Судебно-Медицинского исследования трупа Волошина А.И.

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

#### (Детализированный лист) Анатомический диагноз:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно

Семеновский.<sup>203</sup>

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У «Заповіті», написаному 19 серпня 1944 р. в Празі, Волошин вважав, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй».<sup>204</sup> До цього ми повинні прагнути.

1. Центральный Архив Министерства Государственной Безопасности России (далее – ЦАМГБ России), Н–17681 (Личное дело А.И.Волошина), л.11.
2. Там само.
3. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів: Основа, 1995. – С.19.
4. Весна. – Ужгород, 1923. – С.2.
5. ЦАМГБ России, Н–17681, л.11.
6. Там само.
7. Гренджа-Донський В. Твори. – Т.IX. – Вашингтон, 1989. – С.189.
8. Там само.
9. Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С.292.
10. Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945) // Августин Волошин. Твори. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995. – С.6.

11. Див.: Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України.–Книга перша.–Торонто, 1973.–С.246.
12. Бірчак В. Августин Волошин его житя и діяльність. – Ужгород, 1924.–С.8; Гренджа-Донський В. Названа праця.–С.189.
13. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – Торонто, 1977. – С.20.
14. Бірчак В. Названа праця. – С.8–9.
15. За рідне слово. – Ч.І. Полеміка з русофілами. – Мукачів, 1937. – С.35.
16. Там само. – С.36.
17. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.21.
18. Цит. за: Беднаржова Т. Названа праця. – С.117.
19. Цит за: Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). – Ужгород, 1995. – С.6.
20. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.38.
21. Там само.
22. Свобода. – 1936. – 13 берез.
23. Цит. за: Беднаржова Т. Названа праця. – С.163.
24. Там само. – С.162.
25. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? // Закарпатська правда. – 1990. – 21 берез.
26. Документи свідчать. – Ужгород: Карпати, 1985. – С.17–18.
27. Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом? // Августин Волошин. Твори. – С.187.
28. Там само. – С.188.
29. Там само. – С.188–189.
30. Там само. – С.189.
31. Там само. – С.190.
32. Там само. – С.190–191.
33. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – С.244.
34. Волошин А. Оборона кирилики... – С.198.
35. Волошин А. Спомини // Августин Волошин. Твори. – С.42.
36. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.37.
37. Волошин А. Спомини. – С.43.
38. Там само. – С.62.
39. Там само.
40. Там само. – С.63.
41. Там само. – С.64.
42. Балега Ю. Він був сином свого народу і... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. – 1991. – 13 верес.
43. Волошин А. Спомини. – С.64.
44. Волошин А. Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів) // Августин Волошин. Твори. – С.125.
45. 44 а. Волошин А. Про шкільне право будучої Української держави // Там само. – С.144–145.
46. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основи, 1996. – С.3–4.
47. Свобода. – 1922. – 2 лют.

48. Там само. – 5 лют.
49. Там само. – 16 берез.
50. Там само. – 11 черв.
51. Вегеш М.М. Голод 1921–1922 років у Росії очима закарпатців (за матеріалами «Свободи») // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Випуск третій. – Ужгород, 1998. – С.47.
52. Вегеш М.М. Газета «Свобода» про голод 1932–1933-х рр. на Україні // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження (жовтень 1991 р.)». Тези доповідей та повідомлень. – Київ–Кам'янець-Подільський, 1991. – С.317.
53. Свобода. – 1934. – 16 серп.
54. Там само. – 27 квіт.
55. Там само. – 27 лип.
56. Там само. – 12 лип.
57. Там само. – 30 серп.
58. Там само. – 21 черв.
59. Там само. – 30 серп.
60. Вегеш М.М. Газета «Свобода» про сталінські репресії 30-х років // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Випуск третій. – С.48–49.
61. Свобода. – 1935. – 3 січ.
62. Там само. – 1934. – 15 лют.
63. Там само.
64. Там само.
65. Там само.
66. Там само. – 7 лют.
67. Там само. – 1936. – 10 верес.
68. Там само. – 30 верес.
69. Там само. – 1937. – 14 груд.
70. Мишанич О., Чучка П. Названа праця. – С.8.
71. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.34.
72. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – С.251.
73. Волошин А. Практична грамати́ка руського́ языка // Августин Волошин. Твори. – С.217.
74. Волошин А. Передмова до першого видання «Практичної малоруської (руської) мови // Там само. – 152.
75. Волошин А. О письменном язичі Подкарпатських русинов // Там само. – С.185.
76. Волошин А. Засновання і розвиток «Просвіти» // Просвіта. – 1991. – №1.
77. Туряниця В., Делеган В. Діяльність «Просвіти» на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу // Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1992. – С.265–268.
78. Дет. див.: Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород, 1981.
79. Букович Д. Павутиння омани. – Ужгород, 1974.
80. Болдичар М. Названа праця.
81. Волошин А. Засновання й розвиток «Просвіти».
82. Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки // Свобода. – 1929. – 18 лип.

83. Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? // Свобода. – 1922. – 12 лип.
84. Там само.
85. Там само.
86. Там само.
87. Волошин А. Промова з нагоди отворення «Народного дому» в Ужгороді // Свобода. – 1928. – 11 жов.
88. Волошин А. Жіноче питання // Свобода. – 1934. – 31 трав.
89. Волошин А. Наш прапор // Свобода. – 1933. – 27 лип.
90. Там само.
91. Волошин А. Засновання й розвиток «Просвіти».
92. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.51–52.
93. Там само. – С.52.
94. Там само.
95. Дет. див.: Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ – Ужгород, 1988.
96. Волошин А. Виступ на II з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі 8 травня 1926 р. // Августин Волошин. Твори. – С.120–121.
97. Волошин А. Виступ на III з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі 6 жовтня 1928 р. // Там само. – С.122.
98. Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі // Там само. – С.136.
99. Мишанич О., Чучка П. Названа праця. – С.11.
100. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – С.62.
101. Вишнянський. Народний собор в Хусті // Руська Країна. – 1919. – 21 януар.
102. Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.). – Ужгород, 1998. – С.38.
103. Волошин А. Спомини. – С.74.
104. Там само. – С.75.
105. Там само.
106. Там само. – С.76.
107. Волошин А. Інтерв'ю газеті «День» від 1923 р., ч.47 // Волошин. Твори. – С.77.
108. Там само. – С.77–78.
109. Шандор В. Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938–1939. – Ужгород, 1996. – С.31.
110. Там само. – С.359.
111. ЦАМГБ России, Н–17681, л.12.
112. Мишанич О., Чучка П. Названа праця. – С.11.
113. Там само.
114. Там само. – С.11–12.
115. ЦАМГБ России, Н–17681, л.25.
116. Гренджа-Донський В. Величний Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді дня 17.X.1937 // Твори Василя Гренджі-Донського. – Т.ІХ. – Вашингтон, 1989. – С.150.
117. Беднаржова Т. Названа праця. – С.28.
118. Волошин А. З першим числом українського щоденника // Августин Волошин. Твори. – С.87.
119. Волошин А. Хто винен? // Там само. – С.88–89.

120. ЦАМГБ России, Н-17681, л.24-25.
121. Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори Василя Гренджі-Донського. – Т.VIII. – Вашингтон, 1987. – С.30.
122. Нова свобода. – 1938. – 18 жов.
123. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.3, оп.3, спр.47, арк.9.
124. Беднаржова Т. Названа праця. – С.169.
125. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С.38-39.
126. Нова свобода. – 1938. – 27 жов.
127. ЦАМГБ России, Н-17681, л.13.
128. ДАЗО, ф.3, оп.3, спр.41, арк.1.
129. Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – Ужгород, 1995. – С.305.
130. Там само.
131. Нова свобода. – 1938. – 4 груд.
132. Там само. – 27 лист.
133. Шандор В. Названа праця. – С.262.
134. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С.163.
135. Волошин А. Маніфест уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України // Августин Волошин. Твори. – С.375.
136. Там само. – С.375-376.
137. Дет. див.: Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. – Ужгород, 1998. – С.14-48.
138. Дет. див.: Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. – Ужгород, 1997.
139. Дет. див.: Вегеш М.М., Гирия В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). – Ужгород, 1998.
140. Беднаржова Т. Названа праця. – С.170-172.
141. Там само. – С.170.
142. Там само. – С.170-171.
143. ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.45, арк.4.
144. Там само, арк.1.
145. Там само.
146. ЦАМГБ России, Н-17681, л.10.
147. Там само, л.13.
148. Беднаржова Т. Названа праця. – С.173.
149. Там само. – С.179.
150. Там само.
151. Волошин А. До всіх громадян Карпатської України // Августин Волошин. Твори. – С.380.
152. Там само. – С.381.
153. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Львів, 1991. – С.49.
154. Там само.
155. Цит за: Беднаржова Т. Названа праця. – С.180-181.
156. Волошин А. Громадяни Карпатської України // Нова свобода. – 1939. – 3 берез.
157. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.90-91.
158. ДАЗО, ф.3, оп.2, спр.32, арк.4.
159. Там само, оп.3, спр.14, арк.1.

160. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С.264.
161. Жіноча воля. – 1939. – Ч.4.
162. ЦАМГБ Росии, Н–17681, л.11–12.
163. Arhivele de Stat Maramures, fond Prefectura, act.33/5148, 1939.
164. Ibid.
165. Ibid.
166. Жіноча воля. – 1939. – Ч.5.
167. Волошин А. Великодне звернення до українців Югославії // Августин Волошин. Твори. – с.385.
168. Там само.
169. Нова зоря. – 1939. – 27 квіт.
170. Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (Студія та документ) // Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.І. –Ужгород, 1994. – С.14–17; Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М.Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). – Ужгород, 1995. – С.30–34.
171. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України. ХХ століття. – К., 1992. – С.311–312.
172. ЦАМГБ Росии, Н–17681, л.11–12.
173. Там само, л.10.
174. Беднаржова Т. Названа праця. – С.184.
175. Там само. – С.184–185.
176. Там само. – С.184.
177. Там само. – С.185.
178. Там само. – С.185–186.
179. Там само. – С.189.
180. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.34.
181. Там само. – С.131.
182. Там само. – С.132.
183. Вегеш М. Довга дорога додому // Закарпатська правда. – 1992. – 20 жов.
184. Беднаржова Т. Названа праця. – С.195.
185. ЦАМГБ Росии, Н–17681, л.14.
186. Там само, л.14–15.
187. Там само, л.16–17.
188. Діло. – 1938. – 19 лист.
189. Капустянський М. Військова підготовка ОУН // Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – Париж, 1955. – С.133.
190. Kokoska Jaroslaw. Amiralul Canaris. – Editura Militara, 1970. – S.164.
191. Стерчо П. Карпато-українська держава. – Львів, 1994. – С.110–111.
192. ЦАМГБ Росии, Н–17681, л.27–29.
193. Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Названа праця. – С.6.
194. ЦАМГБ Росии, Н–17681, л.1–3.
195. Там само, л.6.
196. Просвіта. – 1991. – №1.
197. Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Названа праця. – С.7–9.
198. ЦАМГБ Росии, Н–17681, л.31.

199. Там само, л.30.
200. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Книга I. – Львів: Просвіта, 1993. – С.558–559.
201. ЦАМГБ России, Н–17681, л.106.
202. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – №3. – С.89–90.
203. ЦАМГБ России, Н–17681, л.107.
204. Там само, л.109.
205. Заповіт Волошина // Карпатська Україна. – 1994. – 14 квіт.

1. Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. – Ужгород, 1924. – С.19.
2. Там же. – С.24.
3. Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семинарій. – Ужгород, 1923. – С.183.
4. Там же. С.15.
5. Там же. – С.11.
6. Там же. – С.15.
7. Ziller T. Grundlegung zur Lehre vom erzieherischen Unterricht. – Leipzig, 1865. – S.20, 24, 63. – Vgl. auch: Ziller T. Einleitung in die allgemeine Pädagogik (1901); Ziller T. Vorlesungen über allgemeine Pädagogik (1876; hrsg. von Th. Fritzsche, 1914); Pädagogisches Lexikon mit einem Anhang über die Geschichte der Pädagogik und über das Bildungswesen der Länder. Hrsg. von H.H.Groothof und M.Stallmann. – Stuttgart–Berlin, 1965.
8. Волошин А. Назв. праця. – С.13.
9. Там же. – С.17.
10. Там же. – С.19.
11. Волошин А. О письменном языке подкарпатских русинов. – Ужгород, 1921. – С.4–42; Див. також: Юсип Ю.В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років ХХ ст. // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С.338–342; Чучка П.П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Закарпатська правда. – 1991. – 5 листопада; Пор. також наступні дослідницькі студії: Туряниця В.В. Августин Волошин про методику навчання рідної мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С.303–308; Бача Ю., Штець М. Чому, коли і як? – Пряшів–Київ, 1992. – С.35; За рідне слово! Полеміка з русофілами. – Мукачів, 1937. – Част. перша. – С.23; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус // Сучасність. – 1987. – С.23–24; Зимомря М.І. Погляди на етнічну приналежність і мову корінного слов'янського населення Закарпаття у німецькомовних дослідженнях // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С.170–174; Франко З. Мова як засіб національної атрибуції літератури // Сучасність. – 1992. – №11. – С.113; Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти Бойківщини. – Львів, 1991. – С.221; Зілгалов В. Вони долали картагену провінційности: Український Вільний університет у Празі і Закарпатті // Карпатський край. – Ужгород, 1993. – №9–11. – С.24–25; Дзензелівський Й. ПОН і забутий Гарайда // Тиса. – Ужгород, 1994. – №1–2. – С.39–46; Федик О. Українська

- мова: дихотомія «лінгва-середовище» // Науковий збірник Українського Вільного університету. – Мюнхен–Львів, 1993. – Т.16. – С.207–214.
12. Волошин А. Педагогіка і дидактика. – Ужгород, 1924. – С.31.
  13. Волошин А. О соціальному вихованню.–Ужгород, 1924.–С.5.
  14. Там же. – С.52.
  15. Там же. – С.50.
  16. Волошин А. Педагогіка і дидактика. – С.72.
  17. Волошин А. Методика. – Ужгород, 1935. – С.25.
  18. Гоца Е., Туряниця В. Августин Волошин про статеве виховання молоді // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. – Ужгород, 1992. – С.271–274.
  19. Волошин А. Методика. – С.41.
  20. Волошин А. Педагогічна психологія.–Ужгород, 1923.–С.5.
  21. Нечаев А. Руководство к экспериментально-психологическому исследованию детей. – Москва, 1925.
  22. Волошин А. Педагогічна психологія. – С.34.
  23. Mehmman A. Intelligenz und Wille. – Berlin, 1920; vgl.: Vetter A. Die Erlebnisbedeutung der Phantasie (1949); Ewert O. Phantasie // Pädagogisches Lexikon. Hrsg. von H.H.Groothoff, M.Stallmann. – Stuttgart, Berlin, 1965. – S.707–708.
  24. Волошин А. Дидактика. – Ужгород, 1932. – Ч.2.
  25. Там же. – С.34.
  26. Волошин А. Логіка / Зложив Августин Волошин. Перебрав Андрій Алиськевич. – Ужгород, 1935; Пор.: Зведомлення руської держ. реальної гімназії в Берегсасі (Берегово) на 1920–21 учебний год. Зладив Андрій Алиськевич. – Ужгород, 1921.
  27. Волошин А. Логіка. – С.13.
  28. Там же. – С.13.
  29. Там же. – С.23.
  30. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. – Ужгород, 1923.
  31. Штефан А. За правду і волю. Спомини і децю з історії Карпатської України.–Торонто, 1973.–Книга перша.–С.247.
  32. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Мюнхен, 1972. – Т.І. – С.497.
  33. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. – Ужгород, 1923. – С.6, 12.
  34. Там же. – С.29–30.
  35. Там же. – С.36.
  36. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л.М.Толстого, К.Д.Ушинського в «Часописі для угро-руської молоді» А.Волошина і «Світлі» О.Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті І.Панькевича. – Ужгород, 1992. – С.337; Пор.: Лесів М. Джерела до історії розвитку української мови // Народний календар. – Варшава, 1961. – №11; Шевченко Ф.П. Роль Закарпаття в загальноукраїнському історичному процесі // Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ / Упор. Гранчак І.М., Зимомря М.І. – Ужгород, 1992. – С.37; Белей Л.О. Мовна ситуація в Закарпатті у міжвоєнний період (на матеріалі споминів Ф.Тихого. «Ужгород, 1923» // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С.58.
  37. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. – С.65.
  38. Волошин А. Пам'яті Александра Духновича. – Ужгород, 1923. – С.6.



39. Там же. – С.22; Див.: Рудловчак О. Олександр Духнович (Життя і діяльність) // Олександр Духнович. Твори. – Т.І. – Братіслава, 1968; Ричалка М. О.В.Духнович – педагог і освітній діяч. – Пряшів, 1959; Бача Ю. Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ ст. – Пряшів, 1961.
40. Жупанин О. Народознавча педагогіка Олександра Духновича // Дукля. – 1992. – №4. – С.33; Зимомря М.І. Вегеш М.М. Духовні устремління О.Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера // О.В.Духнович і слов'янський світ. – Ужгород, 1993. – С.178–179; Бача Ю. Життя і творчість Олександра Духновича // Олександр Духнович. – Додаток до газети «Нове життя». – Пряшів, 1993. – №14. – С.3–14.
41. Вегеш М. «Любов народна і межнародна». Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. – 1990. – 29 вересня.
42. Яцко П. Августин Волошин як педагог. Спомини // Августин Волошин. Єго життя і діяльність. – С.31.
43. Штефан А. Назв. праця. – С.245–246.
44. Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р. // Нова свобода. – 1939. – 7 січня.
45. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – Торонто, 1977. – С.128.
46. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Твори. – Т.8. – Вашингтон, 1987. – С.141–142.
47. Там же. – С.142–143.
48. Задорожний В., Вегеш М. Лицарі абсурду. Надзвичайний стан у Карпатській Україні // Закарпатська правда. – 1992. – 15 грудня.
49. Могорита М. Синівська пам'ять // Карпатська Україна. – 1993. – 11 березня.
50. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. С.128.
51. Див.: Выготский Л.С. Психология искусства. – Москва, 1968; Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва, 1981; Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва, 1975; Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – искусство. – Киев, 1977; Костюк Г.С. Психология. – Київ, 1955; Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. – Київ, 1989; Ситін Г.М. Психология самовиховання. – Київ, 1973; Психологічний словник / За редакцією В.І.Войтка. – Київ, 1982; Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О.В.Духновича. – Київ, 1966; Шкоран В.В. Нестандартний урок української мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993; Баженова І.М. Педагогічний пошук. – Київ, 1988; Кость М.В. Морально-естетичне виховання на уроках української мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні; Пор. також такі дослідження, як, напр.: Rubinsztein S.L. Podstawy psychologii ogólnej. Warszawa, 1962; Kupisiewicz Cz. Podstawy dydaktyki ogólnej. Warszawa, 1973; Nagajowa M. Kształcenie jęzka ucznia w szkole podstawowej. – Warszawa, 1985; Borthowski S. Spór z polonistyką szkolną. – Warszawa, 1988; Rudnianski J. Metoda pracy umysłowej ucznis. – Warszawa, 1967; Pädagogisches Lexikon. Herausgegeben von H.H.groothoff und M.Stallmann. – Stuttgart–Berlin, 1965; Jakobiec M. Aleksander Brückner jako historyk Literatur slowianskich Przegland humanistyczny. – Warszawa, 1990. – №10; Czech M. Swiadomosc historyczna Ukrainców pierwszej polowy – VII w. w swietle ówczesnej literatury polemicznej // Slawia orientalis. – Warszawa, 1989.
52. Волошин А. Педагогіка і дидактика. – С.81.

53. Там же. – С.92.
54. Там же. – С.94.
55. Волошин А. Дидактика. Ужгород, 1932. – С.5.
56. Волошин А. Педагогіка і дидактика. – С.113.
57. Schrey Н.Н. Weltbild und Glaube im 20. Jahrhundert. – Göttingen, 1956; Weber O. Die Herrschaft Jesu Christi im Umbruch der Weltgestalt. – Neukirchen, 1956; Rothenberg F.S. Christ sein heute. Handbuch der Probleme. – Kassel, 1959; Die Bibel. – Freiburg, Basel, Wien, 1979; Madey J. Kirche zwischen Ost und West. – Hildesheim, 1969; Fiedler J. Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen / Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften. – Wien, 1862; – Bd. XXXIX, IV. – S.481–524; Wolf de J. Katolisch sein ist ein Verbrechen... – Köln, 1987. – S.185; Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine (955–1939). – Praga, 1944. – S.36–38.
58. Поп.: Heinemann W., Viehweger D. Textlinguistik. Eine Einführung. – Tübingen, 1991. – S.23; Bodmer F. Die Sprachen der Welt. – Köln–Berlin, o.J. – S.160; Werlich E. Typologie der Texte. Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik. – Heidelberg, 1979; Blumenthal P. Semantische Dichte. Tübingen, 1983. – S.108; Jolles A. Einfache Formen.–Tübingen, 1982.–S.196; Broich U., Pfister M. Intertextualität. – Tübingen, 1985. – S.137; Levy J. Die literarische Übersetzung. – Frankfurt, 1969. – S.43; Горбач А.Г. Франкові переклади Шевченкової поезії // Наукові записки УТГГ.–Мюнхен, 1966.–С.97; Зимомря М.І. Слово про Богдана Лепкого // Теорія і практика перекладу. – Вип.17. – Київ, 1991. – С.159; Денисюк І. Карбівничий чистого металу // Жовтень. – Львів, 1971. – №5. – С.104.
59. Поп. Пап С. Початки християнства на Закарпатті: На основі нових дослідів. – Філадельфія, 1983; Сабол Севастіян. Голгофа греко-католицької церкви в Чехословаччині. – Торонто–Рим, 1978; Маркусь В. Нищення Греко-католицької Церкви в мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. // Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки наукового товариства ім.Шевченка. – Т.СLXIX. – Париж–Сідней, 1962; Пагіря В. Монастирі Закарпаття (1360–1939). – Мукачево, 1993.
60. Herder J.G. Journal meiner Reise im Jahre 1769 // Herders Sämtliche Werke. – Berlin, 1878. – Bd.IV; Engel J. Ch. Geschichte Ukraine und der ukrainischen Cosaken. – Halle, 1796; Bodenstedt F. Die poetische Ukraine. – Stuttgart–Tübingen, 1845; Rudnytsky S. Ukraine: Land und Volk. – Berlin, 1916; Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. – Berlin, 1963; Opisy Erika Lassoty i Wihelma Beauplana. – Warszawa, 1972; Serczyk W.A. Na dalekiej Ukrainie. – Krakow, 1984; Losyk W. Kurzer Abriss der ukrainischen Geschichte // Jahrbuch der Ukrainekunde. – München, 1986; Hausmann G., Kapeller A. Ukraine. Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. – Baden-Baden, 1993; Jensen A. Taras Schewtschenko. – Wiesbaden, 1965; Zymonrja M. Deutsche Sevcenko – Rezeption vor 1917 // Der revolutionäre Demokrat Taras Sevcenko (1814–1861). – Hrsg. von E. Winter und G. Jarosch. – Berlin, 1976; Horbatsch A.H. Die ukrainischen Kulturprozesse im 20. Jahrhundert // Studien zu Nationalitätenfragen. – München, 1993. – №9.
61. Див.: Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів» // Історія Русів. – Київ, 1991; Сірополко С. Народня освіта на українських землях і в колоніях // Антонович Д. Українська культура. – Мюнхен, 1898; Заброварний С. Хрещення Київської Русі 988 року // Греко-католицький церковний календар. – Варшава, 1988; Субтельний О. Україна. Історія. – Київ, 1991; Дорошенко Д. Угорська Україна. – Ужгород, 1992; Шандор В. Закарпаття. Історико-правовий нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк, 1992;

- Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1991; Гранчак І.М., Зимомря М.І. Гуца-Венелін – засновник болгаристики в Росії та в Україні // Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ / Упорядники І.М.Гранчак, М.І.Зимомря. – Ужгород, 1992; Павличко Д. Джерело життя // Г.А.Нудьга. Українська пісня в світлі. – Київ, 1989; Мольнар М. Зустрічі культур: З чехословацько-українських взаємовідносин. – Пряшів, 1980; Рудловчак О. Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. – Пряшів, 1981; Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918). – Братіслава, 1969; Німчук В. Про походження українських діалектів // Україна. Наука і культура. – Київ, 1993; Ковач Ф. Естафета предків і національна безтактність // Пам'ятки України.–Київ, 1992.–№1; Горбач О. Літературна мова бачвансько-срімських українців; Горбач А.Г. Особливості епічного стилю українських народних дум // Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки Наукового товариства ім.Шевченка.–Т.СLXIX.–Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней, 1962; Чижевський Е. Народ і слово Шевченка. – Київ, 1961; Мірчук І. Історія української культури. – Мюнхен, 1946; Бочковський О.І. Вплив суспільної складні на формування й розвиток народу // Бочковський О. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991–1992; Герус-Тарнавецька І. Назовництво в поетичному творі. – Мюнхен, 1966; Шабліовський Є. Народ і слово Шевченка. – Київ, 1961; Моторнюк І. Хто «Ми» такі, або антирабська тема в українській літературі // Науковий збірник Українського Вільного Університету.–Т.16.–Мюнхен –Львів, 1993; Погребенник Ф. Велична й трагічна історія пісні-гімну «Ще не вмерла Україна» // Павло Чубинський. Ще не вмерла Україна. – Київ, 1994.
62. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. – С.53.
63. Ріцціотті Джюзеппе. Життя Ісуса Христа.–Рим, 1979.–С.687.
64. Ziller T. Grundlegung zur Lehre vom erzieherischen Unterricht. – Leipzig, 1856. – S.24–25.
65. Волошин А. Дидактика. – С.11.
66. Див.: Огієнко І. Історія Української церкви. – Т.1–2. – Прага, 1942; Кость Панас. Історія Української Церкви. – Львів, 1992; Яковенко С. Августин Волошин як священик // Шлях. – 1955. – №22; Стерчо П. Августин Волошин // Календар-альманах «Нового шляху». – 1974.
67. Альтруїзм – безкорислива турбота про благо людей, готовність поступитись особистими інтересами задля іншої людини. Альтруїзм протилежність егоїзму.
68. Волошин А. Дидактика. – С.13.
69. Там же. – С.15.
70. Там же. – С.26.
71. Там же. – С.27.
72. Див.: Український Календар. – Варшава. – 1984. – С.233; Див. також: Леник В. Вчора, сьогодні, завтра. До історії Українського інтернату в Мюнхені. – Мюнхен, 1990; Рибак О. Етнопсихологічні дослідження вчених Українського Вільного Університету // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Т.16. – Мюнхен–Львів, 1993; Стахів М. Організація шкільництва в Україні // Стахів М. Христова церква в Україні 1988–1996. До друку викінчив др. Петро Стерчо. – Стемфорд, 1985; Мокрий В. Обрії Шашкевичевих питань // Ювілей хрещення Русі–України. Греко-кат. церковний календар. – Варшава, 1988.
73. В останні роки помітним став дослідницький ужинок багатьох вчителів (М.Машура, М.Алмашій, Ю.Мудра, З.Жовчак, М.Олашин, В.Петечук та ін.) Закарпаття, які видрукували низку цікавих праць, де закроєні питання історії, краєзнавства, педагогіки.

Див.: Зокрема: Талапканич М., Алмашій М., Сивохоп В. Наша школа. – Ужгород, 1991;  
Мудра Ю. Наш край – наша історія // Новини Закарпаття. – 1992, 1993; Зимомря М.,  
Турянця В. З думою про отчий край // Дукля. – 1993. – №4; Данилюк Д., Ілько В. З  
історії та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини ХІХ  
ст.).–Ужгород, 1990; Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ–ХХ ст.).  
– Ужгород, 1992.